

..... *Neerlandica*
Extra Muros

Jaargang 40
nummer 1
februari 2002

..... *Inhoud*

Neerlandica Extra Muros
Tijdschrift van de Internationale
Vereniging voor Neerlandistiek (IVN)
Drie afleveringen (2002)
Jaargang 40, 1, februari 2002

Onder redactie van
F. Balk-Smit Duyzentkunst,
L. Beheydt, M. Boers-Goosens,
A.J. Gelderblom, Th. Hermans,
A.M. Musschoot, R.M. Vismans,
M. Kristel (redactiesecretaris)

Redactiesecretariaat
Raadhuisstraat 1
2481 BE Woubrugge, Nederland
Telefoon (0172) 51 82 43
Fax (0172) 51 99 25
E-mail bureau@ivnnl.com

Uitgever
Rozenberg Publishers
Rozengracht 176A
1016 NK Amsterdam, Nederland
Telefoon (020) 625 54 29
Fax (020) 620 33 95
E-mail info@rozenbergps.com
www.rozenbergps.com

Vormgeving
.SPATIE(puntspatie), Amsterdam

ISSN 0047-9276

Abonnementsprijzen en tarieven
voor advertenties: zie achterkant
omslag.

De metamorfose van Neerlandica Extra Muros 1

A. Agnes Sneller en Agnes Verbiest
Wie zijn wij?
Een genderlinguïstische verkenning 2

T. de Smet
Pontus De Voorloper
Belang en perceptie van de zestiende-eeuwse spellingregelaar
Pontus de Heuiter 9

Herman van der Heide
Prosodie en het taalonderwijs: "Watersnood" van
Gerrit Achterberg 18

Dirk Sacré
Variaties op een metamorfose in het Latijn en in het
Nederlands: Daphne bij Ovidius, Sidronius Hosschius en
Adriaan Poirters 31

Dimitri Verhulst
Tussendoor is er het woord 45

Ludo Beheydt
Hofstedes cultuurmodel toegepast
Kroniek cultuur en maatschappij 51

P. de Kleijn
Zich vertrouwd maken met
Kroniek van het Nederlands voor anderstaligen 60

T. van Deel
Voor elk gedicht een nieuwe taal 66
Kroniek van de poëzie

J.M. van der Horst
Kroniek van de taalkunde 2000/2001 72

Besprekingen en aankondigingen 78
Hans Vandevoorde – Mary Kemperink, *Het verloren*
paradijs

In Memoriam Gertrude Reichenbach 80
In Memoriam Josef Skopal 81

Column
Jan de Vries – Koekoeksklok 82

Auteursgegevens bij NEM 1, 2002 83

..... *De metamorfose van*
Neerlandica Extra Muros

U hebt in handen het eerste nummer van de veertigste jaargang. Het zal niet onopgemerkt gebleven zijn dat *Neerlandica Extra Muros* bij de aanvang van dit kroonjaar een metamorfose heeft ondergaan.

De eerste uitgaven van NEM (april 1963 tot april 1969) bestonden uit vier tot twintig (!) A4'tjes die met een nietje in de linkerbovenhoek bijeen werden gehouden. Vanaf het najaarsnummer 1969 verscheen NEM twee keer per jaar bij Van Gorcum in Assen in het tot nu toe gehandhaafde formaat. De omvang van het 'contact- en inlichtingenblad' varieerde van 43 tot 62 bladzijden.

In de jaren 1979 tot en met 1990 werd NEM uitgegeven door Coutinho, destijds in Muiderberg gevestigd. De frequentie bleef twee keer per jaar, iedere aflevering telde 48 bladzijden.

Van 1991 tot en met 2001 werd NEM ondergebracht bij uitgeverij Van In te Lier, sinds kort te Wommelgem, België. Met ingang van 1991 verschenen er drie nummers per jaar, in plaats van de tot dan toe gebruikelijke twee. Per nummer 48 bladzijden, maar al vanaf 1992 nam de omvang van NEM toe tot 72 bladzijden per aflevering.

Uitgeverij Van In zal zich in de toekomst nog uitsluitend richten op educatieve uitgaven voor het lager en

middelbaar onderwijs. Tot spijt van zowel de uitgever als de redactie, is daarom met ingang van 1 januari 2002 een einde gekomen aan een samenwerking van elf jaar die zich kenmerkte door efficiëntie en harmonie.

En nu, met ingang van de veertigste jaargang, is NEM toevertrouwd aan een nog jonge uitgeverij: Rozenberg Publishers te Amsterdam. Ook deze overgang gaat gepaard met enkele wijzigingen.

De omslag zal u al opgevallen zijn, maar ook de opmaak is veranderd en er is gekozen voor een nieuwe letter. En NEM wordt twaalf bladzijden dikker. Het ontwerp van zowel omslag als opmaak is van Kjeld de Ruyter; de Scala, de 'broodletter', is ontworpen door Martin Majoor. NEM wordt gedrukt op 90 grams Biotop, een milieuvriendelijke papier-soort waaraan een 'bijna sensuele aaibaarheid' wordt toegeschreven.

En wat de inhoud betreft: de reacties op de enquête, die verspreid werd met het oktobernummer van 2001, zullen van invloed zijn op het beleid van de redactie. Over de uitkomst van de enquête zullen de lezers van NEM in de loop van de veertigste jaargang worden ingelicht.

Namens de redactie, Marja Kristel

..... *Wie zijn wij?*
Een genderlinguïstische verkenning

Onlangs verscheen een onderhoudend boekje over de Nederlandse identiteit: *Typisch Nederlands*¹. Het opent met de vraag: ‘Wie zijn wij?’. De tekst voert de lezer op een plezierig ironische manier langs gewoontes die Nederlanders zichzelf toeschrijven, maar ook langs eigenaardigheden die door schrijvende buitenlanders werden opgemerkt. Daaruit ontstaat een beeld van wie die Nederlanders, ofwel wie die *wij* zijn. De ervaring leert dat het bij een dergelijk gebruik van *wij* geen overbodige actie is om na te gaan hoe breed het spectrum van dat *wij* is en we vroegen ons dus af of het *wij-Nederlanders* wel zo alomvattend is als het suggereert te zijn. Er is slechts één verhaal uit het boekje nodig om er zeker van te zijn dat de auteurs, Herman Vuijsje en Jos van der Lans, het *wij* breed invullen.

Het dorp Colijnplaats dreigde tijdens de Watersnood van 1953 onder te lopen omdat de vloedplanken het bijna begaven. ‘Meer dan honderd mensen – onder wie de dominee, de visvrouw, de oude dokter, de vrouw van het garen- en bandwinkeltje, de herbergier, en de twee jongens die het gevaar hadden ontdekt – hebben toen (*met*) hun lichaamskracht het vloedschot geschut’. De opsomming tussen gedachtestrepen geeft een prachtige doorsnede vanuit de sociale categorieën klasse, leeftijd en sekse, van een Zeeuwse dorpsbevolking uit die tijd. De leeftijd varieert van een oude dokter tot (jonge) jongens, de klasse reikt van notabelen tot lagere beroepsgroep. Maar hoe zit het met de categorie sekse? De vrouwen zijn expliciet aanwezig, maar de mannen, afgezien van de jongens, niet. Immers, aan de termen *dominee* en *dokter* is de sekse niet af te lezen. We hebben historische kennis nodig om te weten dat in 1953 in tegenstelling tot nu een vrouw niet het ambt van dominee kon bekleden; de dominee moet dus een man geweest zijn. De sekse van de dokter blijft onduidelijk; het beroep kon in 1953 door vrouwen en mannen worden uitgeoefend. Wat het geslacht van de opgevoerde herbergier is, kan de lezer zelf kiezen. Voor sommige lezers zal de herbergier een man zijn – herbergier/herbergierster – andere lezers kunnen herbergier opvatten als een sekseneutrale beroepsnaam en het geslacht invullen dat hun het meest waarschijnlijk lijkt.

Hoe hadden de auteurs in hun opsomming de twijfel over de sekse-identiteit kunnen wegnemen? Dat konden ze niet. Het Nederlands kan *mannelijk* niet gebruiken als equivalent van *vrouwelijk*; *mannelijk*, toegevoegd aan *dokter*,

dominee, herbergier vormt geen neutrale explicitering van de sekse, maar is synoniem aan adjectieven als 'stoer' en 'kordaat'. Het lijkt of we aangekomen zijn bij een grens aan de uitdrukkingmogelijkheden van de taal. Dat zou dan in strijd zijn met de opvatting van de taalfilosoof Searle dat een taal de inherente capaciteit heeft om alles uit te drukken wat bedoeld kan worden.

Mogelijk zijn we hier niet gestoten op een tekort van de taal, maar op een desinteresse van taalgebruikers voor precisering van sekse-identiteit. Zolang alles goed gaat en de communicatie niet stagneert, kan de taalgebruiker immers tevreden zijn met de taal zoals die nu voorhanden is. Maar gaat alles goed?

Omdat taalgebruik een reflectie is van hoe mensen in een taalgemeenschap met elkaar omgaan, mag verwacht worden dat er sporen van die sociale verhoudingen in taal en tekst worden aangetroffen. De geringe belangstelling voor precisering van sekse bij taalgebruikers zou beschouwd kunnen worden als een symptoom van de asymmetrische maatschappelijke verhoudingen tussen de seksen. Alles gaat dan misschien wel goed met de taal als communicatiemiddel, maar niet voor iedereen. De man, met alle zaken die hem betreffen, kan zowel in de taal als in de werkelijkheid de norm blijven bepalen. Het is immers een gegeven dat wat de norm is, niet geëxpliciteerd hoeft te worden. De vrouw vertegenwoordigt de niet-norm, zij moet, met de aan haar gerelateerde eigenschappen en posities, in de taal worden gemarkeerd. De taal met de onduidelijke seksemarkering functioneert dus perfect voor die taalgebruikers die de norm uitmaken. De dominee, de dokter, de herbergier – het zijn natuurlijk mannen.

Hier ligt een taak voor de genderlinguïstiek. Deze richt zich vooral op het in kaart brengen van vaste patronen in het taalgebruik die machtsuitoefening op basis van sekse reflecteren. Het idee achter het onderzoek is dat deze machtsuitoefening ongehinderd door kan gaan, zolang de taalgebruikers zich niet bewust zijn van die gendergeladen taalgebruikspatronen. De taal werkt dan niet alleen als een reflector van onrechtvaardigheden, maar zij bevestigt ze ook en houdt of maakt ze vanzelfsprekend, net zoals dat het geval is bij opsomming van de Colijnplaatse helden.

Terug naar de beginvraag 'Wie zijn wij?'. We laten de beroepsaanduidende persoonsnamen en Colijnplaats achter ons en vragen ons af of er ook aan het algemeen gebruik van het persoonlijk voornaamwoord *wij* machtspatronen zijn af te lezen. Daarmee betreden we het onderzoeksterrein van de persoonlijke voornaamwoorden voor het eerst onder genderlinguïstische invalshoek en we menen er dan ook goed aan te doen met een omtrekkende beweging te beginnen.

Wie spreekt of schrijft, maakt – zonder erbij stil te staan – van veel meer 'taal' gebruik dan er in de taaldaad van de verwoording expliciet wordt. Het is bij een taalgebruiksanalyse – teksten beschouwen we hier als het product van de taalkeuzes van schrijvers of sprekers – dan ook heel belangrijk juist ten aanzien van dat onuitgesprokene weet te hebben van structuurprincipes die aan een taal inherent zijn. De theorie van Jakobson met het kernbegrip *oppositie* kan daarbij

helderheid verschaffen. Jakobson gaat ervan uit dat taal, veel meer dan aan de oppervlakte zichtbaar is, gestructureerd is volgens binaire opposities. Dit verschijnsel, dat op alle niveaus van taal voor hem herkenbaar is, laat zich het gemakkelijkst demonstreren vanuit de fonologie. Bij de woorden *met*, *pet*, *bed* wordt in de uitspraak de oppositie tot stand gebracht door *m*, *p* en *b*. De *m* staat als nasaal in binaire oppositie tot de niet-nasale *p* en *b*; *p* en *b* staan in binaire oppositie tot elkaar omdat de eigenschap 'trilling van de stembanden' zich wel bij *b* maar niet bij *p* voordoet. Op het terrein van de klankleer is dit een onschuldig gegeven, op het niveau van woordbetekenissen heeft deze inherente structuur grote gevolgen voor wat wij als taalgebruikers automatisch aan betekenissen inbrengen zonder dat deze expliciet in woorden zijn uitgedrukt.

Voor onze analyse van *wij* zijn we nu meteen attent gemaakt op de opposities waarin dit persoonlijk voornaamwoord geprojecteerd kan worden. Gaat het hier om de oppositie enkelvoud/meervoud ofwel *ik* tegenover *wij*? Dat is mogelijk. Het *wij* van twee of meer auteurs die samen een tekst schrijven: 'We zeiden het al in hoofdstuk vier', staat dan tegenover het *ik* van de solo-auteur: 'Zoals ik in hoofdstuk vier al zei'. Anders echter dan wij aanvankelijk dachten, vervult *wij* door de schijn van meervoudigheid dikwijls heel andere functies. Er zal bij het gebruik van *wij* vrijwel altijd een *ik* zijn die het *wij* doet klinken. De *ik* die *wij* zegt, kan een meervoudigheid suggereren die er in feite niet is. Zo kan de *ik* het woord nemen en alle huisgenoten insluiten met een uitspraak als: 'Er komt hier geen tv in huis, wij houden niet van hol amusement', terwijl het zeer de vraag is of de tienerkinderen zichzelf wel tot dit *wij* wensen te rekenen. De *ik* kan ook zichzelf ten onrechte in het *wij* opnemen, zoals nogal eens gebeurt tussen volwassenen en kinderen of tussen verzorgers en zorgafhankelijken: 'Kom, het is acht uur; we gaan naar bed' en 'Ziezo, we gaan ons eens lekker douchen'.

Als *wij* niet zonder meer het meervoud van *ik* betekent, dan blijkt er meestal sprake van een *ik* die niet alleen kan uitmaken welke uitverkorenen tot *wij* behoren, maar die ook de macht heeft zichzelf al dan niet tot het *wij* te rekenen. Bovendien kan deze zich als woordvoerder opwerpen en zo handelen of denken van de leden van het *wij* bepalen.

Behalve in de enkelvoud-meervoudoppositie kan *wij* evenwel ook gedacht worden in de trits *wij/jullie/zij*. (Aan *u* besteden we hier geen aandacht, al zou het feit dat in de *wij/u*-oppositie *u* de machtiger partij, wellicht nog opmerkelijke resultaten kunnen opleveren). De driedeling *wij/jullie/zij* blijkt op Jakobsons wijze in binaire opposities te splitsen. Dit resulteert opnieuw in een verrassing. De meest voor de hand liggende oppositie is die van *wij* en *jullie* enerzijds, beide subjectposities, tegenover *zij*, in de positie van de anderen. Daarnaast constateerden wij in *wij* versus *jullie* de oppositie spreker/hoorder. Dit lijkt een symmetrische verhouding, niet alleen doordat beide posities subjectposities zijn, maar ook omdat in de interactie mensen voortdurend de positie van spreker verwisselen voor die van hoorder, en andersom. Ze hebben elkaar bovendien nodig: geen spreker zonder hoorder, geen hoorder zonder spreker. We meenden van doen te hebben met een complementaire oppositie met gelijkwaardige leden. Dat zou ons echter afvoeren van de theorie van

Jakobson, die zich niet alleen alle taalstructuren als binaire opposities voorstelt, maar die er bovendien van uitgaat dat elke oppositie in principe privatief en dus hiërarchisch is. We moesten dus opnieuw naar de oppositie *wij/jullie* kijken met de vraag of het tweede lid van de oppositie wordt gedefinieerd door het ontbreken van een eigenschap die het eerste lid toekomt. Dat is inderdaad het geval met de oppositie *wij/jullie*. Sprekers, *wij*, hebben immers het woord, en luisteraars hebben dat per definitie niet. Alweer anders dan we aanvankelijk gedacht hadden, is de *wij/jullie*-relatie niet symmetrisch, maar gefundeerd in macht. De *ik* in *wij* maakt de dienst uit, de luisteraars hebben de beurt af te wachten.

Dat *wij* de macht hebben over *jullie* betekent niet alleen dat in normale gevallen slechts met toestemming van de spreker het woord toevalt aan *jullie*, het betekent ook dat de spreker kan bepalen op grond van welke criteria de *jullie* aan het woord worden gelaten, en vaak ook wie de woordvoerder van de *jullie*-groep zal zijn. Dit laatste zal in een gesprek vrijwel nooit in taal worden uitgedrukt. Meestal is het voldoende één lid van de groep aan te kijken. Op de vraag ‘Wat vinden jullie daarvan?’ wordt met de uitnodiging tot terugpraten aan dat ene lid impliciet de opdracht gegeven als vertegenwoordiger van een vastgestelde groep een mening te ventileren. In een debat dat ooit heeft plaatsgevonden tussen een minister en leden van allerlei vredesbewegingen begon de minister heel slim met de vraag: ‘Wat vinden jullie van totale ontwapening?’. De vredesactivisten, die gekomen waren om hun gemeenschappelijk standpunt over het plaatsen van kernkoppen op Nederlands grondgebied aan de orde te stellen, raakten met elkaar in de clinch en hadden het nakijken. De spreker had de kans gezien de groep niet volgens hun eigen, gemeenschappelijk uitgangspunt te benaderen, maar vanuit een door hem (de minister was een man) aan de orde gesteld verband.

Het is slechts één van de problemen waarvoor het gebruik van *jullie* de aangesprokene(n) stelt. De aanspreekvorm *jullie* kan namelijk ook gebruikt worden ten aanzien van één persoon die dan gewild of ongewild de mening van een groep mag formuleren. Dat ene allochtone lid van de commissie, die ene vrouw in het bestuur, ze kunnen opeens uit het *wij* gestoten worden, als de woordvoerder hen aanspreekt met: ‘Wij willen daar graag een speeltuin, maar wat vinden jullie daarvan?’. Dergelijk gebruik van *jullie* om een individu als lid van een categorie aan te spreken, levert bij de aangesprokene(n) een gevoel van onbehagen en uitgesloten worden op, maar wordt toch vaak niet precies herkend voor wat het is. Dat zelfs taalspecialisten de functie van dit gebruik van *jullie* kan ontgaan, demonstreert het volgende voorbeeld.

Een onvoorzichtige fietser werd eens bijna door een motorrijder aangereden. Er was een getuige in de persoon van de belangrijke taalkundige C.B. van Haeringen. Toen de motorrijder hem (de taalkundige was een man) vroeg als getuige op te treden, sprak de geleerde, zoals hij zelf in een wetenschappelijk artikel vertelt: ‘Tja, maar jullie motorrijders rijden ook wel wat hard’. Hiermee maakte hij die ene motorrijder tot vertegenwoordiger van een groep en gaf deze zelfs een slechte eigenschap die de motorrijder juist niet had gemanifesteerd.

De motorrijder riposteerde met 'Jullie is een jodenwoord'. Dat de taalkundige toen nog niet begreep dat hij met een niet-meervoudig, maar etiketterend *jullie* een fraai staaltje van discriminerend taalgebruik weggaf, blijkt uit zijn conclusie: 'Het is merkwaardig dat het voornaamwoord *jullie* bij minder beschaafden in Holland een zekere tegenstand ontmoet'.

Vanuit gewone gebruikersgevallen van *wij* en *jullie* kan elke taalwaarnemer die er aandacht aan wenst te besteden, de macht van de spreker over de hoorder of hoorders constateren. De door ons gegeven voorbeelden zijn met vele uit te breiden, waarbij mogelijk nog andere scheve verhoudingen aan het licht kunnen komen. De reden waarom deze ongelijke verhouding juist bij het persoonsaanduidende *wij* en *jullie* zo weinig opvalt, moet wellicht gezocht worden in de andere oppositie waarin we de trits *wij/jullie/zij* hebben gesplitst. Als *jullie* samen met *wij* tegenover *zij* staat, zijn de kaarten geschud: *wij* en *jullie* communiceren niet met, maar over *zij*. Ten opzichte van *zij* heeft *jullie* een aan *wij* verwante positie: subjecten staan tegenover het niet-subject.

De vraag 'Wie zijn wij?' bracht ons tot een kleine exploratie van een deel van ons persoonlijkvoornaamwoordsysteem. De genderlinguïstische alertheid voor eventuele machtspatronen in taalgebruik leverde op dat we *wij* minder zijn gaan zien als een optelsom van *ikken* en meer als een taalelement dat, verhuld in egalitaire meervoudigheid, machtsuitoefening kan bevorderen. Het levert in de communicatie geen problemen op, zo schijnt het. Alles gaat goed. De vraag is alleen ook hier: goed voor wie?

Hoewel een genderlinguïstische analyse geslaagd mag heten – altijd voorlopig natuurlijk – als daardoor meer zicht is gekregen op structuren en patronen van taalgebruik die de symbolische overheersing van minder machtigen bevorderen, is een dergelijke analyse toch ook bedoeld om uitspraken te doen over de rol van taal inzake man-vrouw verhoudingen. Onze overwegingen naar aanleiding van de vraag 'Wie zijn wij?' met betrekking tot het gebruik van beroepsnamen, gaven een tekort van ons taalsysteem te zien dat veelzeggend is voor de maatschappelijke machtsverhouding tussen vrouwen en mannen. De exploratie van persoonlijke voornaamwoorden behoeft op dat punt nog aanvulling. Door de privatieve oppositie als ingang van het onderzoek te kiezen en ons steeds af te vragen wie de norm is en wie de gemarkeerde positie inneemt, stuiten wij op een asymmetrie in de taal die nauwelijks wordt waargenomen doordat deze, alweer, degenen die het voor het zeggen hebben, niet hindert. Als de *wij*-zegger een man is, kan hij zich door het simpele *wij* woordvoerder maken van de menselijke soort waarvan hij immers de norm is: 'Wij zijn de belangrijkste creaturen der aarde'. Ook als het om een mannengroep gaat, zal er meestal geen markering nodig zijn: 'We mogen in het leger geen lang haar dragen'. Als een vrouwelijke woordvoerder zich laat horen, zal zij ter voorkoming van onduidelijkheid al gauw de markering toevoegen: 'wij vrouwen'. Als een vrouw zou zeggen: 'We mogen in het leger lang haar dragen', zou het immers onduidelijk zijn of het *we* zowel mannen als vrouwen insluit of enkel aan vrouwen refereert. Of een vrouw met 'We zijn de belangrijkste

creatures der aarde' woordvoerder voor de gehele soort kan zijn, lijkt ons de vraag.

De genderlinguïstische ontdekkingsreis naar aanleiding van de vraag 'Wie zijn wij?' leverde voorlopig op dat er zwakke plekken tot zelfs een manco geconstateerd moesten worden in de uitdrukkingmogelijkheden van de taal zoals die ons nu ter beschikking staat. De verantwoordelijkheid daarvoor moet, gezien de inherente expressiecapaciteit van taal, bij de taalgebruikers zelf gelegd worden en wel bij alle taalgebruikers. Symbolische overheersing brengt immers met zich mee dat de overheersten de taalgewoonten van de overheersers delen en zo de voor hen nadelige talige toestand ook door het eigen taalgebruik continueren. Aangezien de machtsmechanismen van het alledaagse taalgebruik vaak nauwelijks waarneembaar zijn en ze, oppervlakkig gesproken althans, de communicatie niet hinderen, worden de meeste taalgebruikers het liefst met rust gelaten op dit punt. Kritische reflectie op het eigen taalgebruik vertraagt immers de normale gang van zaken. Renate Dorrestein, die briljant schrijverschap paart aan strijdbaar feminisme, meldt desondanks in het voorwoord van *Het geheim van de schrijver*, het boek waarmee ze beginnende schrijvers inzicht in schrijfprocessen wil verstrekken:

'De auteur' én 'de lezer' noem ik steeds 'hij'. Dat is geen afspiegeling van de werkelijkheid. Een 'zij' was statistisch gesproken misschien realistischer geweest, maar ik buig hier zonder verder commentaar het hoofd voor de conventie.'

Daarmee kiest zij voor vaart en gemak en gaat voorbij aan de eenzijdig gedachttesturende werking van het voortdurend optreden van *hij* waarmee zowel man als vrouw bedoeld wordt – een taalgebruik waarvan de voor vrouwen nadelige machtswerking bekend is.

Veelal gaat deze laconieke houding ten opzichte van taalgebruik gepaard met de taalkundige opinie dat de taal, die immers de werkelijkheid reflecteert, zodra de maatschappij ten goede verandert vanzelf haar vrouwonderdrukkende structuren zal verliezen. Ingrijpen in de taal wordt niet alleen overbodig geacht, maar ook onmogelijk, of het nu gaat om regelgeving van hogherhand of om individueel taalgebruikersinitiatief.

Het genderlinguïstisch onderzoek leert dat de zaken genuanceerder liggen. Inderdaad zal de taal zich wijzigen naar de behoeften van een zich veranderende maatschappij. Er moet echter ook, en wel direct, ingegrepen worden in de gedachttesturende werking van de taal. Wie de normtaal gebruikt, bevestigt impliciet de centrale plaats van de machtigen ten koste van de minder machtigen. Doorgaan met het gebruik van gendergeladen patronen en structuren zal de verbetering van de maatschappelijke verhoudingen vertragen. Wie meent dat ingrijpen in de taal onmogelijk is, kent de feiten niet. Afgezien van recente taalwetten in landen om ons heen die de *hij-zij* kwestie en het gebruik van beroepsnamen regelen, leert de geschiedenis ons meer en minder succesvol

ingrijpen door autoriteiten bij de vorming van het Nederlands als standaardtaal.

Decreten en verboden ter regeling van het taalgebruik achten wij echter niet wenselijk. Het doel van de genderlinguïstiek is de resultaten van het onderzoek zodanig in dienst te stellen van de taalgebruikers dat die zich bewust worden van het machtsspel waaraan zijzelf, in welke positie dan ook, deelhebben en dat ze bovendien inzicht krijgen in de conventionele uitdrukkingwijzen en de vaste structuren waarin dat machtsspel vorm krijgt. Natuurlijk zal geen genderlinguïst er zich voor schamen mogelijke alternatieven aan te dragen, maar de keuze wordt principieel bij de taalgebruiker gelegd. Dat er veel alertheid van kritische taalgebruikers wordt gevraagd, alleen al op het gebied van het gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden in het Nederlands, is iets wat bij onze eerste verkenning van dit terrein wel duidelijk is geworden.

Bibliografie

- Dorrestein, Renate (2000). *Het geheim van de schrijver*, Amsterdam.
- Haeringen, C.B. van (1962). 'Dialect en cultuurtaal' in: C.B. van Haeringen *Gramarie. Keur uit het werk van zijn hoogleraarstijd*, Assen, 185–196.
- Jakobson, R. (1990). uiteengezet in: Edwin L. Battistella, *Markedness: The evaluative superstructure of language*, New York.
- Searle, John R. (1969). *Speech acts. An essay in the philosophy of language*, Cambridge.
- Vuijsje, Herman en Lans, Jos van der (1999). *Typisch Nederlands. Vademecum van de Nederlandse identiteit*, Amsterdam.

Noot

1. besproken door L. Beheydt, NEM 38 (mei 2000), p. 43.

Verder lezen

- Blommaert, Jan & Verschueren, Jef (1992). *Het Belgische migranten-debat*, Antwerpen.
- Dijk, Teun A. van (1998). *Ideology. A multidisciplinary approach*, London.
- Prins, Baukje (2000). *Voorbij de onschuld, het debat over de multiculturele samenleving*, Amsterdam.
- Agnes A. Sneller, (1996). *Met man en macht, analyse en interpretatie van teksten van en over vrouwen in de vroegmoderne tijd*, Kampen.
- Sneller, Agnes A. & Verbiest, Agnes (2000). *Wat woorden doen*, Bussum.
- Agnes Verbiest, (1999). *Zaken zijn zaken, taal en de kwaliteit van beleid*, Den Haag.

..... *Pontus De Voorloper*
Belang en perceptie van de zestiende-eeuwse
spellingregelaar Pontus de Heuiter

1 *Inleiding*

Aan pathos is er nooit een tekort geweest in het Nederlandse spellingdebat. Willem Bilderdijk beweerde te willen sterven voor zijn spelling, Jacobus Wille zag in de spelling-Kollewijn een spelling in strijd met de christelijke wereldbeschouwing, en Alfred Haighton introduceerde het neologisme ‘cultuurbol-sjewist’ als benaming voor een voorstander van spellingaanpassing. In diezelfde pathetische traditie past Piet Paardekoopers uitspraak dat de spellingvereenvoudiger Roeland Anthonie Kollewijn de Luther van onze spellinggeschiedenis is (Paardekooper 1991). Andere spellingprogressieven spreken zelfs over Kollewijn als over de Messias zelve. Maar geen Messias zonder apostelen (De Vooy, Berits, Paardekooper en anderen) en voorlopers of profeten. Voor de eretitel van de ‘Johannes De Doper’, of ‘Johannes De Voorloper’ zoals de orthodoxe christenen hem noemen, komt ongetwijfeld de zestiende-eeuwse kanunnik en historicus Pontus de Heuiter (ook wel verlatijnst als Pontus Heuterus) in aanmerking. Ondanks het feit dat zijn *Nederduitse Orthographie* reeds in 1581 verscheen, zijn De Heuiter's spellingideeën nog steeds verbazingwekkend modern en actueel in hun streven naar eenvoud en toepasbaarheid. De Heuiter kon dan ook op veel sympathie rekenen bij de Vereniging tot Vereenvoudiging van onze Spelling, die in 1893 door Kollewijn was opgericht. Een van Kollewijn's medestanders, Cornelis Gerrit Nicolaas de Vooy (1924: 267–268), noemde De Heuiter zelfs ‘een voorloper van de vereenvoudigde spelling’ met ‘zeer gezonde denkbeelden’. Het is echter merkwaardig dat na het grotendeels ‘slagen’ van het Kollewijn-project in de periode 1934–1947 de persoon van De Heuiter terug in de vijver der vergetelheid is geraakt waaruit hij was opgevist door de Kollewijnianen. Niet alleen doen nieuwe spellingprogressieven geen beroep meer op zijn naam, maar ook in de linguïstische geschiedschrijving van onze taal is er voor de kanunnik geen prominente plaats meer. Weliswaar was er een opleving in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw, maar die vond plaats in een tijdgeest van grote aandacht voor de begindagen van onze neerlandistiek onder impuls van taalkundigen als Caron en Dibbets, wat o.a. resulteerde in heel wat tekstuitgaven van taalkundige werken uit de zestiende en zeventiende eeuw (e.g. Leupenius 1958, Spieghel 1962, De Heuiter 1972). Men moet echter vaststellen dat bijvoorbeeld een tijdgenoot van De Heuiter als Spieghel met zijn

Twe-spraak uit 1584 een heel wat prominentere plaats in de geschiedenis van de Nederlandse taalkunde inneemt. In wat volgt zullen we trachten De Heuiter's ideeën over spelling samen te vatten, en ze te evalueren in het licht van de Nederlandse spellinggeschiedenis. Op die manier willen we een beter beeld krijgen van het belang van die ideeën, alsook van het hoe en waarom van de wisselvallige perceptie van deze zestiende-eeuwse spellingregelaar.

2 *Pontus de Heuiter*

De Heuiter's ideeën over taal en spelling zijn onmiskenbaar mede gevormd door zijn persoonlijke ervaringen in de woelige zestiende eeuw. Hij werd op 23 augustus 1535 te Delft geboren als zoon van de schout Johannes. Zijn opleiding kreeg hij te Leiden en te Mechelen. Rond 1560 ondernam hij een studiereis door Frankrijk, waar hij de spellingideeën van Franse humanisten leerde kennen. Na die reis werd hij kanunnik te Gorkum. Als katholiek werd hij door de geuzen in 1572 gevangen genomen, en slechts op het nippertje ontkwam hij aan de dood. Hij vluchtte naar West-Vlaanderen en werd voor een drietal jaren pastoor te Jabbeke. In 1581 verscheen zijn *Nederduitse Orthographie*. Een jaar later ondernam De Heuiter een nieuwe reis door Frankrijk. Na nog een aantal andere omzwervingen werd hij in 1587 kanunnik te Deventer. In 1591 moest hij echter omwille van de protestantse inname van die stad opnieuw naar de Zuidelijke Nederlanden vluchten, waar hij op 6 augustus 1602 (te Sint-Truiden) stierf. Naast de *Nederduitse Orthographie* verschenen van zijn hand een aantal geschiedkundige werken.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk dat De Heuiter niet onder zijn kerktoren is blijven leven. Het is dan ook niet onbegrijpelijk dat Pontus de Heuiter bij ons weten de eerste was die niet zijn dialect (het Delfts of het Leids) als basis voor zijn spellingvoorstellen nam (zoals voorgangers als Joas Lambrecht (*Néderlandische Spellinghe*, 1550) en Antonius Sexagius (*De orthographia linguae belgicae*, 1576)), maar een beginnende eenheidstaal, waarvan hij zelf op zijn omzwervingen gebruik maakte. In dit opzicht is hij in de tegenstelling particularisten-integrationisten, beslist tot de tweede categorie te rekenen. Alleen al daardoor verdient De Heuiter een belangrijke plaats in de Nederlandse spellinggeschiedenis. In wat volgt bespreken we in detail De Heuiter's ideeën over spelling zoals ze geformuleerd werden in zijn *Nederduitse Orthographie*.

3 *Nederduitse Orthographie (1581)*

De *Nederduitse Orthographie* (verder: NO) bestaat uit III bladzijden. Zoals dat met wel meer humanistische werken het geval is, is de eigenlijke tekst omgeven door een aantal voor- en nawoorden. Zo begint NO met een gesprek tussen het 'Bouc' en zijn 'Meester', waarin vooral de nadruk gelegd wordt op het relatief oncontroversiële, niet-schadelijke karakter van het werk: het boek handelt niet over geloof, het zet niet aan tot strijd of tot haat. In wat de schrijver een 'tijt onvrij' noemt was het benadrukken van dit aspect zeker geen overbodige luxe:

De Heuiter was al in contact gekomen met vervolging vanwege zijn denkbeelden over geloof en politiek, en wenste ongetwijfeld geen herhaling. Opvallend in dit gesprek tussen boek en meester is de opmerking dat De Heuiter's spellingideeën voor de publicatie ervan beoordeeld werden door een aantal personen¹. Het valt te betwijfelen dat De Heuiter een grote spelling-enquête organiseerde zoals de rederijkerskamer De Eglantier dat in 1583 zou doen ter voorbereiding van de *Twe-spraack*, maar de bovenstaande opmerking wijst er wel op dat De Heuiter geen zonderling was die op zijn zolderkamertje een spelling in elkaar knutselde zonder rekening te houden met andere denkbeelden.

Op dit gesprek tussen het boek en de meester volgen nog twee korte berichten aan de lezer, één van een zekere Michiel Oortwijns² en één van Pontus' halfbroer Iason. Daarna een voorwoord van de schrijver zelf. Op bladzijde 21 begint dan het eigenlijke boek, met een klankleer waarin, volgend op een aantal taalhistorische beschouwingen, de klanken van het Nederlands één voor één beschreven worden. Op bladzijde 82 volgt dan het eigenlijke onderwerp van dit artikel: Pontus' orthografie.

4 De Heuiter's orthografie

Deze orthografie (ofte 'zommige regels in t'gemeen dienende om wel spellen en schrijven, so wel in redens als woorden' (De Heuiter 1972:67)) bestaat uit 16 spelregels, waarvan de laatste twee weinig met spelling te maken hebben. Het is dan ook een illusie te denken dat men uitsluitend door het lezen van deze regels een volledig beeld kan krijgen van De Heuiter's spellingideeën. Ook in de klankleer worden immers al spellingprincipes beschreven, zoals ook in de orthografie niet-orthografische opmerkingen opduiken, onder meer over het belang van het purisme. Daarnaast krijgt men natuurlijk een goed beeld van De Heuiter's spellingideeën door eenvoudigweg de in NO gebruikte spelling te bekijken. Dan valt op dat De Heuiter gebruik maakt van 24 letters (geen <j> en <y>), onder invloed van het Latijn de klankencluster /ks/ weergeeft als <x> (in bijvoorbeeld <zulx>), en nog steeds, zoals dat in de Middeleeuwen gebruikelijk was, vaak assimilatie (<vinnen> in plaats van <vinden>) en clisis (<hijt>, <tGriex>) uitdrukt. Verder valt op dat De Heuiter soms zondigt tegen zijn eigen spellingregels, iets wat ook in andere humanistische werken over spelling voorkomt³.

Als basisprincipe bij het spellen gaat De Heuiter uit van het zogenaamde fonematische principe: het principe van het schrijven zoals men spreekt. Dit past volledig in de Europese traditie, en is dus niet verwonderlijk. In tegenstelling echter tot de meeste van zijn collega's blijft De Heuiter dicht bij dit fonematische principe, en perkt hij het dus amper in door andere principes. Uit vormen als <lant> en <geluit> blijkt De Heuiter's verwerping van het in die tijd steeds populairder wordende gelijkvormigheidsprincipe, dat door Spieghel in zijn *Twe-spraack* verdedigd zou worden en uiteindelijk zou leiden tot de hedendaagse spellingvormen <land> en <geluid>.

Hier hebben we al een eerste reden waarom de Kollewijnianen De Heuiter in hun hart sloten: ook al was de afschaffing van het gelijkvormigheidsprincipe geen officieel programmapunt van de Vereniging tot Vereenvoudiging van onze Spelling (voornamelijk omdat de Kollewijnianen bij het voorstellen van spellingwijzigingen ook rekening wilden houden met de eeuwenlange traditie van de Nederlandse spelling (Kollewijn 1916), toch zullen er weinig Kollewijnianen geweest zijn die enthousiast waren over dit principe.

In spellingregel 6 (De Heuiter 1972:71) spreekt De Heuiter zich expliciet uit over een consequent doortrekken van dit gelijkvormigheidsprincipe, dat later gepropageerd zou worden door o.a. Anthonis De Hubert in zijn *Noodige waarschuwinge aan alle liefhebbers der Nederduijtze tale* (1624): volgens die redenering zou men 'will' en 'still' moeten schrijven omwille van 'willen' en 'stille' naar analogie van 'werk' en 'werken' en 'mooi' en 'mooie'. De Heuiter ziet het nut van vormen als 'will' echter niet in, 'daer nohtans een l genouh' is (De Heuiter 1972:71).

Dit past volledig in het beeld van wat een van de belangrijkste spellingregels der NO is, met name spellingregel 3 (De Heuiter 1972:68–69). In deze spellingregel roept De Heuiter op om geen letters te spellen die niet strikt noodzakelijk zijn. Hij geeft een flink aantal voorbeelden, waarvan dit er een aantal zijn:

Te weten: in oirzaecke wat douter e en c? Ghelijcke wat
douter h. [en] ij? Ick wat douter c. of k? [...] schrijft
oorzake gelike ic of ik [,] (De Heuiter 1972:68)

Een aantal 'eigenaardigheden' in De Heuiter's spelling wordt verklaard door deze afkeer voor 'onnotelicke vocalen en consonanten'. Zo vindt hij het niet nodig <ch> te spellen, en beperkt hij zich tot <h>: <opreht>, <nohtans>. Ook de <w> in woorden als <vrouwen> is volgens De Heuiter onnodig: <vrouën>.

Deze afkeer voor onnodige letters was een aspect van De Heuiter's orthografie dat op grote bijval kon rekenen in kringen van de Vereniging tot Vereenvoudiging van onze Spelling. Zo pleitte regel 5 van de 9 nieuwe spellingregels van de Vereniging voor het weglaten van de <h> in woorden als <thee> en <thans> (Royen 1949:viii).

Maar het meeste enthousiasme bij de Vereniging zal wel De Heuiter's verwerping van de etymologie bij de spelling opgeroepen hebben. De Kollewijnianen hadden van in het begin hun pijlen voornamelijk op de etymologische geleerdheid van De Vries en Te Winkel gericht, omdat deze geleerdheid het spellen onnodig lastig maakte (Kollewijn 1916). Hoewel het grote belang van het etymologische principe in de spelling-De Vries en Te Winkel grotendeels verklaard kan worden uit het feit dat Matthias de Vries en Lammert te Winkel etymologen waren, mag men niet blind zijn voor de vaststelling dat reeds vroeger etymologische informatie uitgedrukt werd in de Nederlandse spelling en De Vries en Te Winkel zich bij het ontwerpen van hun spelling ten dele op die traditie baseerden. Zo had Sexagius reeds een verschil gemaakt tussen <s> in auslaut en <sch> in auslaut, waarbij deze laatste spelling terugging op de

Oudgermaanse /sk/. Gevolg was dat men niet <mens> maar <mensch> spelde, en niet <Nederduits> maar <Nederduitsch>. Vanuit zijn overtuiging dat men geen letters moet spellen die niet strikt nodig zijn (cf. supra) verwierp De Heuiter deze etymologische spelling in zijn spellingregel 9 (De Heuiter 1972:72). Vandaar dat de titel van zijn boek *Nederduitse Orthographie* is, in schril contrast met de *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst* van Spieghel en latere publicaties zoals Vondels *Noodigh Berecht over de Nederduitsche misspellinghe* uit 1654 en Arnold Moonens *Nederduitsche Spraekkunst* uit 1706.

Deze etymologische <sch> in auslaut was nog steeds een onderdeel van de Nederlandse spelling ten tijde van het Kolllewijniaanse project, en was een van de voornaamste mikpunten van de Vereniging tot Vereenvoudiging van onze Spelling. In de reeds vermelde regel 5 van de Vereniging werd opgeroepen de niet-uitgesproken <ch> van <sch> weg te laten in woorden als <visch> en <hollandsche> (Royer 1949:viii).

Een ander etymologisch onderdeel van de spelling-De Vries en Te Winkel dat door de Kolllewijnianen werd gecontesteerd was het onderscheid tussen <o> en <oo> en tussen <e> en <ee> in open lettergrepen. Door de verschillende afkomst van de eerste klinker spelde men de groente <koolen> anders dan de brandstof <kolen>. De <a> en de <u> daarentegen werden steeds enkel gespeld in open lettergrepen. De Vereniging stelde in regels 1 en 2 van haar programma voor om de <e> en de <o> in open lettergrepen nooit te verdubbelen (<veren>, <lopen>), tenzij, wat de <e> betreft, op het einde van een woord (<twee>) en in afleidingen daarvan en samenstellingen daarmee (<tweetjes>, <tweekamp>) (Royer 1949:viii). Opnieuw vindt men dit etymologische onderscheid van De Vries en Te Winkel reeds terug in de periode van het humanisme, en opnieuw merkt men dat De Heuiter de voorloper van de Vereniging was. Hij spelde steeds enkel in open lettergrepen: niet alleen <talen>, maar ook bijvoorbeeld <lopen>. De Vooy schrijft dan ook:

In zijn soberheid, in zijn verwerping van de etymologie bij de spellingregeling is Pontus de Heuiter een voorloper van de vereenvoudigde spelling. (De Vooy 1924:268)

De Kolllewijnianen hamerden er dan ook op dat de lange spellingtraditie waarop tegenstanders van spellingvereenvoudiging zich baseerden, niet zo uniform is als die wel eens beweerden, en dat ook aan het begin van onze spellinggeschiedenis bepaalde spellingprincipes niet onaantastbaar waren, dat met andere woorden ook de ideeën van Kolllewijn en zijn medestanders een lange traditie hebben. Aangezien de tegenstanders van spellingverandering nogal de nadruk legden op 'hun' traditie, en het Kolllewijn-project voorstelden als 'een revolutionaire aanslag op een overoude spellingtraditie' (De Vooy 1959:79) die geen rekening hield met de lessen van het verleden, was dit een niet onbelangrijk argument in het hele spellingdebat.

5 *Belang en perceptie van de Nederduitse Orthographie*

Het feit dat de spellingideeën van Pontus de Heuiter vrijwel geen navolging kregen en pas na het slagen van het Kollewijn-project enigszins werden verwezenlijkt, betekent niet dat deze spellingideeën intrinsiek minder belangrijk of waardevol zijn dan die van bijvoorbeeld Hendrik Laurenszoon Spieghel, wiens ideeën wel door de eeuwen heen populair bleken te zijn. Het succes van Spieghels ideeën kan niet verklaard worden door interne factoren. Spellingconservatieven (e.g. Molewijk 1992) suggereren wel eens dat onze spelling zich op een haast natuurlijke wijze tot een functioneel adequate spelling heeft ontwikkeld waaraan niets dient veranderd te worden. Deze zienswijze is geïnspireerd door de idee dat de evolutie van biologische systemen gericht is op verbetering, op optimalisering, met andere woorden dat biologische systemen zich autonoom 'naar boven' ontwikkelen (Popper en Lorenz 1985). Ook de Nederlandse spelling zou zich dan behoorlijk autonoom ontwikkeld hebben van een chaotisch middeleeuws boeltje tot onze huidige rijke spelling, die een 'orthografische eindtoestand' bereikt heeft. Dit zou dan betekenen dat Spieghels ideeën zich hebben kunnen doorzetten omdat ze intrinsiek beter zijn dan die van De Heuiter. Maar toen er recent door een aantal dialectologen een spelling voor de Brabantse dialecten werd ontwikkeld, opteerde men voor een spelling die ver van ons Nederlands spellingsysteem is verwijderd, o.a. doordat men koos voor een één-op-één-relatie tussen foneem en grafeem, voor het uitsluitend spellen van klanken die men hoort, en voor het niet-gebruiken van op de etymologie gebaseerde verschillen in de spelling van dezelfde klanken (Stichting Brabantse Dialecten en Noordbrabants Genootschap 1999). Dit wijst erop dat onze huidige spelling niet intrinsiek beter is dan andere voorgestelde systemen. In feite wijst het zelfs op het tegendeel. Het succes van Spieghel dient dan ook extern verklaard te worden⁴. Spieghels werk werd gesteund door een invloedrijke Amsterdamse kunstkring en kreeg een levendige aanbeveling van de invloedrijke Coornhert, en verscheen ook in de stad die door de val van Antwerpen in 1585 het economische en intellectuele centrum van de Nederlanden werd: Amsterdam. Daardoor kon de *Twe-spraack*, nadat het in eerste instantie, net als De Heuiter's werk, eerder lauw ontvangen werd, een grote invloed gaan uitoefenen op de intellectuele elite van de Nederlanden, nadat de troebelen van de Tachtigjarige Oorlog in Amsterdam en omstreken hadden plaatsgemaakt voor de Gouden Eeuw en op het totstandkomen van de standaardtaal. Spieghels ideeën kregen navolging van zeventiende-eeuwse spellingregelaars als De Hubert, Vondel en Hooft, die het gelijkvormigheidsprincipe overnamen (en het in het geval van De Hubert zelfs verder doortrokken) en ook, net als Spieghel en in tegenstelling tot De Heuiter, bij lange klinkers in gesloten lettergrepen kozen voor verdubbeling van het klinkerteken en niet voor het uit de Middeleeuwen stammende gebruik van een <e> of een <i> als verlengingsteken (<spraack> in plaats van <spraeck> of <spraick>). Door het grote gezag en prestige dat voornamelijk Vondel en Hooft met hun literaire werk verwierven, werden hun spellingideeën, inclusief de invloed van

Spieghel, dan weer overgenomen door latere spellingregelaars tot ze Siegenbeek en De Vries en Te Winkel zouden bereiken.

Aangezien De Heuter, om in de religieuze beeldspraak van het begin van dit artikel te blijven, de 'Antispieghel' was en dus niet in het succes van Spieghel kon delen, werd de *Nederduitse Orthographie* genegeerd en vergeten. Ondanks het historische belang van De Heuter als eerste spellingregelaar die niet zijn dialect als basis voor de Nederlandse spelling nam en ondanks de originaliteit van zijn orthografische voorstellen, kreeg hij tot het begin van de twintigste eeuw amper aandacht in de linguïstische geschiedschrijving, en moet men vaststellen dat bijvoorbeeld Joas Lambrecht en Antonius Sexagius op meer belangstelling konden rekenen.

Dit veranderde dus door toedoen van de Vereniging tot Vereenvoudiging van onze Spelling. Toen echter het Kollewijniaanse project was volbracht, verdween de belangstelling weer. Het is en blijft echter merkwaardig dat de post-Kollewijnianen onder de spellingvereenvoudigers zich niet meer beroepen op De Heuter. Weliswaar zijn een aantal aspecten van De Heuters spelling reeds in onze vernieuwde Nederlandse spelling opgenomen (het wegvallen van de <sch> in auslaut en de <oo> en <ee> in open lettergrepen); toch zijn er nog steeds overeenkomsten tussen De Heuters voorstellen en de huidige spellingvereenvoudigingsvoorstellen. We denken dan aan het afwijzen van het gelijkvormigheidsprincipe en aan de wens om overbodige letters uit de spelling te verwijderen. Wellicht ligt de verklaring in het feit dat er onder spellingvereenvoudigers, mede onder invloed van invloedrijk maar niet geheel onproblematisch onderzoek naar de rol van het gelijkvormigheidsprincipe bij het lezen (beschreven in De Smet 1998: 339–340), geen consensus meer bestaat over welke rol dat gelijkvormigheidsprincipe moet krijgen in een vereenvoudigde spelling: sommigen pleiten voor afschaffing, anderen voor behoud, en sommigen zelfs voor het wegwerken van uitzonderingen als <huis> en <raaf> die dan <huiz> en <raav> zouden moeten worden. Men moet ook vaststellen dat woorden als <thee> en <thans> niet meer zo'n scherpe doorn in het spellingvereenvoudigerssoog vormen, dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de werkwoordsvormen en de <ei>/<ij>-alternantie (De Smet 1998).

Het gebrek aan aandacht voor De Heuter vanuit vereenvoudigershoek verklaart echter niet waarom Pontus de Heuter zo weinig aandacht krijgt in recente werken over de geschiedenis van de Nederlandse taal(kunde). Dit heeft vermoedelijk te maken met de keuze van de geschiedschrijvers voor een externe geschiedenis, waarbij niet intrinsieke kwaliteit maar extern belang zeker in door conventies bepaalde aangelegenheden als spelling – niet noodzakelijk het gevolg is van intrinsieke kwaliteit) een leidraad is bij het schrijven, maar ook met het maatschappelijk en ideologisch gewicht van de discussianten. Dat zien we aan het antagonisme tussen De Heuter en Spieghel, en tussen Vondel en Leupenius. Dat op deze manier een belangrijk deel van onze linguïstische geschiedenis onderbelicht blijft, is jammer te noemen⁵.

Bibliografie

- De Heuiter, P. (1972) [1581]. *Nederduitse Orthographie. Uitgegeven, ingeleid en toegelicht door Dr. G.R.W. Dibbets*. Groningen, Wolters-Noordhoff.
- De Smet, T. (1998). De bello orthographico. Een karakterisering van het spellingdebat in het Nederlandse taalgebied aan de hand van de daarin gehanteerde argumenten. *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 98/2-3, 321-346.
- De Vooyoys, C.G.N. (1924). *Verzamelde taalkundige opstellen. Eerste bundel*. Groningen/Den Haag, Wolters.
- De Vooyoys, C.G.N. (1959) [1940]. Uit de geschiedenis van de Nederlandse spelling. In: Berits, J. (red.), *Honderd jaar spellingstrijd*. Groningen, Wolters, 68-79.
- Dibbets, G.R.W. (1968). *Nederduitse Orthographie van Pontus de Heuiter (1581). Een Inleiding*. Assen, Van Gorcum & Comp.
- Haugen, E. (1972). *First Grammatical Treatise: The Earliest Germanic Phonology. An edition, translation and commentary*. Londen, Longman.
- Kollewijn, R.A. (1916). *Opstellen over spelling en verbuiging*. Groningen, Wolters.
- Leupenius, P. (1958) [1653]. *Aanmerkingen op de Neederduitse Taale en Naaberecht. Uitgegeven, ingeleid en toegelicht door Dr. W.J.H. Caron*. Groningen, Wolters.
- Molewijk, G.C. (1992). *Spellingverandering van zin naar onzin (1200-heden)*. 's-Gravenhage, Sdu.
- Paardekooper, P. (1991). Verstandsverduistering blokkeert spellingssanering. In: Bennis, H., A. Neijt en A. van Santen (reds.), *De groene spelling*. Amsterdam, Bert Bakker, 99-107.
- Popper, K.R. en K. Lorenz (1985). *Die Zukunft ist offen. Das Altenberger Gespräch mit den Texten des Wiener Popper-Symposiums*. München/Zürich, Piper.
- Royen, G. (1949). *Romantiek uit het spellingtornooi*. Utrecht/Nijmegen, Dekker & Van de Vegt.
- Salemans, B.J.P. en F.A.M. Schaars (1992). *Alfabetische concordanties van Voegnieuwnederlandse grammaticale geschriften. Deel XIII: Nederduitse Orthographie (1581) van Pontus de Heuiter (1535-1602)*. Assen, Uitgeverij Quarto.
- Spiegel, H.L. (1962) [1584-1587]. *Twe-spraack – Rygh-bewerp – Kort Begrip – Rederijck-kunst. Uitgegeven door Dr. W.J.H. Caron*. Groningen, J.B. Wolters.
- Stichting Brabantse Dialecten en Noordbrabants Genootschap (1999). *Hoe schrijf ik mijn dialect? Een referentiespelling voor alle Brabantse dialecten*. Leuven/Amersfoort: Acco.

Noten

- 1 Het gaat hier wellicht om onderwijzers.
- 2 Over deze Michiel Oortwijns is niets bekend.
- 3 Zo geeft De Heuiter (1972:72) in zijn 9de spellingregel het voorbeeld <Crants>, ook al had hij in spellingregel 7 gesteld dat de /k/-klank aan het begin van een woord als <k> en niet als <c> dient geschreven te worden.

- 4 Het gaat hier niet om het in de taalkunde gebruikelijke onderscheid tussen de interne geschiedenis van een taal (bijvoorbeeld de syncope van de intervocalische /d/ in het Vroegmiddelnederlands) en haar externe geschiedenis (bijvoorbeeld de val van Antwerpen in 1585, die taalkundige gevolgen had), maar om het onderscheid tussen de interne kwaliteiten van een werk en de externe perceptie van dat werk, die niet noodzakelijk gebaseerd is op de interne kwaliteiten.
- 5 Dit geldt overigens niet uitsluitend voor de Nederlandse taalkunde. In de geschiedenis van de algemene fonologie wordt zelden de zogenaamde First Grammarian genoemd, ook al heeft deze anonieme twaalfde-eeuwse IJslander het systeem van de minimale paren ontdekt én toegepast eeuwen voor de structurele fonologen dat zouden doen (Haugen 1972).

..... *Prosodie en het taalonderwijs:
“Watersnood” van
Gerrit Achterberg*

1 Inleiding

In het onderwijs van Nederlands als vreemde taal is tot nog toe weinig gebruik gemaakt van literaire teksten als bron voor het lesmateriaal. De lees- en luister-teksten worden meestal geselecteerd uit actueel en authentiek materiaal, zoals kranten, tijdschriften en dergelijke, terwijl de literatuurles zich beperkt tot de primaire en secundaire teksten van de literaire canon. Bovendien wordt literatuur gescheiden van de taallessen. In Italië wordt literatuur gegeven in de moedertaal van de studenten en meestal door andere docenten. Daardoor ligt de nadruk op vertaalde literatuur en vormaspecten; literaire middelen kunnen niet getoetst worden aan de originele tekst.

Mijns inziens kunnen literaire teksten gebruikt worden in de taallessen, terwijl de literatuurles baat heeft bij het benadrukken van de talige aspecten van de literaire tekst. Een integratie van taal- en literatuurcolleges stimuleert de studenten bij het bestuderen van de literatuur en biedt interessant en relevant materiaal in de taallessen. Literatuur heeft een grote aantrekkingskracht en motiverende werking, mits op een voor de studenten aantrekkelijke manier aangeboden. Het doel van de nu volgende les is daarom tweeledig: enerzijds worden taalstructuren geoefend en anderzijds past de les in een inleiding tot de poëzie van Gerrit Achterberg.

Bij het onderwijs van het Nederlands aan buitenlandse universiteiten bestaat meestal een enorme discrepantie tussen de linguïstische en literaire competentie van de studenten. Ze kunnen moeilijke literaire teksten wel aan, maar de taal vormt daarbij een groot struikelblok. De gedichten van Achterberg bevatten veel ‘gewone’ taal en het is de literaire context die de woorden en structuren een extra symboolwaarde geeft. Het is daarom duidelijk dat de les ingebed moet worden in een serie colleges over poëzie. Prosodie, beeldspraak, (on)grammaticaliteit, mythe en symbool zijn daarbij aspecten die betrokken worden op de poëzie van Achterberg en worden verbonden met taalkwesties als uitspraak, woordenschat, grammatica en pragmatiek. De doelgroep bestaat uit gevorderde studenten, al kunnen de lessen wel aangepast worden aan groepen studenten met verschillende linguïstische niveaus. De nu volgende les past in een serie lessen die zich bezighoudt met de klankaspecten en veel van de technische

kwesties over versvoeten, ritme en metrum zijn in andere colleges al uitgebreid behandeld. De duur van de hier aangeboden activiteiten varieert van 90 tot 120 minuten.

2 Presentatie

2.1 Luistertekst: proza in poëzie

Dat luisteren een vaardigheid is die veel geoefend moet worden, hoeft geen betoog. Toch worden er in taallessen over het algemeen weinig gerichte luisteroefeningen gebruikt. Het onderwijs concentreert zich meestal op grammatica en woordenschat, ook omdat daar gemakkelijker elementen kunnen worden uitgelicht om te oefenen. De gesproken taal, daarentegen, is er vanaf het begin met een heel arsenaal fonetische uitdrukkingmogelijkheden: klanken, intonatie, ritme komen tegelijkertijd op de studenten af. Taal in de klas bestaat in de eerste plaats uit klanken, die helaas maar al te gauw worden omgezet in grafische tekens en symbolen. De studenten maken aantekeningen, zoeken woordbetekenissen op, vertalen in hun eigen taal en proberen beelden en symbolen te verklaren en in linguïstische en literaire systemen in te passen. Het taalleerproces, dat begint met het uitspreken van taalklanken, wordt vaak ondergeschikt gemaakt aan het taalsysteem.

Ik zal in dit artikel luister- en spreekvaardigheidsoefeningen presenteren naar aanleiding van het gedicht “Watersnood” van Gerrit Achterberg. Dit sonnet staat als ‘Entr’acte’ tussen het tweede en derde bedrijf van *Spel van de Wilde Jacht*, en vormt de overgang van een aan de aarde gebonden beeldspraak – het tweede bedrijf is getiteld “In ’t bos”- naar een loslaten van de vertrouwde omgeving en een hang naar transcendentie, waarbij de reismetaforiek een grote rol speelt. Het derde bedrijf heet “Op reis.” “Watersnood” verwijst naar een historisch feit – de watersnoodramp van 1953 – en de strijd tegen het water in het algemeen. Dit extraliteraire aspect van het gedicht moet zeker aan de orde komen. De studenten zijn op de hoogte van de positie van het gedicht. De les past in een volledige cursus over het dichtwerk van Achterberg, waarbij *Spel van de Wilde Jacht* uitgebreid aan bod komt. Bij de presentatie wordt rekening gehouden met de symboolfunctie binnen het groter geheel van *Spel van de Wilde Jacht*, maar bovenal wordt het feit uitgebuit dat het gedicht spreektaal gebruikt en betrekkelijk losstaat van de verhaallijn van de cyclus. Het beschrijvende karakter en de thematiek maakt “Watersnood” mijns inziens zeer geschikt om het dualisme in de poëtica van Achterberg te demonstreren aan de hand van de klankeffecten, terwijl tegelijkertijd uitspraakpatronen geoefend kunnen worden. De tekst wordt allereerst als luistertekst door de docent gepresenteerd.

- Lees het gedicht voor als een prozatekst.
- Laat de studenten samen achter de betekenis van moeilijke woorden komen.
- Lees de tekst nog een keer voor.

Ossip Zadkine's beeld De Verwoeste Stad
Foto: Mary Fischer

Zonder de ballast van connotaties en symboliek kan de docent de tekst 'vertellen' of voorlezen, zonder daarbij een overdreven voordrachtstoon te gebruiken. Moeilijke woorden en klanken kunnen op dit moment verklaard en geoefend worden.

- *Laat de studenten twee aan twee de tekst reconstrueren als een krantenbericht.*
- *Confronteer ze met de eigenlijke tekst.*

Een volgende oefening kan zijn het reconstrueren van de luistertekst als krantenbericht, aangezien het hier gaat om een werkelijke gebeurtenis met belangrijke verwijzingen naar de geschiedenis van Nederland. Foto's kunnen eventueel gebruikt worden als illustratiemateriaal. De reconstructie van de studenten wordt vervolgens geconfronteerd met de woordelijke tekst die echter nog niet als gedicht wordt aangeboden, maar als krantenbericht:

Watersnood

Beelden van Zadkine stonden moeders daar babies boven de springvloed uit te beuren.

Zonen zagen hun vaders medesleuren; wat wordt een ouder in je handen zwaar; de schuren van de boerderijen scheuren. Ratten en mensen klommen doorelkaar. Een kind zat om haar dode pop te zeuren en was het ogenblikkelijk zelf nog maar.

Het water steeg tegen het vee omhoog. De koppen groeiden van geluid en dood. Het wurgde zich; de balg ondersteboven. Kippen vlogen als sneeuw de golven over.

Padvindders vonden later, vals en droog, katten in bomen; een portret, een brood.

- *Laat de studenten de tekst herschrijven als gedicht.*
- *Confronteer de door de studenten geschreven tekst met het gedicht in versvorm*

Dit is niet al te moeilijk, want het rijmschema van dit sonnet is tamelijk regelmatig: abba (omarmend, beurtelings mannelijk en vrouwelijk rijm), baba (gekruist mannelijk en vrouwelijk rijm), cdef, en vervolgens de laatste twee regels die het cd-rijm van regels 9 en 10 herhalen. Er is bovendien halfrijm in de regels 9, 10, 11 en 12. Het is belangrijk dat de studenten de tekst eerst hardop proberen te lezen om vervolgens het gedicht op te schrijven. Dit reconstrueren van de oorspronkelijke tekst kan gedaan worden in groepjes, waarbij één student schrijft en de anderen bijdragen door de regels te dicteren. Na het groepswork laat de docent het gedicht in versvorm op het bord of de overhead-projector verschijnen, waarna eventuele verschillen met het werk van de

studenten besproken kunnen worden. Vervolgens is het noodzakelijk terug te keren naar de afzonderlijke elementen van de tekst: de woorden.

3 *Uitspraak en prosodie*

3.1 Trochee of jambe? Accent en klemtoon

Bij het onderwijzen van de uitspraak van het Nederlands kunnen we drie verschillende niveaus aanbrenge: ten eerste de afzonderlijke klanken, dan de woorden met het woordaccent en vervolgens de zin en het zinsaccent. Intonatie en ritme bepalen in hoge mate de begrijpelijkheid van de uitgesproken zinnen en het is voornamelijk op dit niveau dat het gebruik van gedichten behulpzaam kan zijn bij het leren van de juiste uitspraak. De eerste moeilijkheid bij het gedicht van Achterberg is het herkennen van de zinnen. Meteen bij de eerste twee regels van het gedicht doet zich een probleem voor dat zowel syntactische als fonologische consequenties heeft. Wat is het onderwerp van de persoonsvorm 'stonden'? Voordat we ons gaan concentreren op de zin en het zinsaccent is het noodzakelijk de uitspraak van de afzonderlijke woorden te oefenen. Dit kan gedaan worden door de aandacht te vestigen op de klemtoon of het woordaccent. Elk woord dat meer dan één lettergreep heeft laat een hiërarchie zien bij het gebruik van klemtoon: er zal altijd een patroon ontstaan waarbij het accent op één lettergreep valt en dit gaat ten koste van de andere lettergreep of lettergrepen. Dit overbekende feit levert vaak problemen op voor de student met een andere moedertaal. Een student die bijvoorbeeld Frans of Italiaans als moedertaal heeft, zal geneigd zijn het woordaccent naar de laatste (Frans) of voorlaatste (Italiaans) lettergreep te verplaatsen, terwijl de Germaanse talen het woordaccent over het algemeen juist op de eerste lettergreep leggen. Hierop zijn natuurlijk talloze uitzonderingen en het is daarom niet altijd eenvoudig voor een vreemdetalenstudent het juiste woordaccent met het eventuele secundaire accent te kiezen. Daarbij komt dat in een accenttaal, zoals het Nederlands of het Engels, de zwak beklemtoonde lettergrepen de neiging hebben samengeperst te worden tussen de accenten – met de typische reductie van de volle vocaal tot schwa – en het is voor sprekers van een taal als het Italiaans, waarin het aantal lettergrepen het tempo bepaalt, vaak erg moeilijk te horen hoeveel lettergrepen er tussen de accenten staan. Dit geldt voor zowel het woord- als het zinsaccent. Verschijnselen als assimilatie en elisie versterken dit effect en het onderscheiden van de woordgrenzen en de afzonderlijke woorden levert dan ook enorme problemen op voor een luisteraar. Er moet natuurlijk vooral geoefend worden met woorden in context, maar om te beginnen is het nuttig te oefenen met kleine eenheden: eerst de woorden zelf en vervolgens met kleine contextuele eenheden.

- *Oefen met woorden en woordgroepen. Laat de studenten de woorden hardop herhalen.*

In het gedicht “Watersnood” komen veel zelfstandige naamwoorden in het meervoud voor: ‘beelden’, ‘moeders’, ‘zonen’, ‘katten’ enz. Al die meervouden vertonen hetzelfde uitspraak-patroon: accent op de eerste lettergreep met zwak accent op het achtervoegsel. In het geval van een meervoud op ‘s’ (‘moeders’, ‘babies’) is de zwakbeklemtoonde lettergreep steeds de tweede. De meeste werkwoordsvormen hebben hetzelfde patroon: ‘beuren’, ‘scheuren’, ‘groeide’, ‘vlogen’, ‘vonden’. Het gedicht laat zien wat in het Nederlands het meest voorkomende woordaccent is en de sterk benadrukte eerste lettergrepen van al die woorden in het meervoud leggen de lezer bij de voordracht een duidelijk spreektaalritme op. De belangrijke woorden voor de receptie in een zin zijn meestal de zelfstandige naamwoorden en de werkwoorden en “Watersnood” laat dus zien wat in de spreektaal niet anders is. Een gedicht is metrisch georganiseerde taal en de spreektaal legt de eis van een correcte voordracht op. Ook een student die de regels van de uitspraak kent zal zorgen dat al deze eerste lettergrepen accent krijgen. De versvoet, die aan dit uitspraakpatroon beantwoordt, is de trochee: / x en men zou dus kunnen denken dat een trocheïsch schema aan de basis staat van dit sonnet. De trocheïsche versvoet wordt vaak gebruikt in kinderliedjes en rijmpjes, omdat het ritme goed past bij het natuurlijke woordaccent en het is een goed idee op dit punt van de les een selectie van deze liedjes en rijmpjes aan te bieden als oefenmateriaal.¹

- *Laat de studenten rijmpjes of kinderliedjes opzeggen.*

Het metrisch schema vervalt gemakkelijk in een dreun en het is deze dreun – in de poëzie door de critici meestal met afkeuring beschouwd – die uitermate nuttig kan zijn bij het aanleren van uitspraakpatronen. De Engelse term ‘drill’ voor oefeningen met steeds hetzelfde patroon maakte vooral opgang in de audiovisuele methode van de jaren ’50 en ’60, en dit soort oefeningen kan nog steeds dienen om veel voorkomende patronen aan te leren. De herhaling bij deze oefeningen maakt het de studenten mogelijk structuren te herkennen die aan de basis liggen van de taal en daardoor zullen zij later ook de variaties en uitzonderingen waarvan de poëzie gebruik maakt weten te waarderen.

Als we het trocheïsche schema proberen te herkennen in “Watersnood” blijken er complicaties op te treden. Niet alle woorden in het gedicht hebben hetzelfde uitspraakpatroon en het zal duidelijk zijn dat het afwijkende accent extra nadruk krijgt.

- *Laat de studenten de woorden naar accent indelen in versvoeten*

Om de studenten nu te helpen bij het bepalen van zowel het woordaccent als de metrische versvoet kan een oefening gedaan worden waarbij de woorden ingedeeld worden in hun ‘natuurlijke’ versvoet. Naast de al genoemde trochee is er dan de jambe : x / : ‘geluid’, ‘portret’ en ‘Zadkine’², twee opeenvolgende trocheeën: ‘medesleuren’, ‘boerderijen’ en de dactylus : / x x : ‘watersnood’,

'padvindere'. Het woord 'ondersteboven' met het primaire accent op 'bóven' en het secundaire accent op 'ónderste' kan beschouwd worden als bestaande uit tweeëneenhalve jambe met een stille heffing in het midden, maar het belang voor de uitspraak in dit verband is mijns inziens voornamelijk het benadrukken van het natuurlijke woordaccent en het al of niet samenvallen met de versvoet: valt het woord gemakkelijk in het natuurlijke ritme of gaat er een tegengestelde impuls uit van het metrisch schema ten opzichte van het ritme van de spreektaal? Het is op dit moment wel duidelijk geworden dat het ritme van het gedicht van Achterberg niet naadloos past op het schema van de eerder aangeboden liedjes (*Jántje zág eens príumen hángen*), waarbij de versvoet zich steeds regelmatig herhaalt. Het sonnet vertoont zowel kenmerken van een jambisch als van een trocheïsch schema. Een onregelmatigheid in het ritme, die zeker al door de studenten zal zijn opgemerkt, is hiervan het gevolg.

- *Laat de studenten woordgroepen formeren*

Een volgende *drill* kan een ander belangrijk ritmisch aspect van het gedicht aan het licht brengen. De woordgroepen 'ratten en mensen' (r.6) en 'katten in bomer' (r.14) vertonen een vergelijkbaar ritme, dat de nadruk legt op de twee zelfstandige naamwoorden. Dit is een veel voorkomend patroon in de spreektaal: het nevenschikken van zelfstandige naamwoorden en het gebruik van een voorzetsel tussen naamwoordgroepen. De studenten kan gevraagd worden zelf zulke groepen te bedenken en vervolgens door middel van een 'kettingdrill' kan dit patroon geoefend worden.

- *Oefen de woordgroepen hardop in een 'kettingdrill'*

Een kettingdrill betreft alle studenten bij de oefening en gaat als volgt: de studenten zitten in een kring; de eerste student zegt zijn bedachte zinnetje, bijvoorbeeld 'dames en heren', vervolgens zegt de volgende: 'heren in huizen', waarbij dus het laatste deel van de woordgroep herhaald moet worden en een nieuw gedeelte toegevoegd, en zo gaat men verder, totdat de eerste spreker weer aan de beurt is. Omdat deze woordgroepen aan het begin van de versregel staan en de klemtoon op de eerste lettergreep van het eerste woord hebben, beginnen deze regels dus trocheïsch, maar het voorzetsel en voegwoord, in niet-emfatisch taalgebruik zwak beklemtoond, doen ons al snel kiezen voor een jambisch schema, zodat de accenten op 'Rátten' en 'Kátten' extra nadruk krijgen. Deze gevallen van accentverplaatsing, of antimetrie, staan in dit gedicht zeker niet alleen – andere gevallen zijn 'babies' (r.2), 'Zonen' en 'zagen' (r.3), 'Kippen' (r.12) en 'Padvindere' (r.13) – en in alle gevallen is het effect een versterking van de woordbetekenis en extra nadruk, een extra lading aan deze in de context van het verhaal toch wat vreemde woorden. Door deze accenten als antimetrisch te beschouwen hebben we dus gekozen voor een jambisch schema met vijf voeten per regel:

Watersnood (3)

Sonnet. Rijmschema: omarmend, gekruist, mannelijk en vrouwelijk rijm.
Metrisch schema: jambische pentameter.

Beelden van Zadkine stonden moeders daar / x x x / ¶ / x / x x	(10 lettergrepen, 4 heffingen; stille heffing: 'daar'+ enjambement. Antimetrie: 'Beelden' 'Zadkine', caesura.)	A
babies boven de springvloed uit te beuren. / x x x x / x x x / x	(11 / 3, stille heffingen: 'boven', 'uit'; zwevende toon: 'springvloed'; antimetrie: 'babies')	B
Zonen zagen hun vaders medesleuren; / x / x x / x / x / x	(11 / 5, antimetrie: 'Zonen', 'zagen'; zwak accent op 'zagen' en 'mede')	B
wat wordt een ouder in je handen zwaar; x / x / x x x / x /	(10 / 4, stille heffing: 'in')	A
de schuren van de boerderijen scheuren. x / x x x / x / x / x	(11 / 4, stille heffing: 'van')	B
Ratten en mensen klommen door elkaar. / x x / x / x x x /	(10 / 4, stille heffing: 'door'; antimetrie: 'Ratten')	A
Een kind zat om haar dode pop te zeuren x / x x x / x / x / x	(11 / 4, stille heffing: 'om')	B
en was het ogenbliklijk zelf nog maar. x / x / x / x / x /	(10 / 5; twee zwakke accenten: 'ogen', 'maar')	A
Het water steeg tegen het vee omhoog. x / x / x x x / x /	(10 / 4; stille heffing: 'tegen' + antimetrie)	C
De koppen groeiden van geluid en dood x / x / x x x / x /	(10 / 4, stille heffing: 'van')	D
Het wurgde zich; de balg ondersteboven x / x x ¶ x / x x x / x	(11 / 3, stille heffingen: 'zich', 'der', pauze)	E
Kippen vlogen als sneeuw de golven over / x / x x / x / x x x	(11 / 4; stille heffing: 'over'; antimetrie: 'Kippen', 'vlogen')	F
Padvindders vonden later, vals en droog, / x x / x / x ¶ / x /	(10 / 5; antimetrie: 'Padvindders', caesura)	C
katten in bomen; een portret, een brood. / x x / x ¶ x x / ¶ x /	(10 / 4; stille heffing: 'een'; caesuur; pauze; antimetrie: 'katten').	D

• *Laat de studenten de accenten onderstrepen*

De volgende stap in het lesplan brengt ons op het niveau van de zin en de versregel. De studenten hebben inmiddels op basis van het rijmschema een grafische representatie van het gedicht, maar luisterend en kijkend naar de syntactische structuur van de zinnen zullen ze een zekere discrepantie hebben opgemerkt tussen de versregel en de grammaticale zin. Zoals vermeld geeft vooral de eerste zin interpretatieproblemen. Verdere informatie over accent en metrum is vooralsnog niet door de docent gegeven. Een eerste oefening kan in groepjes worden gedaan: in de tekst worden de lettergrepen die accent hebben onderstreept. Er kan een verschil gemaakt worden tussen woord- en zinsaccent en de studenten wordt verzocht de zinnen hardop te zeggen. Hoe de eerste twee

regels worden uitgesproken bepaalt al welke interpretatie de groep gekozen heeft. Het is waarschijnlijk dat de spreektaalzin: 'stonden moeders daar babies boven de stormvloed uit te beuren' voor de studenten verrassend en ongewoon is, en een oefening met soortgelijke zinnen kan hier ingelast worden: 'heb ik daar een uur zitten wachten', 'wilden ze me daar een oude auto verkopen'... Ook hier kan een drill van gemaakt worden.

De eerste woordgroep, 'Beelden van Zadkine', krijgt op deze manier een afgescheiden positie en fungeert bijna als een ondertitel bij 'Watersnood' met een pauze na 'Zadkine' die wordt veroorzaakt door de accentverplaatsing. Het is wenselijk in dit stadium iets te zeggen over de beeldhouwer Zadkine en, indien mogelijk, een afbeelding van het standbeeld te laten zien.⁴ Het woordje 'daar' aan het eind van de regel moet ondanks het feit dat het om een rijmwoord gaat gehoord worden als een stille heffing, want de natuurlijke uitspraak volgt hier de spreektaal. Het enjambement leidt ons direct, zonder pauze, de tweede regel in, wat een versnellend effect teweeg brengt, nog versterkt door het feit dat de tweede regel twee stille heffingen heeft: 'boven' en 'uit'. Door dit abrupte begin stort het gedicht zich met de spreektaalzin als het ware in de rampzalige opsomming die na regel 2 begint. Een onregelmatig en fragmentarisch begin, dat wonderwel past bij de inhoud van het gedicht. Verbrokkeling en disintegratie is het thema. De woorden die eruit springen zijn 'babies' en 'springvloed', ook omdat het woord 'springvloed' eigenlijk twee accenten heeft of, zoals Bronzwaer in zijn *Lessen in lyriek* uitlegt, een zwevende toon.⁵

Bij het bespreken van het gedicht kan de aandacht gevestigd worden op deze discrepantie tussen vorm en inhoud: de gesloten en nauwkeurige constructie van het sonnet, compleet met rijm- en metrisch schema, en de vluchtige en fragmentarische inhoud, vol met spreektaalwendingen. We zijn dan terug bij de binnen- en de buitenkant: de buitenkant is het gedicht, voltooid met een definitieve vorm, en de binnenkant is de vluchtige en ongrijpbare inhoud van Achterbergs thematiek. Spreektaal is fragmentarisch, onvoltooid, een proces, beweging, terwijl het voltooide gedicht een afgesloten beeld laat zien: het zet de wereld voor een ogenblik stil. Het beeld van Zadkine: gestolde beweging. Achterberg is in *Spel van de Wilde Jacht* telkens gefascineerd door dit conflict tussen beweging en stilstand, tijd en ruimte. In de proloog, "Beau Lieu"⁶, is de tijd stilgezet binnen een begrensde ruimte, een landgoed. Meer dan in "Beau Lieu", waar een vrij statische situatie in een ruimte beschreven wordt, is er in "Watersnood" sprake van een verhaal. Een verhaal speelt zich af in de tijd en staat in contrast met het beeld, zoals dat in de eerste woorden van het gedicht gepresenteerd wordt. De gevarieerde rijmschikking na de eerste twee regels (gekruist in plaats van gepaard rijm) en de strofenindeling (het octaaf is niet verdeeld in twee kwatrijnen) dragen bij aan de dynamiek van het sonnet.⁷

Het is het verhaal van de watersnoodramp en de eerste zin opent het relaas met een totale visie van de ramp, zoals een beeld een totaliteit in de ruimte wil voorstellen. Er wordt een relatie gelegd tussen de samenhang van de familie

(‘moeders’, ‘zonen’, ‘vaders’) en het gevaar waaraan de mens blootstaat: uit elkaar gescheurd te worden en te verworden tot een dierlijke staat, waarbij er geen onderscheid meer is tussen ratten en mensen. Het is de angst om in doodsnood iedere menselijke relatie te verliezen. Het motief van het water wees in “Beau Lieu”, de proloog van *Spel van de Wilde Jacht*, al op een ‘verdronken’ staat, die het lyrisch subject vast wilde leggen ‘in technicolor’. Wat ook hier blijft is ‘een portret’.⁸ Wat stilstaat is eeuwig, maar beweging voert onvermijdelijk naar verval, naar verdwijnen. De spanning tussen vorm en inhoud wordt iconisch verbeeld in dit gedicht. Het verhaal is gestold in het beeld, de spreektaal getemd in de strakke vorm van het sonnet. Het gedicht “Watersnood” verbeeldt een strijd op leven en dood, maar uiteindelijk komen we in rustiger vaarwater. Het enkelvoud van de laatste twee woorden vernauwt de totaliteit van de ramp tot een enkel detail.

- *Tel de lettergrepen, accenten en versvoeten*

De studenten kunnen, nadat de accenten zijn onderstreept, het aantal accenten per versregel vergelijken met het aantal lettergrepen en komen dan tot de conclusie dat elke regel tien of elf lettergrepen telt, afhankelijk van het mannelijk of vrouwelijk rijm. De accenten zijn wat moeilijker te bepalen, vooral omdat er nogal wat afwijkingen zijn van het metrisch schema.

- *Herschrijf de tekst in krantenkoppen*

Er zijn verschillende mogelijkheden om de studenten nu de accenten te laten herkennen. De docent kan de versregels één voor één voordragen, waarbij de studenten de accenten proberen te noteren, een soort dictee dus. Een andere mogelijkheid is te kijken naar de inhoud. De tekst wordt achter elkaar geschreven gepresenteerd, zoals in het begin van de les, en de studenten moeten de inhoud herschrijven als krantenkoppen. Belangrijke woorden krijgen klemtoon en ‘onbelangrijke’ woorden zoals lidwoorden, voornaamwoorden en voorzetsels worden weggelaten. Deze oefening geeft een goed beeld van de intonatiepatronen en laat bovendien zien dat klemtoon de betekenis ondersteunt: wat belangrijk is krijgt accent. De gevonden accenten worden nu geconfronteerd met de secundaire codering van het metrisch schema en de afwijkingen van het schema geval voor geval bekeken.

3.2 Isochronie: poëzie en spreektaal

Het principe van de isochronie houdt in dat tusschen elk accent dezelfde tijd verloopt. Het al vermelde fenomeen dat verscheidene lettergrepen voor het oor van de student samengeperst lijken of zelfs verdwijnen, is het gevolg van dit principe. Het ritme van de Germaanse talen wordt erdoor bepaald en het is voor een student met Italiaans of een andere syllabische taal als moedertaal vaak moeilijk de woordgrenzen en lettergrepen in het Nederlands te horen. De snelheid van de gesproken taal hangt af van het aantal accenten en niet, zoals bij

een syllabische taal, van het aantal lettergrepen. Bij de poëzie correspondeert het aantal heffingen in een regel met de voordrachtstijd. Als er meer of minder heffingen in een regel voorkomen, zullen die accenten meer nadruk krijgen met het gevolg dat er óf versnelling óf vertraging optreedt. Het ontstaan van pauzes in de voordracht kan ook verklaard worden met het principe van de isochronie. In “Watersnood” hebben alle regels tien of elf lettergrepen, maar het aantal accenten per regel is verschillend. De meeste regels hebben vier accenten en één stille heffing, maar regels 2 en 11 hebben drie accenten met twee stille heffingen. We hebben al gezien dat in de eerste twee regels een versnelling optreedt na de pauze in het midden van de eerste regel. Deze eerste regel heeft naast die pauze ook nog een accent meer, zodat de tweede regel veel sneller gezegd moet worden. Dit geeft de regel het natuurlijke effect van een uitroep in de spreektaal. Naast de antimetrie aan het begin van de beide regels is dit effect bepalend voor het ritme van het gedicht. De regels beginnen trocheïsch maar eindigen jambisch en het is het laatste schema dat langzamerhand de overhand krijgt. Het effect van de accentverplaatsing wordt echter tot het laatst van het gedicht volgehouden en kan ook als iconisch voor het gehele gedicht worden beschouwd. Het gedicht is als het ware een worsteling tussen de twee metra waarbij de regels beginnen in een trocheïsche versvoet, maar dan eindigen in jamben. De daarmee gepaard gaande antimetrieën zorgen voor het onregelmatige ritme. Bronzwaer toont aan dat het trocheïsche ritme de voorkeur verdient bij muzikale poëzie, terwijl de jambische poëzie de aandacht wil vestigen op het talige aspect van het gedicht.⁹

Bij regel 11 vertraagt het ritme en wordt bij de voordracht een pauze ingelast. De regel splitst zich in twee helften, syntactisch verantwoord door de puntkomma in het midden. Een sterke klemtoon valt op de woorden ‘wurgde’, ‘balg’ en ‘boven’, nog versterkt door de velaire fricatieven /ɣ/ en /χ/ in ‘wurgde’ en ‘balg’ en de allitteratie bij ‘balg’ en ‘boven’. De regel krijgt een onheilspellend karakter, mede door de woordbetekenissen en de grammaticale onregelmatigheid van ‘het wurgde zich’. Doordat de regel volgens het principe van de isochronie dezelfde tijd gebruikt bij de voordracht als de omliggende regels, alle met vier accenten, krijgen de beklemtoonde woorden extra nadruk en vertraagt het tempo. In de laatste regels gebeurt iets soortgelijks: de vaart van het begin lijkt hier tot stilstand te komen. Er is een aantal pauzes, opgelegd door de betekenis, de interpunctie en de vele accenten aan het begin van de regels met accentverplaatsing. De laatste twee woorden krijgen veel nadruk, omdat de woordgrens samenvalt met de versvoet en omdat ze voorafgegaan worden door een pauze. Het lijkt of het gedicht na de strijd tot rust gekomen is.

Het fenomeen van de isochronie – de Engelsen spreken van *stress-timing* tegenover *syllable-timing* – is een fundamenteel probleem bij het uitspreken van de Germaanse talen voor sprekers van een taal waarin de lettergrepen het ritme bepalen. Zo zullen Italiaanse studenten steeds de neiging hebben de zwak beklemtoonde lettergrepen te nadrukkelijk uit te spreken en verschijnselen als assimilatie, elisie en liaison te negeren. Poëzie biedt een uitstekende

mogelijkheid om deze problemen onder ogen te zien. Door de beklemtoonde lettergrepen in een gedicht extra te benadrukken ontstaat een ritmisch patroon dat kan helpen bij het aanleren van het ritme van de gesproken taal.

- *Scandeer gezamenlijk het gedicht*

Door het gedicht te scanderen op het metrische schema komen ook de onregelmatigheden aan het licht en kan vervolgens stilgestaan worden bij de betekenis van die onregelmatigheden. Het verbinden van zwakbeklemtoonde woorden kan met het gedicht gedemonstreerd worden, bijvoorbeeld in regel 13: 'vlogen als sneeuw de golven over', waar de woorden soepel in elkaar overgaan. De tot schwa gereduceerde uitspraak van de vocaal van de bezittelijke voornaamwoorden kan gehoord worden in regel 3: 'hun', en in regel 7: 'haar'.

3.3 Trochee of jambe? Luctor et emergo

Het thema van het gedicht: de strijd tegen het water en de worsteling om te overleven, wordt op een perfecte manier door het ritme geïllustreerd: verbroekeling, fragmentatie, conflict en de stilte na de storm. Luctor et emergo: ik worstel en kom boven. De op de isochronie gebaseerde voorspelbaarheid van de herhalingen maakt dat we het gedicht als een sonnet zullen lezen met een jambisch metrisch schema, maar de onregelmatigheden aan het begin, de accentverplaatsingen en de gevolgen daarvan: de pauze na 'Zadkine' en de versnelling van het ritme, geven een tegengestelde impuls. De dwingende trochee geeft zich niet direct over aan de jambe; het gedicht laat de worsteling horen. De kalmte in het ritme aan het einde van het gedicht en de nadruk op de laatste twee woorden – het rijmwoord 'brood' herhaalt bovendien de klank van het zwaarbeklemtoonde laatste woord van regel 14: 'dood' – geven deze woorden een sleutelpositie in het gedicht. Ze worden, samen met de woordgroep 'katten in bomen', gepresenteerd als dat wat overblijft na de ramp en dus misschien als een oplossing van het conflict. Beide woorden verwijzen naar wat in de cyclus *Spel van de Wilde Jacht* belangrijke thema's zijn: het portret, het eerder aangestipte conflict tussen afbeelding en ervaring, stilstand en beweging, en het brood, primair voedsel en symbool in het religieuze ritueel. Na het in dit gedicht geschilderde rampzalige tafereel doen deze restanten toch wat mager en 'vals' (r. 13) aan. De padvindsters van regel 13 zijn in dit verband waarschijnlijk de uitleggers en gidsen van de poëziekritiek en, wie weet, de literatuurdocenten.

4 Productie

Ter afsluiting van deze les, in de productiefase, kan een spreekoefening voorgesteld worden. Het samen voordragen van het gedicht, nu met de juiste accenten en het juiste ritme, kan gepresenteerd worden als een verhaal: "het relaas van een overlevende". Het spreektaal karakter en de verleden tijd van het gesproken verslag met af en toe een commentaar in de tegenwoordige tijd ('wat wordt een ouder in je handen zwaar') maken dit gedicht uitermate geschikt voor een dergelijke oefening.

- Schrijf de afzonderlijke zinnen van het gedicht op stukjes papier en verdeel onder de studenten
- Laat de studenten het gedicht gezamenlijk voordragen
- Herhaal de voordracht

De studenten hebben ieder één of meer zinnen van het gedicht, afhankelijk van het aantal studenten. Het gedicht wordt nu gereconstrueerd door iedere student op het juiste moment zijn of haar zin te laten zeggen. Dit kan verscheidene keren herhaald worden, eventueel door de briefjes te schudden en nogmaals uit te delen.

Noten

- 1 Ik heb bij mijn analyse van “Watersnood” gebruik gemaakt van Bronzwaer, W. *Lessen in lyriek*, 1993, hoofdstuk 3: “Vers, metrum, ritme”, pp. 51–105.
- 2 Bij controle is mij gebleken dat sommige mensen ‘Zadkine’ uitspreken als een trochee, dus met accent op de eerste lettergreep.
- 3 Pagina 896 in de *Verzamelde Gedichten*, [994] in de Historisch-kritische uitgave van de gedichten van Achterberg, Den Haag, 2000, verzorgd door P.G. de Bruijn.
- 4 Het betreft hier het standbeeld *De verwoeste stad*, zie: Schenkeveld, M.H. & alii, 1973, p.91.
- 5 Bronzwaer, p.61
- 6 *Verzamelde Gedichten*, p.866, De Bruijn, [979].
- 7 zie de bijzonder verhelderende bespreking van enkele Achterberg-sonnetten door G.Otterloo in de *Achterbergkroniek* van oktober 1983 (3): “Iconen in het Achterberg-sonnet”, pp. 1–22.
- 8 Het motief van de foto, het standbeeld en het schilderij in *Spel van de Wilde Jacht* wordt ingeluid in de proloog “Beau Lieu” (866 in de *Verzamelde Gedichten*): regels 11–3: “Waarom, dacht ik, ben ik niet ook vergroot/ bij deze fotoglans, diepe ondoed;/in technicolor, openlijk en bloot;”
- 9 Bronzwaer, p.86

Geraadpleegde werken

- Achterberg, G., (1963). *Verzamelde Gedichten*, Amsterdam: Querido.
- Achterberg, G., (2000). *Gedichten, Historisch-kritische uitgave*, verzorgd door P.G. de Bruijn, Monumenta Literaria Neerlandica XI, I, Den Haag: Constantijn Huygens Instituut.
- Bronzwaer, W. (1963). *Lessen in lyriek. Nieuwe Nederlandse poëtica*, Nijmegen: SUN.
- Otterloo, G. (1983). ‘Iconen in het Achterberg-sonnet’, in de *Achterbergkroniek*, oktober 1983 (3), pp 1–22.
- Schenkeveld, M. et al., (1973). *Aantekeningen bij Achterbergs Spel van de Wilde Jacht*, Amsterdam: Atheneum-Polak & van Gennep.

..... *Variaties op een metamorfose in
het Latijn en in het Nederlands:
Daphne bij Ovidius, Sidronius Hosschius
en Adriaan Poirters*

*Virginitez c'est uns tresors
plus chiers et plus fins que nulz ors.
(Ovide moralisé)*

1 Apollo en Daphne bij Ovidius

De draak Python maakte de omgeving van Delphi onveilig. Apollo schakelde het monster uit, doodde het met pijl en boog. Toen waande hij zich onoverwinnelijk en zegedronken daagde hij Cupido uit: had het jonge, gevleugelde knaapje nog wel recht op pijl en boog, het wapen waarmee Apollo net had getriomfeerd? Moest hij zich niet tevreden stellen met de liefdestoorts alleen? Ontstemd zon Cupido op wraak. Hij vloog naar de Parnassus en vuurde twee pijlen af: de ene, scherp en verguld, trof Apollo en deed hem in liefde ontvlammen; de andere, bot en loodzwaar, verwondde de nimf Daphne en maakte haar afkerig van alle liefde voor een man. Daphne vluchtte in de beschermende omgeving van de wilde bossen, wijdde zich aan de jacht en deinsde terug voor de aanzoeken van vrijers. Haar vader, de riviergod Peneus, wenste wel een schoonzoon en kleinkinderen, maar legde er zich bij neer dat Daphne haar maagdelijkheid als haar grootste goed koesterde. Op een dag ontmoette Apollo Daphne: smoorverliefd werd hij op haar en hoopte haar te veroveren. Meteen sloeg Daphne voor Apollo's avances op de vlucht. Zij rende weg, hij liep haar achterna. Lopend trachtte hij haar nog voor zich te winnen door haar diets te maken dat hij de zoon van Jupiter was, dat hij de god was van de dichtkunst, de geneeskunde en de mantiek, en door haar zijn liefde te verklaren. Het mocht niet baten. De liefde gaf Apollo vleugels: hij versnelde de pas om zich van Daphne meester te maken. Uitgeput hield Daphne halt en smeekte haar vader verlost te worden van haar schoonheid die haar tot prooi van de godheid zou maken. Plots werd haar lichaam loodzwaar, schoten haar voeten wortel in de grond, omgaf een dunne schors haar lichaam, veranderde haar haar in geblaarte, haar armen in takken: ze was een prachtige laurierboom geworden. Nog omvatte Apollo haar in haar gedaante van boom en trachtte hij haar te kussen; de boom leek terug te wijken. Nu de god haar niet kon krijgen, besliste hij de laurier altijd bij zich te

dragen: een lauwerkrans zou zijn hoofd omkransen, een lauwerkrans zou de Romeinse triomfen begeleiden en aan Augustus' paleis prijken.

Het verhaal is ons vooral uit Ovidius' *Metamorfosen* (1, 452–567) bekend. Het relaas van de Romeinse dichter kan op verschillende niveaus gelezen worden. Eerst en vooral verklaart de mythe natuurlijk waarom de lauwerkrans een attribuut van Apollo is. Ze illustreert de traditionele almacht van de liefde, die ook Apollo aan zich onderwerpt (die verliest zelfs zijn voorspellende gaven, wanneer hij rotsvast hoopt Daphne te kunnen veroveren). Zoals Ovidius het verhaal vertelt, laat het zich lezen als een haast menselijk verhaal over liefde en afwijzing, dat lijkt op een strijd (“militat omnis amans”, “ieder minnaar is een soldaat” is een geveugeld woord dat van Ovidius komt), een strijd die uitdraait op een compromis zondere echte verliezer of winnaar: Apollo herovert zijn goddelijke kwaliteiten (o.a. zijn voorspellingsgave) en kan zich met Daphne verbinden, terwijl Daphne ten slotte bereid is om Apollo te eren maar haar levensprincipe niet hoeft op te geven en haar schoonheid behoudt. Zoals gezegd, vergeet men bij de lectuur wel eens dat Apollo een godheid is. Hij heeft hier veel van de ongelukkige minnaar uit de klassieke liefdeselegie: hij is in de ban van een blinde hartstocht en wordt geconfronteerd met een hardvochtige meesteres, die hij vruchteloos met argumenten voor zich probeert te winnen. De godheid krijgt - zoals vele andere goden in de *Metamorfosen* - zelfs grappige trekjes toebedeeld: wanneer hij in volle vaart Daphne achtervolgt, laat Ovidius hem een klassiek gestructureerde rede tot zijn geliefde afsteken (maar zijn wervende argumenten hebben in de concrete situatie iets grotesks over zich), vergelijkt hij hem met “een windhond die in een open veld een haas ontwaart” en laat hem ten slotte een boom omarmen en kussen. Moderne critici vinden soms dat Ovidius niet alleen met ironie over het klassieke pantheon der goden spreekt, maar ietwat de spot drijft met Augustus' lievelingsgod Apollo...

2 *Daphne in de Imago primi saeculi: een Latijns embleem van Sidronius Hosschius S.J. (1596–1653)*

Tijdens de Renaissance en de barok behoorden Ovidius' *Metamorfosen* tot de *livres de chevet* van de ontwikkelde lezer. Zij werden gesmaakt als literaire parels en bovendien als een schat van antieke kennis beschouwd. Zij werden druk becommentarieerd. In het spoor van wat de late oudheid en de middeleeuwen hadden gedaan, zocht men nog naarstig naar de diepere betekenis van de Ovidiaanse verhalen. Met identificaties van Apollo als God en Daphne (in de vroege Renaissance nog “Dane”) als Maria kon men zich niet meer verzoenen: zulke verregaande allegorische interpretaties, waarop de Middeleeuwen patent hadden, verschenen nog wel in druk, maar werden streng bekritiseerd door lieden als Erasmus en Luther. Wel bleef men uit de *Metamorfosen* exempla puren van christelijke ethiek, zeker in de emblematiek die haast principieel een moraliserende teneur bezat: de mythe werd nog steeds selectief tropologisch gelezen. Aldus werd de mythologie als bestanddeel van de profane beschaving

van de Oudheid in de christelijke cultuur van de humanisten geïntegreerd. Daphnes gedaanteverwisseling kan dan als illustratie dienen van het feit dat wie aan de hoogste morele normen voldoet van godswege wordt beschermd. Het lijkt alsof men vergeet dat Ovidius' Daphne niet van nature tot maagdelijkheid was voorbestemd, maar getroffen werd door de woede van Cupido, en dat men een oogje toeknijpt voor Apollo's talrijke liefdesavonturen. Evenmin als tijdens de Middeleeuwen wordt de mythe in die optiek als een geheel benaderd; men plukt en knipt er ad libitum in: de mythe is polysemisch.

De emblematiek recupereerde dus heel wat mythologische verhalen om er een morele boodschap aan te verbinden. Een van de eersten was de Fransman Bartholomaeus Anulus (Aneau), in wiens emblemenbundel uit 1552 Apollo en Daphne als paradigma voor de onoverbrugbare kloof en de hopeloze liefde tussen geleerde jongelui (Apollo) en gewone meisjes verschijnen. In wat volgt richten wij even het zoeklicht op een vergeten Daphne-embleem van een jezuïet, dat niet zo lang na Bernini's befaamde beeld van Apollo en Daphne (ca. 1625) tot stand kwam. We gaan na hoe die Neolatijnse dichter in het Ovidiaanse verhaal geknipt heeft om er een zedeles aan te verbinden. Ten slotte onderzoeken we de transformatie van het Latijnse embleem bij één van de bekendste Nederlandstalige emblematicusdichters.

In 1640 vierde de Sociëteit van Jezus feest: het was precies honderd jaar geleden dat paus Paulus III met een bul het project van de Sociëteit had goedgekeurd. Voor het jubeljaar lanceerde de werklustige en begaafde Belgische jezuïet Bollandus (1596–1665), die zijn naam gaf aan een groep van internationaal gereputeerde hagiografen en filologen, met de toestemming van de provinciaal een plan waaraan heel wat paters, ter meerdere glorie van God en van de Sociëteit, hun steentje zouden kunnen bijdragen: een luxueus boek, waarin de wederwaardigheden van honderd jaar jezuïtische bedrijvigheid tegen de achtergrond van de 'mondiale' geschiedenis van de Orde uit de doeken zouden worden gedaan. Volgens een typisch barokke mode zou de foliant als een drama gestructureerd worden, waarin de verschillende bedrijven de opgang van de Sociëteit met het leven van Christus en de zegetocht van het christendom zouden vergeleken worden; de letterkundige producten, verzameld aan het slot van elk boek, zouden als het ware de koorliederen van het drama vormen. Het boek wilde niet alleen uitpakken met de historische mérites van de Sociëteit, maar ook het literaire (naast het wetenschappelijke en pedagogische) kunnen van haar leden demonstreren: letterkundige producten zouden het boek rijkelijk stofferen, waarbij dankzij talrijke emblemata ook het oog van de lezer zijn gading zou vinden. De Diets-Nederlandse provincie van de jezuïeten wilde geen individuen in het zonnetje te zetten: heel wat paters leverden met grote spoed – de hele klus werd in een half jaar tijd geklaard – hun teksten in, zonder dat hun naam werd vermeld. Sommige auteurs richtten zich meteen tot drukker Moretus in Antwerpen. De opdracht was af en toe delicaat: het kwam er ook op aan de onderscheiden weldoeners van dit of dat jezuïetenhuis te lande niet te vergeten. Heel wat bestaand materiaal werd in het boek geïncorporeerd;

vermoedelijk geldt dat ook voor de poëtische bijdragen die de *Imago primi saeculi* tot ver buiten de landsgrenzen beroemd hebben gemaakt. Maar wie hier precies aan het werk is geweest, weten we niet. Er is over de filosofie die aan de dikke foliant (ruim 950 blz.!) ten grondslag ligt reeds heel wat gepubliceerd en de kritiek die de *Imago* op grond van haar triomfalisme en eigenlof heeft geogst vanwege denkers als Pascal, is genoegzaam bekend; maar we missen nog altijd detailstudies, gecombineerd met archiefonderzoek, opdat het boek meer van zijn geheimen zou prijsgeven. Met name de studie van de literaire – Latijnse en soms Griekse – hoogstandjes die het boek verfraaien, dringt zich op. Sommige gedichten kunnen we aan een auteur toewijzen, omdat ze in al dan niet gewijzigde vorm in latere dichtbundels prijken. Ongepubliceerde brieven, bewaard te Antwerpen, insinueren dat de Ieperling Becanus (1608–1683) bij de redactie van de letterkundige bijlagen was betrokken. Dat verbaast niet echt: hij had met zijn Latijnse poëzie al roem geogst. Daarnaast staat sinds lang vast dat de Kortrijkzaan Wallius (1599–1690), op dat ogenblik werkzaam in het Brusselse jezuïetenhuis, en nog een West-Vlaming, Sidronius Hosschius (1596–1653), verbonden aan het Kortrijkse jezuïetenklooster, een flink stuk van de Latijnse verzen voor hun rekening hebben genomen. Van Hosschius keert alvast één gedicht terug in zijn verzamelde dichtwerken, van Wallius meerdere, zij het sterk herwerkt. Hosschius, Wallius en Becanus, die literaire spitsbroeders en echte boezemvrienden waren, zijn later door de Sociëteit en de literatuurgeschiedenis niet ten onrechte geconsacreerd tot de prinsen van de Neolatijnse poëzie in België, van wie men de namen en het werk tot diep in de negentiende eeuw in heel Europa geciteerd kan vinden.

Onder de poëtische stukken, die de inhoud van het voorgaande verhoog moesten illustreren, nemen de talrijke emblemen een bijzondere plaats in. Meer dan honderdtwintig tellen we er. De emblematiek bekleedde een belangrijke plaats in de pedagogie van de jezuïeten – de *Ratio studiorum* laat daarover geen twijfel bestaan en het grote aantal dat in de *Imago* opgenomen is, bewijst dat ze zich in dit genre thuis voelden. In dit geval gaan de emblemen over de jezuïeten zelf en over hun levenswijze, wat deze beeldgedichten extra aantrekkelijk maakt. Ze trokken overigens al de aandacht van de belangrijkste Duitse theoreticus van de jezuïeten-emblematiek, Jacob Masen (1606–1681), die o.a. het hiernavolgende embleem vier jaar na het verschijnen van de *Imago* met lof vermeldde. Het eerste boek van het feestelijk werk handelt over het onstaan van de orde en de specifieke kenmerken ervan, die vooral aan de hand van de geloften van de jezuïeten (armoede, kuisheid, gehoorzaamheid, bijzondere gehoorzaamheid aan de paus met betrekking tot elke opgedragen zending) duidelijk worden gemaakt. In de aan de *castitas* gewijde bladzijden wordt uitvoerig in Latijns proza beschreven hoe de leden van de Compagnie van Jezus met succes deze kuisheid realiseerden, door gebed, eucharistie en biecht, door gematigdheid in levenswijze, lichaamskastijding, voortdurende activiteit, door een verbod op weinig stichtelijke literatuur, zelfs op die poëzie die van de meest gereputeerde dichters van de oudheid stamt, en door een bijzondere behoedzaamheid in de

omgang met vrouwen, die de leden van de orde nooit onder vier ogen mochten spreken. Aan het einde van het boek volgen dan de poëtische stukken, die deze specifieke kenmerken en successen van de jezuïtische levenswijze illustreren. Zo wordt een zestal emblemen gewijd aan het thema 'gelofte van armoede'. Daarop volgen negen emblemen over kuisheid. Het laatste daarvan vindt zijn voedingsbodem in de mythe van Apollo en Daphne en luidt als volgt:

Castitas fugiendo vincat

Fuga laurigeros parit illa triumphos

Qui cupis aeternis Agni comes ire triumphis,
calcat ubi niveo gemmea prata pede,
et proprium plectro modulari carmen eburno
inter virgineis lilia mixta rosis,
nosti qua vincas hostem ratione? Timendo
et celeri, suadet quam timor ipse, fuga.
Nec modo congressum primamque avertere pugnam
Idaliae cursu praecipitante sat est:
eminus adspectum seu Phorcidos ora Medusae,
degenerem quamvis increpet, usque fuge,
impiger ut visis e montibus eminus ursis
hinnuleus matrem per nemora alta petit,
ut tenera immani pavet agmine cincta luporum
spem vitae a trepidis agna petens genibus.
Nec pudeat: fuga laurigeros parit illa triumphos;
hac crebro Parthus victor ab hoste redit.
Pollicitus quamquam dona immortalia Daphnae
Phoebus erat, fugiens plus tamen illa tulit.

Moge kuisheid al vluchtend zegevieren.

Die vlucht brengt zegelauweren voort

Jij die je verlangt aan te sluiten bij de eeuwige triomfen
van het Lam Gods
op de plaatsen waar het met sneeuw witte voet de
parelende landouwen betreedt,
jij die verlangt een eigen lied te tokkelen met de ivoren
citerpen
in een tuin van lelies en van maagdelijke rozen,
weet je hoe je de vijand kan verslaan? Door vrees te
voelen,
door ijlings te vluchten zoals de vrees je gebiedt.

En het volstaat niet voor het eerste treffen met Venus
 van Idalium
 terug te deinzen en halsoverkop de wijk te nemen,
 of ervoor terug te deinzen de strijd met haar aan te
 binden:
 zelfs voor haar aanblik uit de verte moet je steevast op de
 vlucht slaan,
 ook al maakt ze je uit voor slappeling:
 beschouw haar als was ze Medusa, de dochter van
 Phorcys.
 Handel net als het jonge hert dat ras zijn moeder in de
 diepe bossen opzoekt,
 wanneer het uit de verte op een heuveltop beren
 ontwaart,
 handel net als een tenger lam dat zich door een horde
 wolven omsingeld weet
 en siddert van angst, en zijn heil zoekt in zijn schichtige
 pootjes.
 Wees niet beschaamd: want door te vluchten behaal je
 zegelauweren,
 door te vluchten behalen de Parthen dikwijls de
 overwinning op de vijand.
 Onsterfelijke geschenken had Apollo aan Daphne
 beloofd:
 door te vluchten sleepte ze meer nog in de wacht.

Een mededeling van pater Poirters (1605–1674), die toen in Leuven leefde, stelt ons in staat om dit embleem aan Sidronius Hosschius toe te wijzen. Tijdens zijn collegejaren in Den Bosch was Poirters nog een leerling geweest van Hosschius (1619–1623) en was hij onder de indruk gekomen van die pedagoog en latinist. In de voorrede tot zijn *Duyfken in de steen-rotse*, een reeks meditaties over Jezus' lijden en dood uit 1656, trachtte Poirters 'den luyster van mijnen weerdighen meesters penne' te evenaren toen hij een gedicht van Hosschius over Christus' lijden in het Nederlands bewerkte. Hoe dan ook, het was in zijn meesterwerk, *Het masker vande wereldt afgetrocken*, dat in 1646 te Antwerpen verscheen en talloze herdrukken kende, dat hij de 'suyverheid' bepleitte en in dat verband noteerde: "Den besten raet dan is te vluchten, ende ghelijck de Parthen al loopende te vechten. Kan dat aerdigher bevesticht worden als door het vernuftigh Sinnen-beelt van mijn lof-weerdigen ende gheleerden Meester P. Sidronius de Hossche? Als hy schildert Apollo vervolghende de suyvere Maghet Daphne, die in haere vlucht verandert in eenen Laurier, sijn devijse is Fuga laurigeros parit illa triumphos." Zodoende kunnen we met een gerust hart het Latijnse embleem uit de *Imago* aan Hosschius toeschrijven, al komt het niet in diens verzamelde werken voor. Poirters kende het werk van zijn oud-leraar maar al te goed en was zelf van zeer dichtbij betrokken geweest bij de realisatie van de

jubelfeestboeken van 1640. Waarom Wallius, die de gedichten van zijn boezemvriend postuum (Antwerpen, 1656) heeft uitgegeven en volgens de wensen van Hosschius te werk is gegaan, het embleem en zovele andere verzen van Sidronius' hand niet in diens verzameld werk heeft opgenomen, is niet duidelijk. Wenste Hosschius niet dat de anonimiteit van de *Imago* zou doorbroken worden? Dit lijkt weinig waarschijnlijk, aangezien een poëtische brief van Hosschius uit het feestboek toch in het verzameld werk van Hosschius werd geïncorporeerd. Beschouwde hij die emblematische verzen als werk dat te haastig in opdracht tot stand was gekomen en was hij er niet meer tevreden over? Het blijft gissen. In elk geval ligt het vermoeden voor de hand dat niet alleen dit embleem, maar dat tenminste het geheel van negen emblemata over kuis- en zuiverheid dat op het einde van het eerste boek van het feestboek verschijnt, door Hosschius werd geschreven. Het thema was bij uitstek Hosschiaans. Wie het dichtwerk van de West-Vlaming doorneemt, wordt getroffen door de sterke toonaarden waarin hij het thema kuisheid in zijn elegieën bezong. Eén van zijn langste stukken is een erg fraaie 'Cupido gestraff', waarin een beeld wordt opgehangen van een oord van zuiverheid, waar Cupido vruchteloos zijn pijlen afschiet en door de bewoners op zijn beurt wordt verwond. In deze omkering van het Vergiliaanse adagium 'omnia vincit amor' ('Amor wint het van alles: laat ons ook zwichten voor Amor') wordt in feite geschetst hoe de jezuïeten de kuisheid hoog in het vaandel voeren. In een andere, 'kuisie elegie' wordt Dame Elegie verpersoonlijkt en doet ze haar beklag over de gemene liefde die zo welig tiert in composities die onder haar naam circuleren en die haar diep grieven; ze roept Hosschius op in het teken van de kuisheid te dichten, hetgeen hij haar toezegt. Dit gedicht ligt niet alleen in de lijn van de jezuïtische opvattingen terzake, het beantwoordt ook aan de nieuwe poëtische idealen die Rome propageerde. Men vindt dezelfde gedachte inderdaad terug in een programmatische elegie die Maffeo Barberini, paus Urbanus VIII (1623-1644), zelf ook een voortreffelijk Latijns dichter, aan zijn *Poemata* liet voorafgaan - een bundel waarvan het Plantijnse huis een prachtige uitgave (Antwerpen, 1635) had bezorgd. Zelfs Hosschius' lange, pathetische repliek op een heldinnenbrief van Ovidius - een antwoord op de incestueuze voorstellen die Phaëdra aan haar kuisie stiefzoon Hippolytus had gedaan - sluit naadloos aan bij de thematiek die hier aan de orde is. Vergeten we ook niet dat Ovidius, uit wiens mythologische verhalen de dichter hier put, Hosschius' lievelingsdichter was. Kenmerkend voor de jezuïet zijn ten slotte de keuze voor het metrum (de Ovidiaanse stof werd in elegische disticha behandeld met een aantal poëtische technieken en wendingen die naar de Romeinse dichter verwijzen).

Hosschius kon Ovidius' verhaal over Daphne op verschillende manieren aan het thema 'kuisheid' aanpassen. Het was perfect mogelijk voort te borduren op de vaststelling dat kuisheid zelfs over een godheid kan triomferen. Hosschius had hier kunnen aanknopen bij wat in het proza van de *Imago* zelf te lezen stond: daar werd gegrinnikt om Jupiters zoon Hercules, de ongelooflijk moedige,

sterke en deugdelijke held, die evenwel als een slaaf werd behandeld door het zwakke geslacht... Zoals velen voor hem had hij ook een verband kunnen leggen tussen de laurier die met veel graas brandt, zoals de maagd moet weerstaan aan het vuur van de hartstocht. Maar de dichter vertelt het verhaal vanuit het oogpunt van Daphne en concentreert zich op haar kuisheid. Die klemtoon was niet nieuw. Misschien liet de dichter zich beïnvloeden door de *Wtleghing op den Metamorphosis* (Haarlem, 1604) van Karel van Mander. Die schoof deze morele betekenis van het Ovidiaanse verhaal naar voren: “De beduydinge hier van is dese dat Daphne vliedende d’oncuysche Liefde aenwijst dat een Maeght die haer Maeghdelijcke eere sorghvuldig bewaert blijft jeughdich en behoudt een geduerigh goet welrieckende gherucht ghelijck den Lauwer ghestadich groen goeden reucke van hem gheeft: Want sulck moet de Maeghdelijcke reynicheyt oock wesen onverandert om spoedich in eeren te bloeyen.”

In zijn bewerking beklemtoont Hosschius in overeenstemming met wat het proza van de *Imago* over het vrijwaren van de kuisheid had gesteld, dat een voortdurende strijd wordt gevegd om die kuisheid te behouden. Die strijd wordt hier voorgesteld als een vlucht. Een aantal zeventiende-eeuwse commentatoren van Ovidius legde ook de klemtoon op de vlucht als enige middel om te ontsnappen aan de bekoring van het kwade. Ook Ovidius had met overigens sensuele pennentrekken de klemtoon gelegd op Daphnes terugwijken en daarbij meer dan tienmaal termen als ‘vlucht’ gebruikt. Maar bij Hosschius is die klemtoon nog functioneler, in die zin dat de vlucht de centrale morele boodschap brengt (vv. 5, 13, 14, 15–16). Die houdt een paradox in, welke Hosschius vanaf het derde distichon steeds sterker uitwerkt en zowel in het lemma (“de kuisheid moge al vluchtend de overwinning behalen”) en de *subscriptio* (“die vlucht bewerkt zegelauweren”; vgl. ook v. 13) van het embleem als in vers vijf van het gedicht (“weet je hoe je de vijand kan verslaan? Al vrezend”) oxymorisch uitdrukt. De emfatische, typisch barokke stijl blijkt verder uit een aantal amplificaties. Toevoegingen als ‘ijlingse vlucht’ (v. 6), ‘halsoverkop de wijk nemen’ (v. 8), ‘altijd van ver mijden’ (vv. 9–10) spreken voor zich. Daphnes zege wordt als het hoogste goed in de verf gezet doordat het zelfs ‘onsterfelijke geschenken’ (v. 15) ver achter zich laat. Ten slotte wordt Venus gelijkgesteld met Medusa, het draakachtige wezen dat wie naar haar keek, kon verstenen. In de verwoording valt op dat Hosschius schrijft voor de erudiete lezer, die hij een raadseltje voorhoudt en wiens aandacht hij via intertekstuele spelletjes gaande houdt. Daphnes vlucht, die op de prent staat afgebeeld en de morele les illustreert, komt in de tekst pas in het laatste distichon aan bod. Op de prent ontwaart de lezer duidelijk Daphne, herkenbaar aan haar metamorfose, en Apollo, wiens identiteit blijkt uit zijn wapenuitrusting en zijn stralenkrans (verwijzend naar “Phoebus Apollo”, de stralende Apollo, de zonnegod). Apollo en Daphne waren tevoren al vaak afgebeeld in edities van Ovidius. Ons lijkt het dat deze door Cornelis I Galle vervaardigde prent geïnspireerd werd door een voorstelling die Peter van den Borcht omstreeks 1591 voor een Antwerpse editie van de *Officina Plantiniana* had vervaardigd: de beweging van de twee personages en hun plaats in de prent vertonen veel gelijkenissen, net zoals de

omgeving, waarin een heuvel en eigentijdse huizen opvallende kenmerken zijn; verder ontbreekt de traditionele voorstelling van de door Apollo gedode draak Python op beide platen. Wel beeldt van den Borcht nog een Cupido af, die vanaf een wolk zijn pijl op de hoofdpersonen richt. Begrijpelijkerwijze is dit element in de plaat voor Hosschius' embleem weggelaten: het kwam de dichter helemaal niet goed uit te insinueren dat Apollo en Daphne elk op hun manier ten prooi waren gevallen aan de macht van Cupido. Wat er ook van zij, bij een eerste oogopslag weet de lezer niet welke richting de dichter uit wil met het materiaal van de mythe. En Hosschius laat hem even in het ongewisse. Aanvankelijk lijkt het embleem immers de nadruk te willen leggen op Apollo: waar het over het behalen van een zege gaat (vv. 1–2), denk je aan Apollo als de godheid van het boogschieten en waar de zangkunst aan de orde is (vv. 3–4), denk je aan Apollo Musagetes, Apollo de Muzenleider, de god van muziek en dichtkunst. Daarbij komen nog geleerde omschrijvingen. Venus wordt alleen maar omfloerst omschreven met het adjectief 'Idalisch', naar Idalium, een stad op Cyprus waar Venus bijzonder werd vereerd. Medusa wordt de dochter van Phorcys genoemd. Er is sprake van de Parthische krijgstechniek van de voorgewende vlucht. Christus wordt het Lam Gods genoemd. Er is een reden voor deze omschrijving: ze legt een verband met vv. 11–12, waar het vluchtgedrag van een lammetje om zich te redden als loffelijk wordt voorgesteld. De diervergelijkingen roepen overigens meteen het verhaal van Ovidius voor de geest: Apollo werd er vergeleken met een hond die op een haas jaagt, een adelaar op een duif, een leeuw op een hert en ... een wolf op een lam. Naast deze subtiele allusies op Ovidius' verhaal, treft ook het doordachte woordgebruik. Denk maar aan het signaalwoord 'maagdelijke' rozen (v. 4), dat in het licht van het laatste vers aan betekenis wint. Let op de suggestieve woordherhalingen, b.v. van *eminus*. Het embleem speelt ook (zo dunkt me toch) met twee Vergiliaanse episodien die onmiskenbaar worden opgeroepen en het voorwerp vormen van contrastimitatie. De rozen en lelies (v. 4) doen denken aan een passus uit het twaalfde boek van de *Aeneis* (64–70, vooral 68–69), waar Lavinia's steelse liefde voor Turnus wordt opgeroepen; Hosschius gebruikt het materiaal om een andere vorm van liefde in het hiernamaals te evoceren – hemelse reien van gelukzaligen zullen ooit Gods lof aanheffen. En vers 10 doet de lezer sterk denken aan een beroemde passage uit het vierde boek van hetzelfde epos van Vergilius. Dido is heimelijk verliefd op Aeneas, ze houdt hem voor een godgelijke, en ziet een bewijs van zijn hoge afkomst in de onversaagdheid waarmee hij tegenspoed verwerkt; "degeneres animos timor arguit" (v. 13) zegt ze in haar verliefdheid: "Want vrees verraadt een lagere geboorte". Vergilius suggereert Dido's verblinde verliefdheid; opnieuw door contrastimitatie roept Hosschius die passie op, om ze dan resoluut af te wijzen.

Het Latijnse embleem van de jezùiet is een complex, geraffineerd en effectief werkstuk in een vormgaaf kleedje. Hosschius zou de literatuurgeschiedenis ingaan als de dichter wiens soepele verzen niet hoeven onder te doen voor die van Ovidius zelf.

3 *Apollo en Daphne bij Adriaan Poirters S.J. (1605–1674)*

Pater Poirters, de bekende stichtelijke schrijver-jezuïet en populaire dichter, tekende samen met een confrater voor de Nederlandstalige versie van de *Imago, de Afbeeldinghe van d'eerste eeuw der Societeyt Iesu*. Poirters had op dat ogenblik nog maar een tweetal gelegenheidsgedichten gepubliceerd, maar werd toch aangeduid om de Nederlandse verzen te vervaardigen. In feite ging het om bewerkingen en niet om vertalingen van de Latijnse originelen, zo leren steekproeven. Een grondige vergelijking van de Latijnse en de Nederlandse poëzie van de twee feestboeken werd bij mijn weten nog niet uitgevoerd. Voor de emblemen kon Poirters vaak niet anders dan de hoofdlijnen van het Latijnse origineel volgen, omdat dezelfde prenten voor de Nederlandstalige editie werden gebruikt. Een criticus heeft beweerd dat “sommige zijner stukjes het latijnsch oorspronkelijke overtreffen”: die discussie willen we niet, kunnen we niet voeren. Laten we ermee volstaan de tekst te citeren zoals hij in de *Afbeeldinghe* verschijnt en hem dan kort naast Hosschius' Latijn plaatsen.

De suyperheyт verwindt al vluchtende

Fuga laurigeros parit illa triumphos

Die staet en waeght
blijft seldom maeght.

Het was omtrent den koelen Mey,
Als Phoebus eens ghingh nae de hey,
Daer thymis en soo menigh kruyt
Omtrent de soete lenten spruyt,
Sijn pijlen waeren noch heel root
Van Python die hy had ghedoot.
Doch eer hy zijn huys ghenaeckt,
Soo wordt den iaegher self gheraeckt.
Want soo hy dwaelt nu hier, nu daer,
Soo wordt hy een Godin gewaer,
Sijn hert dat wierde heel ontstelt,
Wanneer hy Daphnis vindt in 't velt:
Hy seyndt voor uyt een soeten lach,
En biedt de maghet goeden dagh,
En offert haer te doen geley,
Oft door het bosch, oft langs de hey,
En heeft maer honigh inden mondt,
Hy seyt, zijn herte was ghewondt.
Ter wijl hy leydt, en vleydt, en sucht,
Soo neemt de suyv're maeght de vlucht,
En sy loopt voor, en hy loopt naer,
En daer loopt dat oneenigh paer.

Het scheen hy was soo dapper vlugh,
 Al had hy vleugels op den rugh;
 Doch soo hy haer nu hebben wouw,
 En dat hy haer nu vatten souw,
 Soo is terstondt het aerdigh dier
 Verandert in een groen laurier,
 En sy en wierde noyt de bruyt,
 En hier med' is de fabel uyt.
 Een maget die niet vallen wil,
 En magh niet veel zijn op den dril,
 En dan is 't beter eens ghevlucht,
 Als veel en langhen tijdt gesucht.
 Want siet, op een verbrande vlaey
 Daer stroytmen 'tsuycker al te spaey.
 Den maeghdom, en verloren eer,
 Wat dat ghy schreyt, en keert niet weer:
 Soo dan, is 't dat ghy vlucht het vier,
 Ghy wordt gekroont met een laurier.

Het hoeft geen betoog dat deze Nederlandse versie erg verschilt van de Latijnse. Van de gebalde, op één idee toegespitste versie van Hosschius belanden we in een minstens dubbel zo lang, rechtlijnig verhaaltje in het Nederlands. De Latijnse dichter ging ervan uit dat de mythe zijn lezers bekend was. Poirters schrijft kennelijk voor een ruimer, minder gecultiveerd publiek. In kort bestek wordt het gehele verhaal verteld. Poirters keert terug naar de brontekst, naar Ovidius' vertelling, die hij wezenlijk volgt, inclus de referentie aan Python. Een aantal elementen ontbreekt evenwel. Soms zijn ze niet noodzakelijk voor het verhaal (b.v. de jachtactiviteit van Daphne; de scène waarin Daphne zich met haar vader onderhoudt, en de passus waar ze haar vader om hulp smeekt; de scène waarin Apollo zichzelf bij Daphne aanprijst). Andere omissies zijn significanter (het feit dat Daphne door haar schoonheid als het ware voorbestemd is om te huwen en een beschrijving van haar schoonheid). Evenmin als Hosschius refereert Poirters aan de wrekende pijlen van Cupido, die het verhaal op gang brengen. De omissie heeft dezelfde grond als bij de Latijnse dichter. Daarnaast voegt Poirters een aantal elementen toe die niet bij Ovidius te vinden zijn. Nergens lezen we bij Ovidius dat het verhaal zich in mei op de heide afspeelt. Het effect van de omissies en toevoegingen is duidelijk: de dichter stelt alles in het werk om het mythisch-bovenmenselijke weg te moffelen en naar voren te halen wat tot de gewone menselijke realiteit behoort. Zelfs de metamorfose, die zeker tot 's dichters verbeelding heeft gesproken, wordt in één vers afgehaspeld. We lijken hier veraf van de Griekse godenwereld: we hebben veeleer de indruk ons op de Kempische heide te bevinden, anno 1640. Een koene jager wordt verliefd op een meisje, dat zijn avances afslaat en daarvoor, tussen haakjes zou ik bijna zeggen, beloond wordt. Tussen haakjes, want Poirters verwijlt amper bij de betekenis van de metamorfose. Poirters verkleint dus de afstand tussen de

personages van de mythe en de lezer, die er zich makkelijk mee kan identificeren (ook Ovidius had die neiging al, maar Poirters is veel volksker). Zijn bedoeling is veel directer dan die van Hosschius: het gaat er niet om een beloning voor goed gedrag in de verre toekomst te beschrijven, hij wil met een makkelijk vers goed zedelijk gedrag in dit leven propageren. Hosschius richtte zich tot een erudiet, mannelijk publiek en dacht wellicht in eerste instantie aan de studerende jeugd van de jezuïetencolleges en aan de jezuïeten zelf toen hij een hoger ideaal van zuiverheid ten dienste van God verdedigde (*Qui cupis* in vers 1 richt zich overigens tot mannen, niet tot vrouwen). De volkse Poirters is vooral bekommerd om de eerbaarheid van jonge meisjes: hen maant hij aan om zeer voorzichtig te zijn in de omgang met mannen. Het epimythion laat daarover geen twijfel bestaan. De triomf van het meisje bestaat er slechts in dat ze haar maagdelijkheid veilig heeft gesteld; had ze niet opgepast, dan zou ze nu treuren om haar ongeluk en met de vinger gewezen worden. Daphne staat voor elk jong meisje, het *aerdigh dier* zoals Poirters het met een voor hem typische houding jegens de vrouw hier noemt. Volkse wijsheden kruiden het betoog. Mede daardoor krijgt het vers een zeer lichte toets, baadt het in een ook weer typisch Poirteriaanse *hilaritas*. Het verhaal combineert ontspanning en stichting. Het is hoogst toegankelijk voor een zeer ruim publiek. De kern van het embleem van Hosschius – vluchten is triomferen – verdwijnt wat op de achtergrond, het ogenschijnlijk paradoxale van deze boodschap wordt niet uitgewerkt. De opgeschroefde affecten van Hosschius' poëem zijn totaal afwezig.

Zowel de Latijnse als de Nederlandse versie van het feestboek van de jezuïeten diende in een korte spanne tijds klaargestoomd te worden. Alvast in de Latijnse versie - over de Nederlandse durf ik me niet uit te spreken - heeft de tijdsdruk een aantal onvolkomenheden meegebracht, iets waarvoor de auteurs zich in het voorwoord bij voorbaat verontschuldigen. Ook van de Nederlandstalige redacteuren zal stress zijn tol hebben geëist. Bepaalde verzen van Poirters' embleem (v. 2 b.v.) lopen minder goed; hier en daar verbaast het woordgebruik (b.v. 'Al had hy vleugels op den rug'). Wat vooral stoort, is het feit dat Poirters de nimf *Daphne* verwarde met *Daphnis*, de legendarische Siciliaanse herdersjongen die onder de liefde gebukt ging. Maar de jezuïet recycleerde meer dan eens zijn gedichten, wat hem de mogelijkheid bood om ze bij te schaven. Zo kwam dit vers terecht in Poirters' hoofdwerk, *Het masker van de werelt afgetrocken* (1646), een bonte mengeling van emblemen, verzen, verhalen en anekdoten, satiren, meditaties en zedelijk vermaan in proza, met als rode draad de menselijke gebreken. Het was daar dat we vernamen dat het Latijnse embleem van Hosschius' hand is. Poirters onderwierp de tekst aan een revisie, werkte de fout over de identiteit van het hoofdpersonage weg, greep lichtjes in om een aantal verzen vlotter te laten lopen, en paste het in zijn apostrofe tot 'Philothea' in. Overigens toonde Poirters in de toelichting in proza dat hij Hosschius goed gelezen had: in zijn 'vertaling' was de verwijzing naar de Parthen gesneuveld, maar net voor hij in de context van de 'suyverheydt' zijn bewerking citeerde, noteerde hij: "Den besten raet dan is te vluchten, ende ghelijck de Parthen al

loopende te vechten". Bijna dertig jaar later, in Poirters' sterfjaar 1674, verscheen de bewerking van Hosschius' embleem nogmaals, nu in *Den Spieghel van Philagie*, een werk over ascetische levenskunst. Weer komt het thema van de vlucht naar voor; de inleiding tot het gedicht zinspeelt misschien weer op een vers van Hosschius (vv. 10–11) dat Poirters in zijn bewerking niet heeft opgenomen: "(...) dat een Maeget moet doen ghelijck dat hindeken dat de vlucht neemt, om niet ghevangen te worden". Ruim twintig jaar na de dood van de Latijnse dichter wordt diens naam nu niet meer vermeld. Op sommige plaatsen keert Poirters terug naar de lezingen van de *Afbeeldinghe*, op andere naar die van het *Masker*; nog wordt er veranderd, geschrapt en toegevoegd: de verwijzing naar Python wordt thans gedelgd. Eén toevoeging lijkt een gevolg te zijn van een hernieuwde lectuur van Hosschius: diens klemtoon op de paradox 'vluchten is zegevieren' en diens oorlogsmetaforiek worden nu voor het eerst ondubbelzinnig in de slotverzen van het Nederlandse gedicht geëchood:

De vlucht is hier een glori-werck,
En soo maeckt ons de swackheyt sterck.
Gunt my, o Heer, dat ick altijd
Den lauwer-krans brengh uyt den strijdt,
In desen oorlogh (fael ick niet)
Wint meest, die minst den vyandt siet.

En in diezelfde *Spieghel* kwam Poirters andermaal terug op het verhaal van Apollo en Daphne. Het vers, dat de volle nadruk legt op de vlucht van Daphne als haar grote triomf, waardoor ze 'den maeghdelijcken staet' bewaren kan, staat weer wat dichter bij het Latijnse embleem van zijn oude leermeester, dat Poirters nog eens ter hand genomen moet hebben toen hij zijn zwanenzang redigeerde:

Noch siet ghy boven in 't verschiet`
Hoe Daphne voor Apollo vliet; (...)
S'en wenscht hem niet eens goeden dagh,
Maer vlucht wat dat sy vluchten magh;
En loopend' uyt dit loopend vier,
Ver-andert sy in groen laurier;
En desen boom, voor allen tijdt,
Is dese Maeghet toe-ghewijdt,
Om datse met haer suyver Siel
Victorie in het veldt behiel.

Beknopte bibliografie

- Afbeeldinghe van d'eerste eeuwe der Societeyt Iesu voor ooghen ghestelt door de Duyts-Nederlantsche provincie der selver societeyt*, (1640), Antwerpen.
- Imago primi saeculi Societatis Iesu a Provincia Flandro-Belgica eiusdem societatis repraesentata*, (1640), Antverpiae.
- Barnard, M.E., (1987), *The Myth of Apollo and Daphne from Ovid to Quevedo: Love, Agon, and the Grotesque*, Duke Monographs in Medieval and Renaissance Studies, 8, Durham, N.C.
- Giraud, Y. F.-A., (1968), *La fable de Daphné. Essai sur un type de métamorphose végétale dans la littérature et dans les arts jusqu'à la fin du XVIIe siècle*, Histoire des idées et critique littéraire, 92, Genève.
- Hallyn, F., (1993), 'Mythe et emblème', in *Il mito nel Rinascimento*. A cura di L. Rotondi Secchi Tarugi, Caleidoscopio, IV, Milano, pp. 315-325.
- Manning, J. & Vaeck, M. va (eds.), (1999), *The Jesuits and the Emblem Tradition. Selected Papers of the Leuven International Emblem Conference 18-23 August, 1996*, Imago Figurata, Studies, 1a, Turnhout.
- Moog-Grünewald, M., (1979), *Metamorphosen der Metamorphosen. Rezeptionsarten der ovidischen Verwandlungsgeschichten in Italien und Frankreich im XVI. und XVII. Jahrhundert*, Heidelberg.
- Moss, A., (1982), *Ovid in Renaissance France. A Survey of the Latin Editions of Ovid and Commentaries Printed in France before 1600*, Warburg Institute Surveys, 8, London.
- Ovidius Naso, P., (1969), *Metamorphosen. Kommentar von Franz Bömer*, 1: *Buch I-III*, Heidelberg.
- Poirters, P. Adrianus, S.I., (1935), *Het masker van de wereldt afgetrocken*. Heruitgaaf van den VII Druk, Cnobbaert, Antwerpen van inleiding en aantekeningen voorzien door J. Salsmans in samenwerking met E. Rombauts, Oisterwijk.
- Poirters, P. Adrianus, S.I., (1937), *Den Spieghel van Philagie*. Heruitgaaf van den III. Druk, Antwerpen, 1674, van Inleiding en aantekeningen voorzien door J. Salsmans, Uitgaven van het Salsmansfonds, 4, Leuven.
- Porteman, K., (1998), 'De jezuieten in de Nederlandse letterkunde van de zeventiende eeuw', *De zeventiende eeuw*, 14, 3-13.
- Rombauts, E., (1937), *Adriaan Poirters Volksredenaar en Volksschrijver*, Davidsfonds keurreeks, 17, Leuven.
- Sacré, D. (ed.), (1996), *Sidronius Hosschius (Merkem 1596 - Tongeren 1653) jezuiet en Latijns dichter*. Publicatie n.a.v. zijn vierhonderdste verjaardag, Kortrijk.
- Salsmans, J. (1940), 'Poirters' gedichten in de 'Afbeeldinghe van d'eerste eeuwe'', *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 37-51.
- Stechow, W., (1965), *Apollo und Daphne. Mit einem Nachwort und Nachträgen zum Neudruck*, Darmstadt = Leipzig, Berlin, 1932.
- Wulff, J., (1987), *Die ovidische Daphne und ihre Rezeption in der englischen Literatur des 16. und 17. Jahrhunderts*, Europäische Hochschulschriften, XV/35, Frankfurt/M., Bern, New York, Paris.

..... *Tussendoor is er het woord*¹

Ik ken het geheim van trappen: ze zijn heilig, ziggoeratten. Vaker naar boven dan naar beneden heb ik het nemen van een trap met een ander mens gedeeld, momenten die mij voorkwamen als goddelijk. Misschien heeft dat er iets mee te maken dat ik mij geen andere verdieping voor mijn schrijfkamer kan inbeelden dan de hoogste. Schrijven begint voor mij daar, bij de eerste trede. Schrijven begint daar waar ik weet dat ik schrijven ga zoals geliefden weten waar de eerste tree voor staat.

Het gaat overal, ook geliefden weten dat. De smerigste plaatsen overvallen met een daad van schoonheid is of drift, of erezaak. Ik heb mijn letterliefde bedreven in steden waarvan ik niet één inwoner noemen kan, hotelkamers, landen met een nationaal gerecht waarvan mijn spijsvertering in de war raakt. Ik bedreef ze op blocnotes in slechte bedden, bierviltjes, vuile ruiten, handpalmen. Maar deze momenten zijn eerder schaars en kenden een bedenkelijke oogst. Meestal ga ik de krijzeltandende trappen van mijn doodgewone huurhuis op, voorzien van voldoende koffie en zoetigheidjes, en ligt er al een stevig stuk van een werkdag achter me. Een dag die ik roemloos om den brode doorbracht met bezigheden waarvoor ik het talent en de fut niet heb maar waarmee ik mij het schrijverschap veroorloven kan.

Een bouwvakkende handlanger bij de Gentse dienst voor monumentenzorg die het middeleeuwse erfgoed van schimmels en duivendrek ontdoet. Wat een edele job is.

Daar zit ik dan. De schrijver. Een zoogdier als een ander, toegewijd gekromd boven een vel papier. Hoewel het allemaal niet meer om het lijf heeft en dit desondanks mijn lang leven is, een jongensdroom zelfs, heb ik weinig weet van stielen waarvoor men zich zo vaak en zo nauwgezet verantwoordt moet.

Waarom ik schrijf is niet mijn bekommernis maar die van de mens aan de veiligste kant van de camera, de machtigste zijde van het dictafoontje. Als antwoord op zo'n tribunaalvraag slaak ik de geeuw van de eeuw. Bovendien is het aan mijn lezer te zeggen waarom ik heb geschreven.

Niet dat ik het daarom doe, maar over het schrijven, ook de fysieke daad van het schrijven, hangt een vreemdsoortige erotiek. De magie van het toekomstige lezerspubliek, dat ik niet ken maar probeer te voelen, te vermoeden. Zij zijn de

mensen die ik met mijn woorden wil betoveren, ontroeren, aan het lachen brengen. Ik benijd hen. Ik zou willen huizen in hun ogen, achter hun leesbrillen. Schuilen in hun vingers die ze misschien wel likken alvorens het blad om te slaan. Ik benijd hen hierom: geen enkel verhaal dat ik zelf bricoleerde zal ik ooit kunnen lezen zoals zij. Geen enkele schrijver kan zijn eigen gedroomde lezer zijn. Stel je de kwaliteit van de roman voor indien het even anders liep. Feit is dat ik ben bezoedeld met mezelf en ik mij maar beter het lichaam van een verzonnen lezer toeëigen. Zo lees, herlees ik mij. In de hoedanigheid van een fictieve boekenwurm en ja, zij is een vrouw. Die lezer, dat lezeresje (laat ons zeggen zeventien en beeldig en belezen als een verbitterde vent van veertig en oneffen), is mijn norm. Als zij mijn zinnen weet te smaken ben ik tevreden en gaat het manuscript richting uitgever.

Af en toe doe ik eigenhandig die magie teniet door op een podium te staan. Zeker, ik schaar mij achter die spandoeken waarop gekribbeld staat dat literatuur uit haar boeken treden moet. Partituren lezen is hunkeren naar een instrument. Muzikaal is de taal die werd geschreven voor dat trio van twee lippen en een tong. Muzikaal is de taal op haar fraaist. Er is geen onderschatten aan, de mate waarin de videobeelden van de Nachten Van De Poëzie mij als tiener aanmoedigden het voetbalveld te ruilen voor de schrijftafel. Paul Snoek reed zich met zijn zwarte Alfa Romeo dood op het ogenblik dat ik mijn eerste nacht zonder teddybeer sliep. Zoiets moet het ongeveer geweest zijn. Maar enige jaren later, op het ogenblik dat ik mijn eerste nacht met een mens wakker lag, zoiets moet het ongeveer geweest zijn, viel mij de videoband in handen waarop Paul Snoek zijn 'Gedicht voor mezelf' voorlas. Die stem! En hoe die stem zich plooid volgens het glooien van de tekst! Literatuur kan mooi zijn als ze uit haar boeken treedt. Kan. Want Paul Snoek bleek een malsere muze als min te hebben gekregen. Weinigen slagen erin met hun stem de woorden van het papier te schrappen. Het is doodzonde dat het eerder de promotionele honger dan de vertelkunst is die vele auteurs doet besluiten de bühne te beklimmen. Ik maak geen mortel voor een klaagmuur aan; tenslotte is het een zegen dat de bühne nog altijd ter beschikking van de schrijver staat. Hij kan zich van het podium bedienen, er zijn teksten toetsen op hun ritme, de akoestiek van zijn boeken scherper stellen.

De onzichtbare relatie tussen auteur en lezer is er één die de schrijver overleeft. Alhoewel. Tenzij het om een best- of longseller gaat verdwijnt een boek een jaar na verschijningsdatum uit de winkelrekken. Er staat een houdbaarheidsdatum op alles, na het openen moet je een boek blijkbaar koel bewaren. Ik maak me geen illusies en schrijf niet voor de eeuwigheid. Maar ik pretendeer het wel, al was het maar om ook de lezer van overmorgen te mogen vermoeden.

Het is nu twee jaar geleden dat ik officieel toetrad tot de nering van de letterkunde. Officieel: omdat mijn werk gepubliceerd werd, omdat mijn naam een steekkaartje werd in de fichesbak van de krantenredactie. En een groot schrijver

zou ik zijn omdat naar mij werd gevraagd tijdens een rondje Trivial Pursuit. Uiterlijkheden. Die schrijver, dat spreekt, was ik al. Weinig heb ik het in die twee jaar over letterkunde gehad. Zie ik al een collega dan is het op de televisie waar hij of zij zich onvergetelijk maakt als nar. Tijdschriften, zogenaamd begaan met het culturele reilen en kwijlen, vinden de literator een leuke rariteit om op te voeren zolang ze maar in zijn privé kunnen grabbelen. Hem wordt gevraagd naar zijn seksuele geaardheid, op de foto te staan met de levensgezel, de haarkleur van zijn geheime minnares prijs te geven. Hem wordt gevraagd dit kosteloos te doen omdat het immers schitterende reclame is en tot overmaat van droefte menen ook ettelijke uitgeversbonzen dat zulk gehoereer prima promotiemateriaal levert voor een boek. Kassa, een woord dat men graag twee keer na elkaar hoort, alsof het rinkelen daardoor melodieuzer wordt. Kassa-kassa. Herhaling is een boeiend taalfenomeen; 'druk-druk-druk' wordt gezegd door mensen die zoveel tijd hebben dat ze drie keer hetzelfde kunnen kwekken.

Televisie halen, de voorpagina halen, een ronkende naam worden, eender hoe. Public relations? De relatie van de schrijver met zijn publiek bestaat alleen bij de gratie van wat hij schreef.

Het papier waarop de affiches voor literaire avonden wordt gedrukt is meer gaan glanzen, prijsuitreikingen groeiden uit tot heuse evenementen, happenings, die rechtstreeks in de ether worden gekatapulteerd. Er zetelen mobiele telefoons in de jury, het gewone leesvee bepaalt mee wie er een feestelijk lintje om zijn boekflap gespen mag. Het einde van een inteeltgebeuren. Bedrijven verbinden hun naam en logo aan de letterboerderij en dat is toe te juichen, er zijn lelijker zaken die op een sponsor wachten. Lelijker en van een veel algemener belang. En toch. Het hele jaar lang zien wij het accent op dat vijftal titels liggen dat voor de hoofdvogel in aanmerking kwam. Die smal gekanaliseerde aandacht voor de jaarlijkse boekenoogst geeft een verwrongen beeld weer waarin weinig plaats is voor literaire lefgozers. De cultuurpessimist – hij krijgt voldoende water en zonlicht – die volhoudt dat ons taalgebied hooguit vijf leesbare titels per jaar produceert kan zich niet meer opladen om talenten te willen ontdekken waar hij ze niet verwacht. Hij mankt zijn oordeel achterna. Hij wordt lui, het leesenthousiasme dat hij nog uitstraalt zal niet bepaald ansteekelijk werken. En maar brompotten over de onthutsende cijfers, ons prijsgegeven door bibliotheken en boekhandelaren. Natuurlijk bulkt het van de rommel en kappen we bossen bij de vleet om al die vodden te drukken. Het moet zijn dat die vodden goed verkopen, geld dat goed gebruikt kan worden om te investeren in contemporainer spul. Maar verder dan de longlist lang is wordt er amper nog gekeken. Wordt er amper nog gekocht.

Dezelfde mistroostige damp slaat je in het gezicht wanneer je de boekenbijlagen opengooit. Lijstjes, dat kun je krijgen, lijstjes. Ik mis enthousiasmerende pennen, recensenten die ons warm maken voor een stroming of een auteur. Al zijn we op ons hoede voor de minus habentes die maar wat in het rond kladden en kritiek kakken maar amper een titel kunnen plaatsen in een oeuvre. Vermoedelijk lezen deze mensen hun leeslust stuk met boeken die ze trager

hadden willen lezen, waar ze geen vat op krijgen maar toch bespreken moeten. Of vinden zij het soldij om voor het leesplezier te strijden te laag. Er zijn meer broodlezers dan broodschrijvers aan de slag, ze zijn gevaarlijker bovendien. Het niveau van deze zelfverklaarde pausen is van dien aard dat ik beschaamd zou zijn als zij me een lovende recensie gaven. De tijd is rijp voor witte rook. Voor een goed begrip: ik hoor niet tot het slag auteurs dat meent per definitie het slechtste met een recensent te moeten voorhebben. Bovendien ken ik het geheim van trappen. Ze zijn heilig, ziggoeratten. En de kritiek raakt mijn trap niet op. De slechte niet. De goede niet.

Twaalf krijzeltandende trappen verheven boven het loze gekakel reken ik de taal tot één van mijn voornaamste grondstoffen. Het Nederlands. Een taal die ik hartstochtelijk bemin. Het is mij nog niet duidelijk hoe mijn schrijverschap er had uitgezien indien ik een andere moedertaal had gehad. Best mogelijk dat ik geen schrijverschap ambieerde in dat geval. De verhalen die ik tot nog toe vertelde konden niet anders zijn gepoot dan in het Nederlands; ik weet met pertinente zekerheid dat ik mijn onderwerpen heb aangepast aan het idioom. Zo zal ik er bijvoorbeeld niet voor terugdeinzen een vrolijker lot voor mijn personage te bedenken als ik daardoor een swingendere combinatie van klinkers kan afdwingen. Te mijner beschikking staan, afgerond, 230.000 woorden. Mooie woorden die men stoppen moet in de starterskit voor de betere goochelaar. Alles in de handen, alles in de mouwen, maar zodanig dat niemand het ziet.

Nog eventjes en wij vieren de duizendste verjaardag van het geschreven Nederlands. Een taal met een eigen willetje. Bedenk dat wij onze taal maar zo moeizaam in een spelling kunnen gieten dat we wedstrijden in dictee organiseren. Waar nog doen ze dat? Het Groot Dictee: een mobilisatie van Vlamingen en Hollanders, voor de eer en de glorie van een Moerdijkse zijde zenuwachtig kauwend op het topje van een bic. Bic, met een hoofdletter of niet? Men is een volksheld als men een opstelletje van enige lijntjes kan neerzetten met amper zes fouten. Televisie op je dak, een journalist op elke schoot, mirre en overwinningpalmen vanwege de academie. Dat is, meen ik, een unicum in de wereld; het is een hele eer mijn boeken volgens deze gedochten van spellingsregels te mogen schrijven. Onze taal brengt ons zowaar weer rond tafel via gezelschapsspelen (gezelschapsspellen?) waarin de taalvaardigste de teerling werpt.

‘...Hij condoleerde de kersverse douairière met het overlijden van haar eega. Deze ging in een bizar accident kassiewijne....’.

Er zijn nochtans gediplomeerde journalisten gesignaleerd die niet eens een boektitel correct kunnen overtikken.

Ik mag dan wel om de hand van het Nederlands dingen en mijn liefde voor haar van de daken blaten, toch zal ik blijven horen geen Nederlands te beheersen. Maar Vlaams. Wanneer ik een boek voltooid heb spoor ik voor mijn contract naar Amsterdam. Duik ik ginds een kroeg binnen en bestel ik mij daar een biertje in dat geliefde Nederlands van me, dan word ik steevast in het Engels bediend. Wat is er nu het belabberdst: de Vlaming die Nederlands praat of die Hollander zijn Engels? Na zo'n biertje, na zo'n beer, voel ik mij aller-

minst de schrijver die zopas een contract voor een boek ondertekend heeft.

De taal waarin ik volgens velen de letteren bedrijf, onder hen bevinden zich zowaar intelligente mensen alsook een auteur die ik mateloos bewonder, is een taal die niet bestaat. Er is geen codex van hét Vlaams. Veel erger dan de versloganesking, gruwelijker dan het C-film-Amerikaans dat een aanslag op mijn moedertaal pleegt, is de pedante linguïstische kolonisatiedrang van de Hollanders. Er opereren germanisten aan de kaaïen van het IJ, zij houden hun besognes tussen lijvige spellinggidsen en taalvademecums, en zijn belast met het fnuiken van het taalgevoel. Vijf miljoen taalgenoten worden genegeerd. Wij, katholieke boeren, spreken Zuid-Nederlands. Nooit aan gedacht dat zij Noord-Vlaams spraken? En dan nog redelijk beschetten ook? Het creatief omspringen met Nederlands wordt snel afgedaan als hang naar exotisme. Als men ervan overtuigd is dat een taal leeft, dan heeft men er baat bij het idioom te respecteren van hen die daar het leven in blazen. Ik weet dat deze oorlog oud en koud is, maar ik neem graag deel aan de volgende veldslag met een hart dat warm is en boenkt voor uitgerekend het Nederlands. Al kan ik niet ontkennen dat het stigma een Vlaam te zijn mijn schrijfplezier verscherpt; het verleent mij een grotere en muzikalere woordenschat, het verschaft mij meer tolerantie tegenover de klank. In het zogenaamde Vlaams kan men de marge tussen een tekst en literatuur aanzienlijk meer verbreden.

Ik kijk even op mijn horloge; het is negen uur, een woensdagavond, 14 maart 2001. Te laat, zegt men, veel te laat. Alles is al geschreven, alle grote thema's zijn leeggeroofd, de muzen gillen niet eens meer als ze weer worden geschaakt en verkracht in de donkerste stegen van de taal. Wat een reden extra is om graag te schrijven. Het vertelplezier, en dat heb ik, vinden we terug in kleuterklasjes, waar de juf gevraagd wordt nog eens dat ene sprookje te vertellen, en nog eens, en nog eens. Alleen de herverteller slaagt erin iets nieuws te brengen. De vorm is het verhaal. Het is de invalshoek die we vertellen. Dat is een open deur waartegen velen zich een bloedneus liepen. Bovendien rust de grootsheid van een thema in het onbepaalde lidwoord. Over de liefde en de dood moet je emmeren.

Een liefde. Een dood.

Hedendaagse letterarbiters menen dat ik bedoel: mijn liefde, mijn dood. Autobiografisch schrijven, zo commandeert de modieuze opinie, is vies. Afblijven, jongen, dat is kaka, foei! De gelijkenis van een bestaand persoon met een personage uit mijn boeken berust op louter mensenkennis. Om geen enkel andere reden is de ik-figuur in mijn verhalen een Dimitri Verhulst. Ik ben namelijk de enige mens die ik min of meer een beetje ken. Ik houd mij bijgevolg het recht voor mezelf voor de rechter te slepen als ik meen dat ik publiekelijk belachelijk word gemaakt in een van mijn werken.

Nog een actuele scheet in de fles die mij niet van mijn schrijfplezier houden kan betreft het engagement van de schrijver. Dat het een norm moet zijn. De artiest als maatschappelijk werker in tijden van oprukkend extreem-rechts. Niets lijkt me zo pervers als de geëngageerde schrijver. De vreugde die ik vind

in het schrijven is zo groot dat ik intrinsiek zou moeten verlangen naar veel miserie voor heel veel mensen, opdat ik eindelijk schrijven mag.

Weinig heersende normen, concepten, modes of theorieën raken mijn koude kleren. Ze kunnen geen trap op. Een boek hoeft voor mij niet meer te zijn dan een leverancier van schoonheid. Hoe ik die schoonheid lever is mijn zaak, en mijn genot. Ik giet mijn eigen vormen met veel arbeidsvreugde naar mijn lezer van morgen.

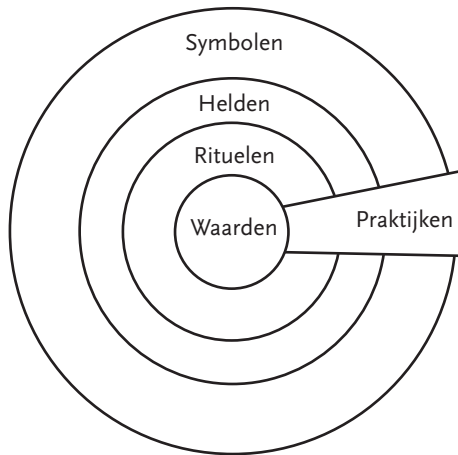
Noot van de redactie

- I Dit is weer een bijdrage in de serie waarin jonge Nederlandse en Vlaamse auteurs zich uitspreken over eigen werk, de eigen generatie en hedendaagse literatuur. Uiteraard schrijft de auteur geheel voor eigen rekening.

..... *Hofstedes cultuurmodel toegepast*
Kroniek cultuur en maatschappij

Het cultuurmodel van Geert Hofstede

In zijn geruchtmakende boek *Allemaal andersdenkenden. Omgaan met cultuurverschillen* uit 1991, waarvan dit jaar een afgeleide versie *Culture's consequences* is verschenen, stelde Geert Hofstede dat de culturele identiteit kon worden geconceptualiseerd als een ui-diagram van symbolen, helden, rituelen en waarden. Hij beeldde dit diagram af “als de schillen van een ui, waarmee wordt aangegeven dat symbolen de meest oppervlakkige en waarden de diepste lagen van een cultuur vertegenwoordigen, met helden en rituelen daartussenin.” Het lijkt me nuttig om deze voorstelling hier nog even over te nemen omdat ze het ons mogelijk maakt de stortvloed aan literatuur over culturele identiteit een beetje te ordenen:

Het ui-diagram van Hofstede

Symbolen vormen de meest oppervlakkige kenmerken van een cultuur. Het zijn woorden, gebaren en afbeeldingen met een betekenis die alleen begrepen wordt door de leden van de cultuur. In Nederland behoren ‘gezellig’, ‘leuk’ en ‘lekker’ tot deze categorie net zoals het glas melk bij de lunch of de hagelslag.

Helden zijn de ideaaltypische personen die in een cultuur symboolwaarde hebben. De Jongens van Jan de Witt, de Bekende Nederlanders maar ook heer Bommel of Peter van Straatens Agnes kunnen daartoe gerekend worden.

Rituelen zijn conventionele collectieve activiteiten zoals groeten, recepties of de oranjegekte.

In de kern van het diagram zitten de *waarden*, datgene waar wij in ons diepste wezen aan hechten. *Waarden* zijn verworven voorkeuren die vaak tot uiting komen in normen. Tolerantie en consensus gelden in Nederland als waarden die onder meer hun uitdrukking vinden in allerlei normerende wetgeving.

In deze voorstelling situeer ikzelf *de taal* waarin een cultuur zich uitdrukt eigenlijk op elk van deze schillen. Immers, de taal is een gemeenschappelijk symbolenstelsel dat ook gedeeld wordt door de helden die de cultuur iconisch vertegenwoordigen en bovendien geldt de gemeenschappelijk taal vaak als een ritueel waarmee verbondenheid wordt uitgedrukt. Ten slotte is taal voor sommige culturen een fundamentele waarde die bij de minste bedreiging of schijn van minorisering heftig verdedigd wordt.

Met deze visie op culturele identiteit voor ogen rijst de vraag of wij Nederland, België, Vlaanderen, Wallonië nu als culturele identiteiten kunnen zien en of zij zich volgens dat model ook van elkaar onderscheiden. Want – u weet het – niettegenstaande de toenemende europeanisering en de onmiskenbaar groeiende multiculturaliteit: ‘Neiderland blaaijt Neiderland’ (H.J.A. Hoffland in NRC weekeditie 7 april 1998), Vlaanderen laboreert aan een eigen Vlaamse identiteit en een ‘nieuwe belgitude’ (Beheydt, 1998) doet opgeld.

De essayistische benadering

Een verklaring die de culturele identiteit van België in haar barokke schoonheid toegankelijker maakt, is het al bijna klassieke boek van Geert van Istendael *Het Belgisch labyrint* (Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam, Antwerpen, 2001, ISBN 90 295 2248 8, € 19,50). Dit boek waarvan al meer dan 50.000 exemplaren verkocht zijn, is nu in een volledig herziene en geactualiseerde versie verschenen. Voor mij is dit nog steeds het beste *Landeskunde*boek over België. Wie als buitenstaander het Belgisch labyrint wil doorzien, kan geen betere gids vinden. Voor mijn studenten is dit verplichte lectuur. Zowel de Vlaamse als de Waalse Beweging, de moeizame omgang met het verleden, de ‘koterij’, de taalgrens, de fundamentele breuklijnen in de Belgische politiek als de Latijnse levenshonger van de Vlaming krijgen hier een toegankelijke verklaring. Toegankelijk, als je tenminste niet op louter rationele verklaringen uit bent, als je bereid bent de poëzie en de paradoxen van België mee in koop te nemen. Van Istendael blijft even labyrintisch als zijn boek: dweper en analist, dichter en denker, polemist en essayist, overtuigd belgicist en eerlijk cultuurflamingant.

Zijn liefde voor België uit hij al in de opdracht van zijn boek aan “onze kroonprins Filip en aan zijn echtgenote, prinses Mathilde.” Toch is zijn liefde voor België geen nationalistisch patriottisme. Hij schrijft: “België weet dat het broos is, want België lijdt niet aan verblindende vaderlandsliefde. Wij, Belgen, belijden een praktisch patriottisme. België is het enige land ter wereld waar de dweilen de nationale driekleur dragen (p. 301)”. Vandaar wellicht zijn oproep: “Trap niet op België, sta niet toe dat dit koninkrijk verdwijnt. Want als België niet bestond, moest Europa het uitvinden (pag. 132)”. Deze dadaïstische geïnspireerde oproep wordt ingebed in een groot-Nederlands cultuurgevoel dat oprecht en verongelijkt is: “Dat prachtige Nederlands is de taal van Noord én Zuid, voor wie daar nog mocht aan twijfelen (p. 132)”. En dan haalt hij verbolgen uit naar de defaitisten: “Als de Nederlandse ambassadeur voor Internationale Culturele Samenwerking zucht dat de strijd tegen het Engels bij voorbaat verloren is dan moet die man niet alleen op staande voet oneervol ontslag krijgen, hij dient tevens opgesloten te worden in een witgekalkte klooster cel met als enig gezelschap de *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging*” (p.133). Zo geeft Van Istendael aan dat de taal in Vlaanderen als een ‘waarde’ in de kern van Hofstedes ui-model zit, terwijl het voor de Nederlandse ambassadeur kennelijk slechts een inwisselbaar ‘symbool’ was.

Al deel ik Van Istendaels eenkennige belgicisme niet, ik hou van zijn *Belgisch labyrint*. Zijn boek dat het hele Belgische ui-model beschrijft, vertolkt, verheerlijkt en verguist, bewijst dat Vlaanderen en Nederland ondanks hun gemeenschappelijke taal, cultureel sterk van elkaar verschillen. Maar het bewijst al evenzeer dat Nederlandstaligen en Franstaligen in België ondertussen een eigen culturele identiteit hebben ontwikkeld. En al weigert Van Istendael de Vlaamse identiteit te benoemen, hij stapelt in het hele boek de bewijzen op dat Frans-talige Belgen andere waarden en normen hanteren dan de Vlamingen en dat ze andere symbolen, helden en rituelen hebben. En hij heeft gelijk! Recent vergelijkend Europees onderzoek heeft dat weer eens ten overvloede bevestigd. Drie recente publicaties tonen aan dat de ‘levensstijl van de bevolking’, wat in antropologische zin toch de definitie is van ‘cultuur’, sterk verschilt tussen Nederland, Vlaanderen en Wallonië. Daarover meer in de hierna volgende paragraaf over de empirische onderbouw.

Dat de Vlaamse identiteit wel degelijk bestaat, dat ze in de dynamiek van de federalisering een eigen karakter gekregen heeft dat ze onmiskenbaar geprofileerd is, wordt veelvuldig duidelijk uit de recente bundel *Hoe Vlaams zijn de Vlamingen? Over identiteit* (Davidsfonds: Leuven, 2000, ISBN 90 5826 049 6, € 13,40). Deze veelzijdige benadering van diverse aspecten van de Vlaamse identiteit bevat bijdragen van gerenommeerde auteurs als Manu Ruys (over Vlaamse identiteit en staatsvorm), Ludo Abicht (over de plaats van Vlaanderen in de wereld) of Raoul Bauer (over Vlaanderen in historisch perspectief), en is een poging om evenwicht in het debat over de identiteit te brengen. De korte opstellen in deze bundel bieden vaak verrassende inzichten en een enkele keer gewaagde stellingen, maar daardoor zijn ze uitstekend geschikt als discussie- en documentatiestof voor studenten die nader kennis willen maken met de

culturele identiteit van Vlaanderen. De auteurs hebben wellicht niet dezelfde bevoegenheid als Van Istendael, maar als confrontatiestof met het *Belgisch labirint* is dit eerste boek dat exclusief aan de Vlaamse identiteit is gewijd, uitstekend.

De empirische onderbouw

Zoals gezegd zijn essayistische analyses interessant, maar daarnaast is er behoefte aan empirische gegevens die de geventileerde opvattingen en commentaren staven. De intellectuele constructies moeten worden gedragen door de fundamenteën van het bewijsmateriaal.

In België zijn net de resultaten van het derde Europees Waardenonderzoek (EVS) gepubliceerd met steun van de Koning Boudewijn Stichting, in twee versies: een Nederlandstalige en een Franstalige. Symptomatisch daarbij is dat de Vlaamse versie de titel *Verloren zekerheid* (Karel Dobbelaere e.a. *Verloren zekerheid. De Belgen, en hun waarden, overtuigingen en houdingen*. Uitgeverij Lannoo, Tielt, 2001, ISBN 90 209 4097 x, € 24,75) meekreeg, terwijl de Franstalige versie onder de titel *Belge toujours* verscheen. Hiermee is meteen al een eerste frappant verschil aangegeven tussen de twee gemeenschappen: Vlamingen voelen zich vaker en sterker Vlaming dan Belg, terwijl Franstalige Belgen zich op de eerste plaats Belg voelen. De Vlaamse culturele identiteit is dus duidelijk sterker ontwikkeld dan de Waalse.

Deze publicaties zijn een uitvloeisel van het initiatief van de sociologen Jan Kerkhofs (Leuven) en Ruud de Moor (Tilburg) om de studie empirisch te onderbouwen. *Verloren zekerheid* is gebaseerd op enquêtes over vier relevante domeinen: religie en moraal, maatschappij en politiek, werk en ontspanning, primaire relaties.

Het is interessant om uit de vele cijfergegevens hier even de waardevergelijking van Vlaanderen, Wallonië, België en Nederland over te nemen, niet alleen omdat we zo een cijfermatig cultuurbeeld krijgen, maar ook als vergelijkingspunt voor de Nederlandse publicatie die ik straks aan de orde stel.

De onderstaande tabel is gebaseerd op de tabellen 1 en 2 van *Verloren zekerheid* (p.10–12):

Tabel 1. Domeinen en hun belang in het leven, in procenten

	Gezin	Vrienden	Werk	Vrije tijd	Godsdienst	Politiek
Vlaanderen	96	92	88	92	45	32
Wallonië	97	85	97	84	41	29
België	96	89	90	87	45	31
Nederland	92	96	85	94	37	38

De redacteurs geven daarbij onder meer als commentaar dat in België het gezin nog steeds op de eerste plaats komt, maar dat ook arbeid nog steeds hoog scoort. En verder constateren zij: “In Nederland zijn vrienden en vrije tijd belangrijker dan het gezin, en is politiek belangrijker dan godsdienst.” (p.11)

Nu wil het toeval dat in Nederland het Sociaal en Cultureel Planbureau ook

net een Sociaal en Cultureel Rapport gewijd heeft aan Nederland in Europese vergelijking. Het boek dat daarop gebaseerd is, verscheen onder redactie van Wilfried Uitterhoeve, *Nederland en de anderen* (Uitgeverij SUN, Nijmegen, 2000, ISBN 90 5875 141 4, € 13,59). Uit dit boek kiezen wij hier voor de aardigheid dezelfde vergelijking als die welke we aangetroffen hebben in *Verloren zekerheid*:

Tabel 2. Domeinen en hun belang in het leven, in procenten

	Gezin	Vrienden	Werk	Vrije tijd	Godsdienst	Politiek
België	84	46	58	41	15	6
Nederland	82	61	52	50	20	12

Nu wordt het interessant! Plotseling wordt de conclusie die *Verloren zekerheid* op basis van significantie meende te kunnen trekken, compleet tegengesproken. Wat blijkt immers uit de cijfers van *Nederland en de anderen*: in Nederland zijn vrienden en vrije tijd bij lange na niet zo belangrijk als het gezin en godsdienst is er nog steeds belangrijker dan politiek. Daarnaast zal u toch ook opgevallen zijn welke enorme verschillen er zijn tussen de procenten in het Belgische boek en de procenten in het Nederlandse boek, hoewel ze allebei gebaseerd zijn op een waardeschaal.

Ik wil mij met deze steekproefvergelijking niets aanmatigen, maar er alleen op wijzen hoe voorzichtig men moet zijn met enquêteresultaten en hoe gevaarlijk het is om hieruit algemene conclusies te trekken. Wel bieden beide publicaties bijzonder interessant vergelijkingsmateriaal. Studenten die geïnteresseerd zijn in een vergelijkende cultuurstudie kunnen niet alleen hun eigen land vergelijken met Nederland en België, maar ook die twee onderling.

Dat de conclusies en commentaren die aan dit soort studies worden verbonden bij mij op een gezonde dosis scepsis kunnen rekenen zal niemand verwonderen, al moet ik toegeven dat ik bijzonder opgetogen was over de nuchtere en verhelderende epiloog van Paul Schnabel in *Nederland en de anderen*. Zijn commentaar is Nederlands bescheiden: “Verrassend is zeker dat Nederland op veel punten minder uitzonderlijk is dan het zelf graag denkt; verwarrend toch ook dat soms de prestaties duidelijk achterblijven bij de eigen verwachtingen, ook in vergelijking met andere landen (pag. 128)”.

De ideologische analyse

Vergelijkend empirisch onderzoek blijft niettegenstaande de problemen van betrouwbaarheid en validiteit toch belangrijk, want te veel geschrijf over culturele identiteit is puur ideologisch. Een typisch voorbeeld van dit laatste is *Mono-Vlamingen en Mono-Walen? Dwaalwegen en gevaren van mono-identitaire ideologieën* van Alain Maskens (Uitgeverij Ockeghem: Brussel, 2000, ISBN 90 805777 1 5, € 13,50). Zoals de ondertitel al laat vermoeden gaat het hier om een pamflettistische tekst. Met een felle gedrevenheid verzet de auteur zich tegen het kiezen voor een culturele identiteit. Hij betreurt in alle toonaarden dat

het historisch ‘stabiele’ België zich na 1980 heeft ontwikkeld in de richting van ‘mono-identitaire ideologieën’. Maskens heeft het niet begrepen op de culturele identiteit. Voor hem is cultuur trouwens “die onvoorspelbare caleidoscoop die enkel leeft bij gratie van de wisselvalligheid van bewegingen en vermengingen, en de aaneenschakeling van het origineel en de afspiegelingen ervan” (p.23). Ligt het aan mij, of lees ik hier inderdaad onbegrijpelijke wollige frasen? Het hele boekje is geschreven in een bij momenten onleesbaar vertaald Frans (één voorbeeld: “Als de ene dan al José Van Dam goed vindt terwijl de andere eerder voor Helmut Lotti valt, ze luisteren alle twee op hun walkmans van Japanse makelij naar dezelfde rap- of technonummers.” (p. 83)) en wordt gevoed voor een onbegrip voor de rol van de taal in de Belgische context. Uitvallen als de hiernavolgende naar de cultuurpolitiek in de Brusselse Rand zijn dan ook schering en inslag: “Antidemocratische geweldpleging, culturele zuivering en linguïstische apartheid zijn de resten van het ‘Belgique de papa’ dat dacht zijn gewesten te kunnen bouwen op linguïstische geschillen (p. 139)”. Dit boek is een curiosum, geen aanrader.

De ontbrekende dimensie: de historische dynamiek

Wat een verademing om na dit onthutsende boek een vlot geschreven, informatief en helder analyserend boek in handen te krijgen over het proces van de natievorming en de ermee verbonden vorming van de culturele identiteit in Nederland. *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* van Hans Knippenberg en Ben de Pater (Uitgeverij SUN, Nijmegen, 2000, ISBN 90 6168 286 x, € 19,50) is een uitzonderlijk prettig geschreven relaas van de nationale identiteitsvorming in Nederland sinds 1800. Deze twee sociaal-geografen vertellen hoe ‘een archipel van gebieden en samenlevingen’ een ‘proces van emotionele eenwording’ heeft doorgemaakt, hoe aanvankelijk regionale en lokale samenlevingen langzaam een natiegevoel en een culturele identiteit ontwikkelden als een resultante van impulsen van infrastructurele, economische, politieke en sociaal-culturele aard. Dit boek vormt een aanvulling op het model van Hofstede omdat het ontegenzeggelijk aantoonde dat culturele identiteit ook een historische dimensie heeft en dat voor een goed begrip van de culturele identiteit een enigszins gestructureerd inzicht in de dynamiek ervan heel nuttig is. Deze dimensie ontbreekt in het oorspronkelijke model van Hofstede maar is ondertussen door de cultureel-antropologen en de cultuurhistorici uitvoerig aan de orde gesteld.

De buitenste schil en de taal

Een boek dat zich dan weer oppervlakkig met de buitenste schillen van Hofstedes model bezighoudt, namelijk de symbolen en de rituelen, is Eric de Kuypers *Een vis verdrinken* (SUN, Nijmegen 2001, ISBN 90 5875 006 x, € 13,39). Dit boek van ‘een niet-Nederlander tussen de Nederlanders’ is een vervolg op de bundel *Met gemengde gevoelens* (zie mijn bespreking in NEM nr 2, mei 2001).

Een vis verdrinken is de letterlijke vertaling van ‘noyer le poisson’, dit is de listige manier waarop politici problemen versnipperen en verschuiven tot ze ongemerkt in het niet verdwenen zijn. De Kuyper ergert zich daaraan. De Kuyper ergert zich trouwens aan veel, aan te veel als je het mij vraagt. *Gemengde gevoelens* was nog net te pruimen: er zaten nog gedegen stukken in en verrassende observaties. In *Een vis verdrinken* overheerst het gezanik. Een enkele keer kan ik nog meegenieten, vooral als hij de verhouding tussen taal en identiteit analyseert. Hij is een leerling van Greimas en als hij het woord ‘gezelligheid’ semiotisch uitbeent en het afgrenst van ‘gemütlich’ en ‘cosy’ of als hij het gebruik van het verkleinwoord in Nederland en West-Vlaanderen vergelijkt, is hij op zijn best. Maar voor de rest is hij toch een zeur. Eigenlijk zou bij dit boek een goed register moeten komen, dan hoefde je niet zo nodig al die lusteloze jeremiades te lezen over de Hollandse kaas, spelling, architectuur, geluidsoverlast, horeca, taxichauffeurs, verjaardagen, pindakaas, etc. etc.

De kern: waarden en normen

Tegenover dit ‘speelse en rommelige’ boek over de charmes en de hebbelikheden van de Nederlandse natie en, *en passant*, ook over de hele zwik clichés die over Nederland de ronde doen, stel ik graag een klein boekje over de kern van Hofstedes ui-model: de waarden van de Nederlander. Het kleine boekje, dat gebukt gaat onder de zwaarwichtige titel *De morele staat van Nederland* (Amsterdam University Press, Salomé, Amsterdam, 2001, ISBN 90 5356 508 6, € 11,12), is een poging om de waarden te ontleden die ten grondslag liggen aan morele discussies in Nederland over thema’s als misdaad, straf, euthanasie, abortus, protest, liefdadigheid. De bijdragen in dit boekje gaan van feitelijke gegevens (Paul Dekker), over een logische analyse van het begrip ‘waarde’ (Else Barth), een sociologische analyse van morele oordelen (Joop Goudsblom), tot een discussie over de vrijheid die nodig is om morele keuzes te maken (Joke Hermsen). Dit soort diepgaande overwegingen is geen treinlectuur, maar zet wel aan tot een andersoortige reflectie over ‘waarden’, ‘normen’ en ‘culturele identiteit’. Het is echter geen boekje om te gebruiken in een doorsneecollege Landeskunde. Wie daarnaar op zoek is kan ik beter een publicatie aanraden die weliswaar maar over één fundamentele waarde handelt, maar die in haar diversiteit en toegankelijkheid veel bruikbaar is voor een multiculturele analyse met studenten extra muros. Ik doel hier op het achtste deel van *The Low Countries. Arts and Society in the Netherlands* (Stichting Ons Erfdeel: Rekkem, 2000, ISBN 90 75862 42 3, € 38,57) dat vanuit alle perspectieven – literair, artistiek, maatschappelijk – het thema van de dood en de sterfelijkheid behandelt. Gewoontegetrouw biedt dit jaarboek een schat aan literair, essayistisch en artistiek materiaal uit de Lage Landen waaruit de cultuurspecifieke omgang met dit fenomeen genuanceerd naar voren komt. Voor een werkgroep rond het thema van de dood is dit een buitengewoon rijke bron. Daarnaast is het ook echt een jaarboek dat wil zeggen dat na de eerste honderd thematische bladzijden er een bijzonder gevarieerde culturele caleidoscoop volgt waarin

zowel het literaire werk van Elsschot, Gerrit Kouwenaar, Gerard Reve en Paul de Wispelaere wordt behandeld, als het artistieke werk van Hans Broek, Wim Delvoye en Emile Claus, maar waarin ook bijdragen te vinden zijn over buitenlandse connecties van de Nederlandse cultuur, het socialisme in België en de eigen aard van Gent. Dit alles aangevuld met een gevarieerde jaarkroniek. Ondertussen is ook al het negende jaarboek van deze reeks verschenen, onder een prachtig veelkleurig kapt met een schilderij van Eugeen Laermans dat de thematiek van dit jaar, 'Low Countries, Host Countries' treffend verbeeldt. Thematisch worden de Nederlanden als tolerante vluchthaven voor dissidente geesten voorgesteld en natuurlijk komt daarbij uitvoerig het modieuze onderwerp van de 'allochtone schrijvers' aan de orde. Nog steeds is *The Low Countries* het meest volledige jaarboek over de cultuur der Nederlanden. Het is voor Engelstaligen de *gateway to Dutch and Flemish culture*. Bovendien is dit jaarboek weer schitterend uitgegeven, in veelkleurendruk, op een royaal formaat en op zacht crèmekleurig papier. Een boek om een kroniek mee te eindigen. Want je eindigt toch het liefst in schoonheid?

Conclusie

De nieuwe publicaties over de cultuur der Nederlanden zijn globaal genomen vrij gemakkelijk te ordenen volgens het cultuurmodel van Hofstede. Het ui-diagram dat hij ontworpen heeft, biedt samenhang en inzicht in de hier besproken diversiteit van bijdragen. Hier en daar heeft het wellicht enige aanvulling nodig. Dat de historische dimensie erin ontbreekt is een lacune. En wellicht zou ook een aparte plaats voor de 'normen' moeten worden ingeruimd. Na tien jaar is de noot die Hofstede aan het verschil tussen 'waarde' en 'norm' in een cultuur wijdde, mijns inziens niet meer geldig. Hij schreef: "In het alledaagse spraakgebruik wordt meestal geen onderscheid gemaakt tussen 'norm' en 'waarde' of wordt de uitdrukking 'normen en waarden' als een onafscheidelijk paar gebruikt, zoiets als 'Laurel en Hardy', of 'Vroom en Dreesmann'. In dat geval is een van beide termen overbodig." (1991:319). Voorts is in het oorspronkelijke model van Hofstede de taal onderbelicht gebleven. Ik denk dat de bevindingen uit de cognitieve taalkunde onderhand een nieuw licht geworpen hebben op de verhouding taal/cultuur (Dirven en Verspoor 1999: vooral hoofdstuk 6, Beheydt 2000) en dat deze bevindingen het model zouden kunnen verrijken. Ten slotte zou er meer aandacht moeten zijn voor de transmissieprocessen, zowel de synchrone als de diachrone, die de dynamiek van een cultuur bepalen. Toch blijkt het ui-diagram ook vandaag nog een inzichtelijk en bruikbaar houvast voor discussies over cultuur en culturele identiteit.

Bibliografie

- Beheydt, L. (1998). 'Vlaamse identiteit versus Belgitude'. In: S.W. Couwenberg (red.): *Nederland en de toekomst van Vlaanderen*. Kok Agora: Kampen, Pelckmans: Kapellen.
- Beheydt, L. (2000). 'Taal en culturele identiteit 4'. In: Abicht, L. e.a.: *Hoe Vlaams zijn de Vlamingen*. Leuven: Davidsfonds.
- Dirven, R & M. Verspoor (1999). *Cognitieve inleiding tot taal en taalwetenschap*. Leuven: Acco.
- Hofstede, G. (1991). *Allemaal andersdenkenden. Omgaan met cultuurverschillen*. Amsterdam: Contact.

..... *Zich vertrouwd maken met
Kroniek van het Nederlands voor
anderstaligen*

Het boek *Onze wereld in 30 teksten* (verder *Onze wereld*) is bedoeld voor leerlingen uit de laatste klas van de middelbare school of voor studenten hoger onderwijs. In Franstalig België, voeg ik daaraan toe, hoewel dat nergens staat maar uit alles blijkt. De teksten zijn niet-literair, authentiek en afkomstig uit Vlaamse en Nederlandse weekbladen of van Vlaamse en Nederlandse websites. Ze worden in de eerste plaats aangeboden om de docent het leven aangenamer te maken: hij of zij hoeft niet zelf te gaan zoeken. Ze hebben verder tot doel de leerling vertrouwd te maken met authentiek Nederlands materiaal. Wat dat 'vertrouwd maken met' precies betekent, blijft onduidelijk want meer informatie wordt er over de doelstelling niet gegeven. Gaat het om vergroting van de algemene taalvaardigheid? Of wil het boek de overgang vergemakkelijken naar het zelfstandig dat wil zeggen buiten de lessituatie lezen en raadplegen van Nederlandstalige teksten?

De gekozen teksten hebben, volgens de auteurs, zowel te maken met de directe belangstellings sfeer van de leerders als met de grote problemen van onze wereld aan het begin van het derde millennium. Ze gaan onder andere over internet, onderwijs, gentechnologie, DNA, water, gezondheid, euthanasie, de pil, pillen en doping, agressie en straatgeweld, drank, geld en jongeren, filosofie en religie. Een gevarieerd aanbod waarbij 'de grote problemen' meer aandacht krijgen dan die directe leefwereld van de leerders. Omdat de auteurs van *Onze wereld* zo weinig prijsgeven over hun doelstelling, is het moeilijk om te bepalen of de teksten naar onderwerp en naar inhoud aan hun doel beantwoorden. Desondanks een paar opmerkingen. De teksten zijn over het algemeen interessant maar moeilijk en lang (twee à drie pagina's); op twee kleine afbeeldingen na ontbreken tekeningen, plaatjes of foto's; de lay-out is monotoon en er wordt niet met kleuren gewerkt. Anders gezegd: Het is geen boek dat uitnodigt om er eens lekker tegenaan te gaan. Het zou, lijkt me, verkieslijker geweest zijn als men die drempel wat had verlaagd, niet alleen door een aantrekkelijkere vormgeving maar ook door de directe belangstellings sfeer van de leerders wat meer en de grote problemen wat minder nadruk te geven, door minder aandacht voor het cerebrale en wat meer voor het emotionele, en door van 'onze wereld' iets meer de vrolijke kant te belichten. Ja,

er is een tekst over bier, wijn en frisdranken, maar ook in die tekst staren je weer allerlei vreselijke ziekten aan.

Bij iedere tekst staan woordverklaringen, vragen en oefeningen. De woordverklaringen worden soms in het Nederlands, soms in het Frans gegeven. Bij moeilijk uit te spreken woorden staat een fonetische transcriptie en bij alle woorden wordt aangegeven op welke lettergreep, bij het spreken, het accent ligt. De vragen zijn van het type: 'Wat zijn de kenmerken van een virtuele universiteit?' of 'In wat voor een situatie zou je je zelfbeheersing verliezen?' De oefeningen zijn heel gevarieerd en betreffen de grammatica, de woordenschat, suggesties voor een rollenspel of een discussie en zoekopdrachten op internet. Dat ze gevarieerd zijn is prettig. Maar op de vraag: tot welk gemeenschappelijk uitgangspunt kan deze veelheid herleid worden, geeft de inleiding geen antwoord. Toch zou men dat graag willen weten, met name bij de grammaticale oefeningen. Bepalen of het *de* of *het* moet zijn, de juiste vorm van het adjectief invullen, substantieven in het meervoud zetten of de juiste woordvolgorde geven, zijn opdrachten die men tot het algemene basispakket van de taalverwerving kan rekenen. Maar als men bij diezelfde *de*- en *het*-oefening ook vraagt om aan te geven *waarom* het *de* of *het* is, vraagt men naar theoretische kennis. En dat gebeurt in verheugde mate als zinnen uit de tekst geplaatst moeten worden in een schema met de kopjes: aanloop, eerste zinsplaats, persoonsvorm (=1e pool), middenstuk, werkwoordelijk element (=2e pool), laatste zinsplaats. Of als men van een tekst alle zinnen met 'er' bij elkaar moet zoeken en vervolgens de verschillende functies van 'er' moet benoemen. Die onzekerheid over welk type leerder in *Onze wereld* nou precies aan het werk wordt gezet, is er ook bij de vele vertaalopdrachten. Een pittige authentieke Nederlandse tekst in het Frans vertalen of een stevige Franse in het Nederlands is een vaardigheid *sui generis* die, naar ik vrees, de doorsnee leerling van het laatste jaar middelbaar onderwijs of de doorsnee student hoger onderwijs maar gebrekkig beheerst. Maar misschien gaat het daar niet om en worden die vertaalopdrachten gegeven met het oog op het bovengenoemde 'vertrouwd maken met'. Het is waar: Je wordt zelden nadrukkelijker met je neus op een tekst gedrukt dan wanneer je hem moet vertalen. Maar als *dat* de bedoeling is lijkt me de gekozen weg toch een omweg.

Er is bij het boek geen Sleutel waardoor het moeilijk bruikbaar is voor zelfstudie. Er zijn, behalve bij sommige vertaalteksten, ook nergens bronvermeldingen. Ik vind dat een gemis want het vormt een onderdeel van de authenticiteit van een tekst. Als men over wijn drinken leest: 'Er zijn aanwijzingen dat zelfs acht consumpties per dag nog goed voor het hart zijn', is het voor de appreciatie van deze mededeling niet onbelangrijk te weten of hij afkomstig is uit het Vakblad van wijnboeren of van cardiologen.

Onze wereld – dat moge duidelijk zijn – is bedoeld voor Franstaligen. Maar dat gegeven staat gebruik in andere taalgebieden niet echt in de weg. En bruikbaar is het boek zonder twijfel, door de aangeboden teksten en door de

vele interessante en gevarieerde oefeningen en opdrachten. Uit dat aanbod zal de docent, afhankelijk van zijn of haar doelgroep, dan wel een keuze moeten maken.

Hiligsmann, Philippe en Siegfried Theissen, *Onze wereld in 30 teksten. Dertig actuele artikelen uit de Nederlandstalige periodieke pers. Woordverklaringen, vragen en oefeningen.*

Brussel: De Boeck Université, 2001, 282 blz., ISBN 2 8041 3709 0,   24,50.

Het omslag van de cursus *Vakgesprekken* doet sterk denken aan *De anatomische les* van Rembrandt waarbij de taak van doctor Tulp is overgenomen door technisch instructeur Harry, de belangstellend toekijkende mannen leerlingen uit het beroepsonderwijs zijn en het lijk wordt gevormd door een motorblok. Die leerlingen zijn buitenlanders voor wie het belangrijk is dat ze, eerst in de leersituatie en later in de praktijk, kunnen communiceren, niet over het voetballen maar over hun vak. Dat vak hoeft niet uitsluitend een technisch vak te zijn. De werkzaamheden kunnen ook liggen op het terrein van de verzorging, de detailhandel, de horeca en het 'groen'. *Vakgesprekken*, dat uitgaat van een geringe kennis van het Nederlands, richt zich op mondelinge communicatie (productief en receptief), besteedt aandacht aan uitspraak en intonatie en aan de uitbreiding van zowel de algemene als van de vakgerichte woordenschat. De voorbeelden zijn, zoals de auteur zelf opmerkt, 'huis, tuin en keuken'-voorbeelden die voor iedereen herkenbaar zijn (een lamp verwisselen, behangen, koken, klussen en opknappen enzovoort). En juist vanwege dat 'huis, tuin en keuken'-karakter met de daarbij behorende frequente standaardformuleringen (Weet je wat dat is? Waar zit het knopje? Weet je hoe deze wekker werkt?) kan deze cursus mijns inziens ook heel goede diensten bewijzen aan de extramurale student die zich vertrouwd wil maken met het gewone dagelijkse leven in de Lage Landen of van plan is daaraan een bezoek te brengen.

De lessen hebben als titel: 1 Wat is dat? 2 Waar is dat van gemaakt? 3 Hoe ziet dat eruit? 4 Waar is dat? 5 Hoeveel? Hoe lang? enzovoort. Wat gaat er achter zo'n titel schuil? Als voorbeeld les 5 (Hoeveel? Hoe lang?). De cursist loopt met een collega door het praktijklokaal en vraagt naar de afmetingen, de maat en het gewicht van de dingen die hij daar ziet. Vervolgens luistert hij naar een cd waarop hij over dit onderwerp allerlei zinnnetjes hoort (Hoe diep is het gat? Plusminus 2 centimeter. Hoeveel meter snoer is het? Bijna 2 meter). Deze zinnnetjes moet hij daarna nazeggen, alleen of met zijn collega. De woorden uit deze oefening (de auteur noemt zo'n oefening een 'doorspreker') en de woordenschat in het Cursistenboek worden op verschillende manieren mondeling en schriftelijk geoefend. Daarbij wordt ook gebruik gemaakt van tekeningen. Bij afbeeldingen van een centimeter, een rolmaat, een liniaal, een thermometer enz. wordt gevraagd: Wat kun je hiermee meten? Bij afbeeldingen van een verspringer in een springbak, een dokter met een thermometer enz. wordt gevraagd: Wat wordt hier gemeten? Aan het begin, tijdens en aan het

einde van iedere les zijn er vragen aan de hand waarvan de cursist zijn eigen kennis en vorderingen kan evalueren (zelfbeoordeling).

Er zijn ook opdrachten voor 'buiten de les': Vraag in een meubelzaak naar de afmetingen van een kast. Die opdracht heeft bijvoorbeeld in het extramurale Hongarije, waar overigens uitstekende meubelmakers wonen, natuurlijk geen zin. Maar voor het overige biedt *Vakgesprekken* én door de aandacht voor prosodie en routineformules én door de behandelde woordenschat die, zonder specialistisch te zijn, een taalsegment vertegenwoordigt dat in eenzijdig communicatief georiënteerde cursussen nogal eens ontbreekt, ook voor de extramurale docent heel mooi materiaal. Dat materiaal kan klassikaal of individueel geconsumeerd worden, waarbij 'individueel' niet wil zeggen 'in je eentje'. Er moeten altijd gesprekspartners (docent of medecursist) aanwezig zijn voor het bespreken van opdrachten en het voeren van oefengesprekken.

Het tempo van deze cursus ligt nogal laag dus ik denk dat de extramurale docent wat grotere 'stappen' zal willen maken en een deel van de herhalingsoefeningen zal overslaan. Voorts zal het duidelijk zijn dat men voor zaken als eerste zinsplaats, middenstuk of ander grammaticaal trapezewerk elders moet zijn. Maar wie bij een algemene beginnerscursus een aanvulling zoekt die veel aandacht schenkt aan spreekvaardigheid en aan woordenschat, is hier aan het goede adres. Laat u niet afschrikken door dat motorblok.

Bolle, Tiba, *Vakgesprekken*. Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff, 2001. Cursistenmateriaal (bestaande uit Cursistenboek, 175 blz., Doorspreekboek, 32 blz., en cd) ISBN 90 01 13161 1, € 31,54; Docentenhandleiding, 40 blz., ISBN 90 01 13117 4, € 15,88.

Buitenlanders die zich in Nederland willen vestigen, moeten een inburgeringsprogramma volgen. De hoofdmoot van dat programma is Nederlands leren. Daarnaast moet men ook weten hoe de Nederlandse samenleving in elkaar zit: maatschappij-oriëntatie heet dat. Voor die maatschappij-oriëntatie hebben Inge van Baalen en Wim Coumou een boek geschreven en daaraan de titel gegeven *Denkend aan Holland*, Marsmans mooiste, in 2000 door 'de' Nederlanders uitgeroepen tot het gedicht van de twintigste eeuw.

Van die rijen ondenkbaar ijle populieren en van die geweldige ruimte is in Werkboek en Tekstboek niet veel meer terug te vinden. Daarin gaat het over geld, winkelen, verkeer en vervoer, over wonen, werk en sociale zekerheid, over onderwijs, opvoeding, gezondheid, aids en zwangerschap, dus over al die aspecten die deel uitmaken van het dagelijks leven in een West-Europees land aan het begin van de 21e eeuw: Nederland. Voor wie in dat land is geboren en getogen, verloopt zo'n maatschappelijke initiatie geleidelijk. Voor wie hier wil inburgeren, verloopt ze abrupt. Ik probeer me voor te stellen hoe ik me zou voelen als ik, nieuwkomer in Noorwegen, me in korte tijd vertrouwd zou moeten maken met de Noorse equivalenten van al die personen, instellingen en organi-

saties die achter in het Tekstboek als trefwoord zijn opgenomen. Ik zal ze hier niet noemen. Ik zal me beperken tot de eerste naam bij iedere letter van het alfabet. Adviesbureau voor Opleiding en beroep, Bank, Centraal Bureau Motorrijtuigenbelasting, Drogist, Eerste Kamer, Gas- en energiebedrijf, Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs, Inlichtingen telefoonnummers buitenland, Kamer van Koophandel, Meldpunt discriminatie, Omroepverenigingen, Parlement, Regering, Schoolgezondheidsdienst, Tandarts, Universiteit, Vakbond, Wetswinkel, Zelforganisatie. Ik koos Noorwegen. Maar voor veel buitenlanders is de culturele afstand veel en veel groter en zou ik – mutatis mutandis – moeten inburgeren in Thailand. ‘Denkend aan Thailand ...’. Ik moet er niet aan denken.

Uit bovenstaande opsommingen is al duidelijk geworden dat *Denkend aan Holland* geen boek is dat met zevenmijlslarzen door de Nederlandse samenleving stapt. Het graaft veel dieper dan bijvoorbeeld *Thema's met toekomst* (besproken in NEM XXXVIII, 1, 2000) en het geeft veel en vaak gedetailleerde informatie. Door helder taalgebruik, tekeningen en illustraties, door aan het begin van ieder hoofdstuk heel kort samen te vatten wat het hoofdstuk biedt en door aan het einde de kernwoorden en de behandelde instanties nog eens te noemen, proberen de auteurs deze materie inzichtelijk te maken. En natuurlijk ook door het Werkboek waarin bij alle thema's uit het Tekstboek opdrachten staan. Omdat er bij de inburgeraars veel verschil in vooropleiding is, hebben de auteurs gekozen voor opdrachten die gericht zijn op analfabeten en laagopgeleiden (zij krijgen klassikaal les) en opdrachten voor hogeropgeleiden (zij kunnen de cursus zelfstandig doorwerken). Om een indruk te geven van die opdrachten: Bij het thema Verkeer en vervoer wordt onder andere gevraagd op grond van eigen waarneming een beschrijving te geven van verkeersborden, verkeerssituaties en pictogrammen, te antwoorden op vragen als: Waaraan herken je een fietspad? Hoe oud moet je zijn als je op een brommer wil rijden? Waar kun je een strippenkaart kopen? Ook worden er bepaalde reissituaties beschreven waarna bijvoorbeeld gevraagd wordt of men in dat geval een enkele reis of een retour moet kopen en worden er zinnen aangeboden (Als je in Nederland brommer, auto of motor wilt rijden, is een wettelijke aansprakelijkheidsverzekering (W.A.) verplicht) waarvan de cursist moet zeggen of het waar of niet waar is. Bij de opdrachten is een Sleutel.

Nogal wat informatie in *Denkend aan Holland* is gekoppeld aan de fysieke aanwezigheid in Nederland en daarom voor degenen die in het buitenland wonen niet direct relevant. Maar daarnaast bevat het boek ook veel materiaal dat te maken heeft met ‘kennis van land en volk’ in het algemeen en met dat materiaal kan men ook buiten de muren zijn voordeel doen, niet in de laatste plaats omdat het wordt aangeboden in een toegankelijk Nederlands en omdat er veel opdrachten bij zijn.

Het is bij dit soort boeken en cursussen onvermijdelijk dat sommige gegevens na verloop van tijd niet meer kloppen. Voor zover dit het Nederlandse geld

betreft, hebben de auteurs van *Denkend aan Holland* een vooruitziende blik gehad. Ze behandelen naast de gulden ook de euro. Ze behandelen ook de verjaardag en het daarbij gebruikelijke trakteren. Dat zal voorlopig wel nodig blijven. Anders krijg je dit. 'Mijn zoon: Morgen moet ik mijn hele klas trakteren omdat ik jarig ben. Je moet dan voor alle kinderen iets te eten meenemen, dat doet iedereen hier. Dus ik bereid een hele maaltijd voor 22 kinderen. Mijn man haalt plastic bordjes bij de supermarkt en de volgende dag lopen we met de pannen naar school' (Tekstboek, blz. 123).

Baalen, Inge van en Wim Coumou, *Denkend aan Holland*. Forum: 2000 (3e druk).

Docentenhandleiding, 128 blz., ISBN 90 5714 036 5, € 27,23.

Tekstboek Nederlands, 222 blz., ISBN 90 5714 037 3, € 13,61.

Werkboek Nederlands, 216 blz., ISBN 90 5714 038 1, € 11,34.

Het Tekstboek en het Werkboek bestaat ook in het Turks en het Arabisch.

Voor de volledigheid vermeld ik hier nog een andere cursus die gemaakt is om de inburgering in de Nederlandse samenleving te vergemakkelijken: *EHBN (Eerste Hulp Bij Nederland)*, een multimediale methode maatschappij-oriëntatie voor nieuwkomers. De kern van dit programma is een cd-rom die beschikbaar is in het Nederlands, Engels, Frans, Turks en Arabisch. In dezelfde talen zijn er ook Cursistenwerkboeken. Ik beperk me hier tot een vermelding omdat deze cursus niet gewoon in de boekhandel verkrijgbaar is, maar door de uitgever rechtstreeks aan scholen wordt geleverd. Voor een basislicentie (tien werkplekken) betaalt men € 3630,24.

Informatie over *EHBN* kan men krijgen bij Uitgeverij Malmberg, Postbus 317, 5201 AH Den Bosch, tel. 073-6288877 of op www.malmberg.nl.

..... Voor elk gedicht een nieuwe taal
Kroniek van de poëzie

Er zijn, goed beschouwd, de laatste jaren wel een paar opstandjes waargenomen in de rustige en zo gevarieerde wereld van de Nederlandstalige poëzie. Ze zouden er op kunnen wijzen dat al die verschillende dichters toch niet zo vreedzaam naast elkaar leven als op het eerste gezicht lijkt en dat ze af en toe wel degelijk de neiging willen vertonen hun opvattingen te verdedigen tegen die van anderen. Vaak gaat het dan niet uitsluitend om poëtische verschillen van mening tussen dichters onderling, maar is ook de poëziekritiek ermee gemoeid en worden critici tot partijangangers verklaard.

Zo opent *De Revisor* (1999/5) met een lijvig artikel, polemisch en provocerend, van de dichter Elly de Waard onder de titel “De tijd der eenzijdige bewegingen is voorbij”, een regel van Lucebert, zoals men weet. De Waard betoogt erin dat de poëziekritiek – zij richt haar pijlen vooral op *Volkskrant*-criticus Piet Gerbrandy, zelf ook dichter – hopeloos verstrikt is geraakt in de “verfoeilijke polariteit van anekdotisch-autonomistisch”. Nog steeds, alsof we niet allang zijn beland in het postmodernistische tijdperk, wordt de poëzie door de kritiek in veel gevallen beoordeeld op modernistische gronden: het zijn de “autonomistisch geschoolden” die de dienst uitmaken. Hier neemt zij, zoals velen voor haar hebben gedaan, een hegemonie waar van laten we maar zeggen de Kouwenaar-richting in de poëzie en in de poëziebeschouwing. De achtergrond van deze aanklacht is natuurlijk dat zij te weinig brede aandacht ziet voor andere kleuren in het poëtische spectrum van onze poëzie.

Dit debat neigt naar de aloude discussie over ‘vorm of vent’ en loopt curieus genoeg parallel aan een bosbrandje op het terrein van het proza, waar het realisme ofwel de autobiografische fictie onder vuur is komen te liggen. Piet Gerbrandy was er overigens in het volgende nummer van *De Revisor*, waarin hij reageerde met het stuk ‘De tijd der eenzijdige bewegingen heeft nooit bestaan’, weinig van onder de indruk en liet met behulp van een hele lijst van zeer verscheiden dichters voor wie hij waardering had, zien dat hij er absoluut niet van verdacht kon worden een dogmatische autonomist te zijn.

De zaak kreeg nog een flinke staart toen Marc Reugebrink in oktober 2000 erop terugkwam in *BZZLLETIN* (274). Het is een literatuurwetenschappelijk onderlegd verhaal dat hij houdt en die toon valt niet overal even goed; hij stelt vast dat er een “grondige afkeer” bestaat in de literaire kritiek “van een meer

academische of, zoals je vaker hoort, ‘neerlandistische’ invalshoek”. Reugebrink verwijt Gerbrandy lafheid inzake het “expliciteren” van zijn literatuuropvatting. Geef hem dan maar De Waard, hoezeer hij ook met haar van mening verschilt, want zij wil in elk geval iemand zijn “die met poëzie een bijdrage levert aan een visie op de werkelijkheid” (andere formulering voor de pool ‘anekdotisch’, dat wil zeggen: betrokken op de wereld, en niet uitsluitend op de taal). Reugebrink maakt het allemaal wat moeilijker en ingewikkelder, en dat is altijd goed.

Niet helemaal in deze discussie, maar toch in een aanverwante, mengde zich de dichter Ilja Leonard Pfeijffer in hetzelfde nummer van *BZZLLETIN* met een stuk getiteld ‘De mythe van de Verstaanbaarheid’. Daarin keert hij zich tegen de *performers* onder de huidige dichters: Hagar Peeters, Serge van Duijnhoven, Ingmar Heytze en anderen. Hun opvatting zou zijn: “Poëzie is communicatie en communicatie vindt plaats bij de gratie van verstaanbaarheid.” Pfeijffer betoont zich niet geïnteresseerd in zulke gedichten, hij hunkert niet – zoals volle zalen doen – naar hapklare brokken poëzie en heeft het meer begrepen op moeilijke poëzie: niet moeilijk omwille van het moeilijk doen, maar om een andere reden moeilijk. “Dat ik vaak niet graag dicht bij gewone spreektaal blijf heeft alles te maken met mijn streven om de inelkaar gewikkeldheid van alles zonder enig compromis in taal te vangen.”

Pfeijffer eindigt zijn peroratie voor moeilijke poëzie met een lyrische verlanglijst, die te mooi is om niet te citeren: “Ik eis onweerstaanbaar bizarre poëzie. Poëzie die wil chicaneren en vernieuwen. Poëzie waarin woord voor woord de taal zelve wordt afgebroken, omgekeerd, geakaat en gezouten en tot een ongehoorde vernieuwende symfonie wordt samengeklonken, in nieuwe onbedachte vormen. Ik wil dat voor elk gedicht de taal opnieuw wordt uitgevonden. Ik wil dat de lezer voor elk gedicht opnieuw moet leren lezen. Gewone spreektaal is er al genoeg.”

In dit verband is het begrijpelijk dat hij in een volgend ontmythologiserend stuk, ‘De mythe van het spontane meisje’, in *De Revisor* (2001/2) zich afzet tegen degenen die vinden dat poëzie ontstaat op basis van authentieke ontroering en dus een autobiografische aanleiding kent. Hij haalt dan uit naar veelgelezen dichters die volgens hem dit autobiografische schrijven propageren en niet zoeken “naar ongehoorde woordcombinaties, frapperende beelden, meeslepende ritmen, ontregelende syntaxis en verzen die je bijblijven”. Wie mogen dat dan wel wezen? “De bundels van Judith Herzberg, Rutger Kopland, Anna Enquist, Esther Jansma en Willem Jan Otten staan vol met simpele, directe, vormeloze gedichten die hun kracht willen ontlenen aan de authentieke ontroering omtrent afwas, opgroeiend kroost, de dood van Herman de Coninck in Lissabon, kleine kinderen die ‘bwap!’ zeggen als ze water zien, de angst de gestorven geliefde te vergeten, bekering tot het algemeen verfoeide christelijke geloof, kleindochters en luchtballonnen boven een ongeluk.” Ik denk niet dat Pfeijffer het hier bij het rechte eind heeft. De poëzie van bovengenoemde dichters roept weliswaar de suggestie op van authenticiteit, maar dat is nog iets anders dan dat hun poëzie ‘waar gebeurd’ zou zijn. Hij verliest bovendien het element ‘vormgeving’ totaal uit het oog.

Als je het zo overziet wordt er heel wat stampij gemaakt in de literaire tijdschriften over de aard en de functie van poëzie en over wat goede en wat slechte gedichten zouden zijn. Het is een polemiek die telkens even oplaait en dan weer dooft, en er komt geen duidelijke lijn in. Toch is het wel goed, die behoefte aan zelfrechtvaardiging van dichters tegenover andere dichters, of van dichters tegenover critici. In het strijdvaardige tijdschrift *Parmentier* (2001/3) vaardigen de dichters Han van der Vegt en Peter Holvoet-Hanssen in hun stuk 'De vegt-lijnen' zelfs een heus programma uit voor een nieuwe poëzie, met als punt zes: "In plaats van een afspiegeling van het leven of spijt spijt spijt over het feit dat een afspiegeling van het leven niet mogelijk is, is onze poëzie zelf een volwaardige vorm van leven." Kijk, dat is de oplossing van alle problemen.

De VSB Poëzieprijs 2001 is naar Kees Ouwens gegaan, voor zijn bundel *Mythologieën* (Meulenhoff), een goed voorbeeld van poëzie die de bemoeilijkende vorm nastreeft en dus door Pfeijffer zal worden toegejuicht. De jury kwam op een vergelijking met de sensitivistische verzen van Herman Gorter: "Er is in onze taal sinds diens *Verzen* niet meer zo uitbundig, zo roekeloos gedicht als in het eerste deel van deze bundel." De andere genomineerden waren Paul Claes met *Glans/Feux* (De Bezige Bij), Astrid Lampe met *De sok weer aan* (Querido), Martin Reints met *Tussen de gebeurtenissen* (De Bezige Bij), Patty Scholten met *Een tuil zeeanemonen* (Atlas), Gertrude Starink met *De weg naar Egypte* (Athenaeum-Polak & Van Gennep) en Marjoleine de Vos met *Zeehond graag* (Van Oorschot). Voor Kees Ouwens was het eindelijk gerechtigheid, want hij was al twee keer eerder genomineerd geweest en toen gepasseerd door respectievelijk Gerrit Kouwenaar en Rutger Kopland.

Ieder jaar komen er wel een paar dichters bij. Of ze ook blijven en aandacht krijgen is altijd de vraag. Wat dat laatste betreft doet de Cees Buddingh'-prijs goed werk, want hij brengt debutanten voor het voetlicht, via nominaties alweer. In 2001 werd de prijs toegekend aan Mark Boog voor zijn bundel *Alsof er iets gebeurt* (Meulenhoff), een gelukkige keus, want Boogs debuut is opmerkelijk vanwege de eenheid van toon en thematiek. In zijn gedichten wordt op een verdragende en heel precieze manier nagedacht over tijd en plaats in hun verhouding tot de mens. Heel concreet maakt Boog dit abstracte gegeven door de ik-figuur in het eerste gedicht zelf het natuurlijk verloop van de avondval in handen te geven: de vogels zoeken op zijn aanwijzing de takken op, de sterren worden door hem zichtbaar gemaakt, zonder tegenstand gehoorzaamt de natuur aan zijn regie en gaat de dag over in de nacht. Mensen nemen plaats in beslag en zijn 'iets voor tijd om tegenaan te waaien'. Het huis dat zij bewonen staat in de tijd, die wordt genoemd 'Dit over het huis spoelende, dit razende, dit oorverdovende'. Boog heeft een consistente, vervreemde kijk op de wereld, zoals blijkt uit dit montere gedicht over een huis (een van de vele over het huis of de kamers):

Klein huis

Klein huis, maar gooi er eens een bal doorheen
en het wordt groot. Zie al die meters,
zijn ze niet van ons? En slenter eens alsof
je niet weet waar je heen gaat: ruimte rekt
zich geeuwend uit tussen de muren. Zie:
het dwalen dat de kamers met elkaar
verbindt is witgeverfd. Er is een trap,
een kapstok in een kast, wat deuren. Als
een landweg zo toevallig ligt het, doel
en startpunt bij de weg gezocht in plaats
van omgekeerd, zo lijkt het. Als je brood
haalt en weer terugkomt zul je zien dat we
een picknick kunnen houden. Snel, ga nu!
Het krimpen kan onmogelijk ver weg zijn.

Debutanten kunnen zich soms vrij snel ontwikkelen tot heuse aanwezigheden in onze poëzie, niet meer over het hoofd te zien. Dat is het geval gebleken bij Erik Menkveld, die in 1997 debuteerde met *De karpersimulator* (De Bezige Bij) en vier jaar later *Schapen nu!* (De Bezige Bij) uitbrengt. Zijn gedichten hebben van meet af aan geen beginnerskwalen vertoond, ze zijn concies, geestig, gevarieerd en geven blijk van een talent voor het vinden van een verrassende invalshoek. Menkveld leeft zich in andere bestaansvormen in, van dieren, maar ook van dingen, bij voorbeeld in een verjaarstaart of in het 'allesiër' (een diër dat alle dieren tezamen in zich draagt). De humor is nu, nog duidelijker dan in zijn eersteling, een vast ingrediënt geworden in een levensbeschouwing met mystieke componenten. Een voorbeeld van Menkvelds verwonderde inleving:

Opgediept

Zoals een pasgeborene de stad vermoedt
die hem omgeeft, bevroedt men nu
het ritueel waaruit ik overbleef;

minutieus belicht, tot in mijn koolstof
doorgemeten, lig ik onbegrepen
het onwennige, piepkleine heden

van deze vitrine in. Tonen kan ik mij,
toelichten niet. Moet ik daarvoor
eeuwen in de grond hebben gezeten

en als kurkurn met resten van zestig
zanglijsterborstjes uit een Romeinse
latrine bij Nijmegen zijn opgediept?

Ook het afgelopen jaar zijn sommige dichters in de vorm van verzamelbundels bijgezet in het pantheon: L. Th. Lehmann met *Gedichten 1939 – 1998* (De Bezige Bij), Sybren Polet met *Gedichten 1998 – 1948* (De Bezige Bij; ze zijn tegen de tijd in gerangschikt), Willem van Toorn met *Gedichten 1960 – 1997* (Querido), G.J. Resink met *Perifeer en efemeer; Verzamelde gedichten* (Querido) en Bert Voeten met *Gedichten 1938 – 1992* (De Bezige Bij). Misschien moet hierbij niet onvermeld blijven de definitieve uitgave van de gedichten (en het proza) van J.C. Noordstar en N.E.M. Pareau (Querido).

Van de oudere dichters spant Leo Vroman de kroon en niet alleen wat leeftijd betreft: hij publiceert nu al jarenlang eens in de twee jaar een bundel, bovendien van een omvang die door geen enkele andere dichter geëvenaard kan worden. *De gebeurtenis en andere gedichten* (Querido) heet zijn laatste en deze bevat zowel Nederlandse als Engelse gedichten, waaronder weer ettelijke psalmen. Ik citeer het slot van de bundel:

Ik schrijf te veel

Bijvoorbeeld waarom
al die leerzame grappen?
Ik lijk wel een Zwarte Piet:
ik loop gewoon krom
van mijn eigen boodschappen.
Waarom? Waarom?
En waarom niet

De punt achter dit gedicht ontbreekt, naar ik aanneem ten teken dat Vroman gewoon door blijft gaan en dat we, bij leven en welzijn natuurlijk, nog veel van hem te verwachten hebben.

Haalde ik in de vorige kroniek een pastiche van Ingmar Heytze aan op het welbekende gedichtje 'Jonge sla' van Rutger Kopland, deze keer trof ik iets dergelijks aan in de bundel *Bekentenissen van een pseudomaan* (De Arbeiderspers) van Joost Zwagerman, die zich poëtisch in heel wat gedaanten weet te vermommen: van K. Schippers, Hugo Claus, Rob Schouten, Ilja Leonard Pfeijffer, Menno Widman, Rogi Wieg en ook van Kopland. Bij Zwagerman, tamelijk onsmakelijk, komt het er als volgt uit te zien:

Oude lied

*Hoe langer het duurt, hoe langer
je liefhebt*
Rutger Kopland

Niks kan ik hebben,
het ontluiken van meisjes,

grote gevoelens, hun toefjes
ademhaar kan ik met vochtige ogen
zien verdorren, daar ben ik
werkelijk slap in.

Maar oud smegma het hele jaar door,
ontijdig gekoekt, duvels hard,
in hun droge plooitjes, yess!

Zwagerman is ervan overtuigd, zo blijkt uit deze bundel, dat de dichter bestaat uit vele persoonlijkheden. In *Poëziekrant* (2001/5) zei hij: “Een dichter hoeft zich niet meer vast te leggen in een genre, een stijl of een toonsoort.” En ook: “Als dichter ben ik een spons, een omnivoor.”

Gerrit Krol kreeg in deze periode de P.C. Hooft-prijs voor zijn proza, maar in het juryrapport wordt benadrukt hoezeer de genres in zijn werk met elkaar verstrengeld zijn. De gedichten die hij op het ogenblik schrijft, hebben zowel prozaïsche als essayistische eigenschappen en gedragen zich toch ook duidelijk volgens poëtische principes. Ze zijn in feite eigen vinding en zijn gebaseerd op een voortdurende negatie van het voorafgaande. Dat zoiets niet tot een vervelend maniertje wordt, blijkt na *De kleur van Groningen* uit het vervolg *Geen man, want geen vrouw* (Querido), een titel die verstaan moet worden als: ik ben geen man, want ik heb geen vrouw.

Na lange tijd is H.C. ten Berge weer met een nieuwe bundel gekomen, *Oesters & gestoofde pot* (Meulenhoff), een omvangrijk maar heel smakelijk gerecht, dat ongehoord sterk aanvangt met het gedicht ‘De laatste modernist’: “Hij wilde bij maanlicht vulkanen bestijgen / maar dronk een glas wijn bij het vuur.” Ook twee spreekwendingen zijn voortreffelijk: “Tegelpoeper, bessen- / snoeper, kersendief.” Maar dat geldt voor het geheel, waarin Ten Berge in de titelafdeling vertalingen van eetgedichten opneemt (van onder anderen Mark Strand, Seamus Heaney, Cary Snyder, Ted Hughes).

Veel dichters die ik graag zou hebben aanbevolen, kan ik ook nu weer alleen kort noemen. Het is in de eerste plaats Ad Zuiderent, die met *Jij als geen ander* (Querido) zich blijkt te hebben ontwikkeld tot een frivole en meerstemmige liefdesdichter, die door veel aandacht te besteden aan de klank, ook zijn liefde verklaart aan de muziek van de poëzie.

Het glimpen van de welkwiak (De Arbeiderspers) heet de tweede bundel van Ilja Leonard Pfeijffer, die bewijst dat de grote verwachtingen gewekt door zijn debuut volkomen gerechtvaardigd zijn geweest. Het wemelt weer van de poëtische uitspraken, die aansluiten bij zijn, eerder vermelde polemieken, zoals: “poëzie is gevaarlijk of zij is geen poëzie”.

Verder zijn meer dan de moeite waard *Verloren speelgoed* (De Harmonie) van Hans Tentije, *Verschieft* (De Bezige Bij) van Anneke Brassinga, *De tafel van Wind* (Atlas) van Frans Kuipers, en *Infauste dienstprognose* (De Arbeiderspers) van Rob Schouten, dat bekroond is met de Herman Gorterprijs 2001. Tot slot noem ik Nachoem Wijnberg, die in zijn achtste bundel *Vogels* (Contact) niets van zijn intrigerende vreemdheid is kwijtgeraakt.

..... *Kroniek van de taalkunde*
2000/2001

M.C. van den Toorn heeft jaren geleden eens een artikel gewijd aan 'De methode Paardekooper' (1978). Niet zonder reden, want het gebeurt niet vaak dat een taalkundige ruim een half mensenleven consequent voortwerkt volgens een door hem zelf ontworpen en ook wel in andere opzichten nogal 'eigen' methode. De kern van de methode moge aan De Saussure ontleend zijn (paradigma en syntagma), uitwerking en toepassing, om niet te zeggen: de meedogenloze consequentie waren geheel en al Paardekooperiaans. Van den Toorn gaf in 1978 niet alleen een samenvatting, maar ook een kritische bespreking van Paardekoopers methode. Het artikel is nog steeds heel lezenswaard.

Wat Van den Toorn niet met zoveel woorden zegt maar wat wel mijn mening is: de methode Paardekooper leert niets over aard of functioneren van taal. En de daarop gebaseerde schoolboeken hebben mijns inziens zelfs een averechts effect gehad. Tegelijkertijd dient gezegd dat waarschijnlijk niemand zo'n overstelpende rijkdom aan observaties en beschrijvingen heeft geleverd. Je kan van de methode zeggen wat je wilt, maar ze werkt. Mijn houding, en zo te zien ook die van Van den Toorn, is dus tweeslachtig. Enerzijds een methode waar veel op af te dingen is en die zelfs afstoot (niet toevallig zijn er hoegenaamd geen echte 'volgelingen'), anderzijds het grootste respect voor de resultaten. Ik vind dat Van den Toorn die dubbele reactie goed heeft laten uitkomen in zijn artikel uit 1978.

Intussen zijn we 24 jaar verder, en andermaal is er reden voor een studie als die van Van den Toorn, nu onder de titel: 'De methode Duinhoven'. Ook over Duinhoven kan gezegd worden dat hij decennia lang artikelen en boeken publiceert "volgens een door hem zelf ontworpen en ook wel in andere opzichten nogal 'eigen' methode". De verschillen met Paardekooper zijn overigens groter dan de overeenkomsten. Waar Paardekooper zich richtte op het hedendaagse Nederlands (in feite zijn eigen idiolect; Stutterheim sprak in zijn colleges over het 'Algemeen Beschaafd Paardekoopers'), strekt Duinhovens werk zich ook en soms vooral uit over de taalgeschiedenis; terwijl Paardekooper een bijna eindeloze reeks patronen aan het daglicht bracht, wordt bij Duinhoven bijna alles herleid tot een analytisch dan wel synthetisch patroon; tegenover Paardekoopers aandacht voor detail en feitelijke gegevens staat Duinhovens abstractie

en soms storend gebrek aan data. Een overeenkomst lijkt me dan wel weer een vergelijkbare tweeslachtige waardering: enerzijds afwijzing van veel, anderzijds respect voor wat geboden wordt. Kortom: ik hoop dat iemand eens 'De methode Duinhoven' gaat schrijven. Dat werk wordt verlicht doordat onlangs Duinhoven zelf alvast een samenvatting van zijn denkbeelden heeft gepubliceerd: *Analyse en synthese in het Nederlands* (uitg. Van Gorcum, Assen 2001; paperback 244 blz.; ISBN 90 232 3707 2; € 22,67). In 66 korte hoofdstukjes komen al zijn concepten aan de orde, en worden tevens allerlei verschijnselen volgens het geboden recept behandeld. Het boek is geschreven om te dienen als inleidend cursusboek. Maar mijns inziens is het daarvoor te apart.

Niet minder apart of bijzonder is Jelle de Vries' *Onze Nederlandse spreektaal* (uitg. Sdu, Den Haag 2001; paperback 564 blz.; ISBN 90 12 09038 5; € 31,72), maar om heel andere redenen. Dit is niet een methodisch of theoretisch boek, maar een soort grammatica van het hedendaagse Nederlands. Met opzet schrijf ik: een soort grammatica. Jelle de Vries was geen taalkundige, maar door zijn werk bij radio en televisie raakte hij geboeid door spreektaal. Vooral die aspecten van de gewone alledaagse spreektaal die bij het schrijven niet worden weergegeven. Zoals de buiging van bijwoorden in groepen als *een hele mooie auto* en *dat is behoorlijke sterke koffie*. Het moest dan een spreektaalgrammatica worden, als aanvulling op andere werken, die die spreektaal veronachtzamen. Een prachtig idee. Maar het lijkt me min of meer mislukt. Enerzijds doordat De Vries kennelijk al doende, om tot een afgerond geheel te komen, meer en meer uit de ANS is gaan overnemen, waardoor het gehalte 'typisch spreektaal' navenant afnam; anderzijds doordat in feite vrijwel alles wat dan zo typisch zou zijn voor spreektaal, in de ANS ook te vinden is (en veel beter beschreven). Ik betrapte mezelf erop, al lezende, dat het boek me irriteerde. Niet door de verschijnselen, maar door de pretentie waarmee ze gepresenteerd worden. Ik erken gaarne dat ook niet-taalkundigen boeiende dingen over taal kunnen zeggen; maar vijfhonderdvierenzestig bladzijden over wat elders al (veel) beter gedaan is, is me wat te veel.

Van heel ander kaliber zijn twee inleidingen tot de grammatica van het Nederlands voor opleidingen aan universiteit of HBO-instelling. Het ene is *Grammatica van de Nederlandse zin* van Willy Vandeweghe, m.m.v. Magda Devos en Fons De Meersman (uitg. Garant, Leuven/Apeldoorn 2000; paperback 365 blz.; ISBN 90 5350 744 2; € 25,41). Het andere is *Syntaxis van het Nederlands* van Hans Bennis (uitg. Amsterdam University Press 2000; paperback 255 blz.; ISBN 90 5356 414 4; met cd-rom; € 28). Het boek van Vandeweghe biedt iets meer grammatica, en dat van Bennis iets meer taalkundige methode, terwijl beide grondig te werk gaan en goed in elkaar zitten. Er is opvallend genoeg weinig overlapping. Je zou bij wijze van spreken beide boeken na elkaar kunnen behandelen in je cursus en de student zou niet gauw roepen: "Dat hebben we al gehad".

Ik veroorloof me hierbij een persoonlijke aantekening. Ik heb bijna twintig jaar les gegeven in moderne grammatica, ontleden, syntaxis of hoe de cursus ook mocht heten na opeenvolgende reorganisaties. Het waren lessen aan de

vroegere M.O.-opleiding Nederlands, de Nederlandse 'lerarenopleiding' en een scala van opleidingen voor tekstschrijvers en journalisten. Ik deed dat aan de hand van Van den Toorns *Nederlandse Grammatica*. Voor veel studenten was dat boek aan de moeilijke kant, maar het ging. Van den Toorns boek wordt niet meer herdrukt. Ik geef trouwens die lessen niet meer. Maar als ik morgen weer moest beginnen, welk boek zou ik dan kiezen? Ik zou er geen kunnen noemen. Met alle respect voor het werk van Vandeweghe en van Bennis, maar hun boeken zouden mijn studenten zeker te hoog vliegen. Ik denk dat ze geschikt zijn voor universitaire studenten met belangstelling voor taalwetenschap (en dan zijn ze heel goed), maar welk boek is bruikbaar voor al die universitaire studenten met wat minder linguïstische belangstelling, en voor al die HBO-studenten? En voor menige student extra muros? Nu de *Nederlandse Grammatica* van Van den Toorn niet meer herdrukt wordt, is daar een gat in de markt wat me commercieel niets kan schelen, maar wat me erg spijt voor het onderwijs. De sector is groter dan ooit, en omdat grammatica toch al niet doorgaat voor een geliefd vak, wijkt men uit naar al te simpele schoolboekjes. Ik hoop dat iemand eens een serieuze opvolger voor de *Nederlandse Grammatica* zal schrijven.

Lange jaren is er gesproken over een 'generatieve ANS'. Onder generatieve taalkundigen bestaat veel onvrede over de ANS, en men zag graag een geheel op generatieve leest geschoeide 'complete' en wetenschappelijke beschrijving van het Nederlands. Veel anderen zagen weinig heil in deze plannen. Wat is het nut van zo'n uitvoerige behandeling op basis van een paradigma dat zo vaak zo grondig verandert? Een kleine groep, met onder anderen Henk van Riemsdijk en Martin Everaert zette door. Intussen zijn de eerste twee 'Occasional papers' (resp. 116 en 497 blz.) van deze *Modern Grammar of Dutch* verschenen. En ik moet zeggen: ze vallen erg mee. Niet dat ik ooit getwijfeld heb aan de wetenschappelijke capaciteiten van de uitvoerder (Hans Broekhuis), maar de vrees dat het te gespecialiseerd werk zou worden, enkel bruikbaar binnen een uiterst specifiek kader, blijkt ongegrond. Wat Broekhuis in deze twee afleveringen biedt, grondig, uitvoerig (vooral over adjectieven en adjectivische groepen), is zeker niet exclusief aan een bepaalde theorie gebonden. Ik denk dat deze twee delen het project veel goed zullen doen: als op deze voet wordt voortgegaan, reikt het belang ervan tot ver voorbij een enkele school of richting. Men kan contact opnemen met de uitvoerders via de Universiteit van Tilburg, 'Models of Grammar', postbus 90153, 5000 LE Tilburg. Het mailadres van Hans Broekhuis is: <Hans.broekhuis@kub.nl>.

Twee berichten op het vlak van de woordenboeken. In de eerste plaats kan vermeld worden dat de beloofde cd-rom met de Grote Van Dale, vorig jaar al aangekondigd, intussen verschenen is. Over de kwaliteit van de cd-rom heb ik geen mening. Dat komt doordat ik zo ouderwets ben dat ik liever in de papieren versie zoek. In feite wordt de cd-rom bij ons thuis alleen gebruikt bij het oplossen van cryptogrammen, want je kunt bijvoorbeeld intypen *??s??a?*, wat

erg handig is als je steeds maar zit te denken aan *bestaan* en over het hoofd ziet dat het ook wel eens *beslaan* zou kunnen zijn. Of *opstaan*. Zoekend met de cd-rom vind je nog vele tientallen andere woorden, waaronder *busbaan*, *alsmaar*, *gasvlam*, *fiscaal*, *musical* en *nasibal*. Maar mij moet u niet als maatstaf nemen. Er zijn twee versies van de cd-rom: er is een basisversie voor de gewone thuisgebruiker, en er is een plusversie voor de beroepsgebruiker. De laatste bevat enkele extra zoekfuncties. De basisversie (ISBN 90 664 853 29) kost € 153,83; de plusversie (ISBN 90 664 846 08) kost € 264,10. Het abonnement op de Plusversie is door de uitgever via de IVN tegen een sterk gereduceerd tarief beschikbaar gesteld aan de docenten extra muros. Zonder twijfel is deze cd binnenkort een onmisbaar instrument voor (bijna) iedereen die geregeld de dikke Van Dale raadpleegt. Verrassend vind ik overigens de manier waarop Van Dale BV reclame maakt. Namelijk met de reclamespreuken 'Waarom dik doen?' en 'De dunne Van Dale'. Beide lijken me, als ze aanslaan, antireclame voor de dikke Van Dale (term voorzover mij bekend daterende uit 1964, bedacht door de redactie van *Proost Prikkels*, en meteen als benaming erkend door C.B. van Haeringen (zie *De Nieuwe Taalgids* 57 (1964), 55) maar intussen waarschijnlijk door Van Dale BV geannexeerd en vallende onder het merkenrecht). Een kritischer benadering van de Van Dale cd-rom vindt men op het web: <http://users.belgacom.net/schandale/>

Een tweede bericht van het lexicografische front betreft de *Aanvullingen* op het WNT. Zoals bekend is het WNT enkele jaren geleden voltooid, of eigenlijk: men is tot en met de Z geraakt. Maar vooral bij de eerste delen, meer dan honderd jaar oud, was na publicatie nog veel materiaal verzameld. In 1956 is eens een Supplementdeel (A-Azuursteen) verschenen, maar het maken van supplementen moest de laatste decennia wijken voor de versnelde afwerking tot en met de Z. Toen ook de Z verschenen was, kreeg de redactie tijd voor de *Aanvullingen*. Die zijn nu ook gereed. Drie delen zijn het geworden, met daarin nog eens 30.000 woorden uit de gehele periode van 1500 tot 1921 (of soms ver daarna). De feitelijke publicatie laat nog wat op zich wachten omdat de uitgever (Sdu in Den Haag) nog niet goed zicht heeft op de vraag. Op mijn telefonisch navragen wordt me verzekerd dat de *Aanvullingen* toch uiterlijk begin 2002 zullen verschijnen. Bestellingen kan men faxen naar (0031)(0)70 378 97 83 of per post sturen naar Servicecentrum Uitgevers, postbus 20014, 2500 EA Den Haag.

Drie afscheidsbundels verdienen vermelding. De vertrekkende hoogleraar of docent krijgt bij zijn afscheid een bundel opstellen aangeboden door medewerkers en leerlingen. Die traditie bestaat al vrij lang, en ze heeft al heel wat voortreffelijk werk opgeleverd. Honderden artikelen, niet meer weg te denken in het vak, stammen uit dergelijke bundels. Dikwijls wordt ook een bibliografie van de gehuldigde geboden. Een nadeel is alleen dat dergelijke boeken na enige tijd moeilijk te vinden zijn. Wie niet alert op al die bundels intekent, of dicht bij een zeer grote bibliotheek woont, ontgaat veel. Misschien dat dit probleem in de naaste toekomst wordt opgelost doordat dergelijke bundels artikelen, vrijwel altijd niet-commercieel uitgegeven, na enige tijd

integraal op het internet gezet worden. In de afgelopen periode verschenen, voorlopig enkel als boek: *Samengevoegde woorden* (voor Wim Klooster, bij zijn afscheid van de Universiteit van Amsterdam), onder redactie van Hans den Besten, Els Elffers en Jan Luif; *Met taal om de tuin geleid* (voor Georges De Schutter, bij zijn afscheid van de UIA Antwerpen), onder redactie van Steven Gillis, Jan Nuyts en Johan Taeldeman; en *Kerven in een rots* (voor Jan de Vries, bij zijn afscheid van de Universiteit Leiden), onder redactie van Berry Dongelmans, Josien Lalleman en Olf Praamstra. Alleen al een opsomming van de medewerkers en de titels der artikelen zou hier te ver voeren, hoezeer vele stukken dat ook zouden verdienen. Ik begin steeds beter te begrijpen hoe het komt dat Nederlandstalige linguïstische vaktijdschriften dikwijls gebrek aan kopij hebben.

Overzichten van de stand van zaken, van personen en publicaties op bijna alle deelgebieden van de Nederlandse taalkunde, vinden we erg praktisch gebundeld in *De Nederlandse taalkunde in kaart*, onder redactie van W. Smedts en P.C. Paardekooper (uitg. Acco, Leuven/Amersfoort 1999; paperback 288 blz.; ISBN 90 334 4296 5; € 24,72). Het gaat in feite om een tweede editie, maar dan totaal herzien en dikwijls ook met andere medewerkers, van Paardekoopers *De Nederlandse taalkunde in kaart* uit 1986. Alle lof aan W. Smedts dat hij deze moeizame taak heeft aangevat en voltooid. Juist nu allerlei zoekmechanismen en bibliografieën toegankelijker en vollediger zijn dan ooit, veelal ook online beschikbaar, groeit het gevaar dat we verzuipen in de veelheid, en door de bomen het bos niet meer zien. Het is een uiterst welkom onderdeel van ons neerlandistisch apparaat, dat in dit boek kenners elk op hun terrein in hoofdstukjes van 6 à 10 bladzijden (plus belangrijkste literatuur!) beknopte overzichten geven van bijvoorbeeld ‘morfologie’, ‘taalfilosofie’, ‘historische taalkunde’, ‘dialectologie’, enz. enz.

Het was geloof ik *de Volkskrant* die als eerste een *Stijlboek* uitgaf, in 1992. Het was een wonderlijk allegaartje van taalregeltjes, spelling, typografische aanwijzingen en journalistieke conventies. Bijvoorbeeld dat je *in bonis* moet schrijven en niet *in bonus*. Of dat er in *hoge-drukgebied* een koppelteken moet staan. De toepassing van ‘t kofschip wordt erin uitgelegd, maar ook hoe je krantenkoppen moet maken. Kortom, de *Woordenschat* van Taco de Beer en E. Laurillard uit 1899 was daarbij vergeleken nog een consistent naslagwerk. Maar het *Stijlboek* van de Volkskrant werd een ongekend verkoopsucces, dat intussen verschillende herdrukken heeft beleefd. Dat succes heeft anderen blijkbaar gestimuleerd. En allemaal volgens hetzelfde chaotische recept. Na het al even succesvolle *Stijlboek* van de Standaard door Ludo Permentier en Ludo Van den Eynden (1997) is er nu ook het *Stijlboek NRC Handelsblad* van Ewoud Sanders en Koos Metselaar (2000), uitgegeven door Van Dale Lexicografie BV en NRC/Handelsblad samen (ISBN 90 664 899 60; € 19,90). Een en ander intussen ook op cd-rom. Die dingen verkopen blijkbaar als warme broodjes. Het dagblad *Trouw* schijnt ook al zoiets te hebben. We wachten nog op het stijlboek van het *Utrechts Nieuwsblad* en van *Het Belang van Limburg*.

Vorig jaar konden we in deze kroniek vertellen over *De taal van het jaar* (editie 2000) van Ewoud Sanders: een overzicht van de nieuwe woorden uit 1999. Het boekje belooft min of meer dat er jaarlijks een deeltje zou verschijnen waarin dan de nieuwe woorden uit het voorbije jaar aan bod zouden komen. Een alleraardigst project, vooral als het jaren achtereenvolgend zou kunnen worden. Wel tekende ik erbij aan dat het enigszins ontsierd werd door de opname van tal van onzin-woorden en kennelijke eendagsvliegen. Intussen heeft Ewoud Sanders een jaar na dato woord gehouden: voorjaar 2001 verscheen *De taal van het jaar* (editie 2001) (uitg. L.J. Veen, Amsterdam 2001; paperback 144 blz.; ISBN 90 204 5716 0; € 11,30). En het aantal onzin-woorden is sterk gedaald. Ook is er een interessante inleiding bij over de manier van verzamelen. Sanders maakt, terecht, veel gebruik van de mogelijkheden van elektronisch zoeken op internet en in grote tekstverzamelingen. We hopen dat hij voort zal gaan. En dat hij noch zijn uitgever zich uit het veld laat slaan door een kaper op de kust: Van Dale Lexicografie BV kwam met *Taal van het jaar nul; kroniek van het Nederlands in 2000*, samengesteld door Ton den Boom (paperback 122 blz.; ISBN 90 664 899 52; € 10). Zelfde idee, beetje anders uitgewerkt, ook alleraardigst. Maar ik had liever gezien dat Sanders en Den Boom hun krachten bundelden dan dat ze, zoals nu gebeurt, elkaar tegenwerken. Er is, geruststellend, vrij veel overlapping tussen de twee boekjes. Naarmate men meer met de computer zoekt, worden de uitkomsten blijkbaar betrouwbaarder. Wie de twee naast elkaar legt, kan gemakkelijk een lijst woorden samenstellen waarover de auteurs het eens zijn.

Tot slot van deze kroniek vermeld ik graag nog een aardig boekje van Frans Debrabandere: *Wat woorden weten; over woorden en hun geschiedenis* (uitg. L.J. Veen, Amsterdam 2000; paperback 176 blz.; ISBN 90 204 5924 4; € 13,57). Het is een bundeling van stukjes over etymologie en woordgeschiedenis die eerder verschenen waren in het tijdschrift *Nederlands van Nu*. Debrabandere gaat zorgvuldig en met grote kennis van zaken te werk, en weet er prettig over te schrijven. Een goed register maakt ook het opzoeken van bepaalde woorden mogelijk. Het komt me voor dat deze weinig pretentieuze stukjes veel interessanter zijn en van meer liefde voor de taal getuigen dan al die stijlboeken waarin uitgelegd wordt dat er in *hoge-drukgebied* een koppelteken moet staan, en dat *afgelopen vrijdag* niet zo goed is als *vorige week vrijdag*. Maar het boekenkopend publiek denkt daar anders over.

..... *Besprekingen en aankondigingen*

Mary Kemperink, *Het verloren paradijs. De literatuur en de cultuur van het Nederlandse fin de siècle*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2001, 384 blz., € 24,96. ISBN 90 5356 487 x.

In een aflevering van het tijdschrift *Nederlandse literatuur* gaf Mary Kemperink, hoofddocente moderne Nederlandse literatuur in Groningen, een ambitieus programma voor de studie van het fin de siècle. Die zou ten eerste ook oog moeten hebben voor de literaire receptie van niet gecanoniseerde auteurs en zich niet beperken tot een thematische aanpak en tot verhalend proza. Ten tweede zou vooral de relatie bestudeerd moeten worden met (pseudo-)religieuze en filosofische stromingen, wetenschappelijke theorieën en nieuwe maatschappijvisies. Kemperink, die reeds studies op haar actief heeft over het sensitivistische proza rond 1900 en het Nederlandse toneel van het fin de siècle, biedt nu zo'n breed opgevatte synthese van "De literatuur en cultuur van het Nederlandse fin de siècle". Zij doet dat op basis van empirisch onderzoek van een omvangrijk corpus poëzie en verhalend proza. Meer bepaald analyseert zij in *Het verloren paradijs* hoe ideologieën in de literatuur worden gerepresenteerd. Die ideologieën vindt zij literair uitgebeeld in thema's als natuur, stad, ras, stand, sekse, wetenschap, geloof, kunst en kunstenaar.

Kemperinks studie wil een ruimer publiek binnenleiden in de literatuur en cultuur van het fin de siècle. Daarom is zij toegankelijk en didactisch geschreven. Een samenvatting achteraan van de belangrijkste bevindingen draagt daar toe bij. Het boek wil ook als achtergrond kunnen dienen voor de interpretatie van gedichten en verhalen die rond 1900 het licht zagen. Daarmee wedt de auteur op twee paarden. Dat is niet zonder risico, want voor de specialisten zal een dergelijke studie teveel introducties en herhalingen bevatten en te weinig methodologische motivering, voor de leken zal ze nog steeds te lang en gespecialiseerd zijn. Toch opent het boek zelfs voor de veeleisende lezer aardig wat nieuwe wegen. De cultuurhistorische benadering houdt immers in dat ook niet gecanoniseerde literatuur en populair-wetenschappelijke literatuur (vooral op het vlak van de evolutietheorie) tot het corpus van het onderzoek behoort. Het in de beschouwing betrekken van dat eerste werd al door Jacqueline Bel geïntroduceerd, het systematisch benutten van het tweede vormt het echte belang van

Kemperinks studie. Zo komt zij tot de vaststelling dat zowel in de literatuur als daarbuiten een enorme angst voor degeneratie domineerde. Specifiek voor de Nederlandse literatuur was dan de sterke ethische tegenbeweging, die zich vooral tegen het einde van de negentiende eeuw manifesteerde. Kemperink heeft terecht vooral aandacht voor dergelijke tegenstellingen en voor de ambigüiteiten die literatuur en cultuur laten zien.

Wat de formele kant van de literatuur betreft, heeft de auteur in het bijzonder oog voor de metaforiek, in zoverre die iets zegt over verborgen – vooral seksuele – obsessies van de auteurs. Het vertelperspectief laat ze ook niet buiten beschouwing, maar de lezer heeft toch af en toe de indruk dat zij auteurs al te veel met de vertellers identificeert en dat zij daarmee vervalt in het oude zeer waarbij literatuur probleemloos als bron van cultuurhistorisch onderzoek wordt gebruikt. Dit is een heikel punt, zeker omdat haar studie vertrekt van een toch wel eenvoudig ideologie- en representatieconcept (Kemperink schakelt ideologie gelijk aan visie en wereldbeeld).

Een andere belangrijke methodologische kwestie is de vergelijking van de literatuur met het buitenliteraire discours. Kemperink komt door het telkens opnieuw confronteren van beide tot een gering aantal maar wel merkwaardige verschillen tussen literatuur en maatschappelijk discours. De auteur heeft niet voor elk thema een even uitgebreide vergelijking gemaakt. In feite gebeurt die alleen ten volle in het hoofdstuk over de denkbeelden uit de biologie en bijvoorbeeld nauwelijks in het hoofdstuk over de stad. Ook zou je als lezer soms wat meer informatie wensen over hoe beide zich institutioneel ten opzichte van elkaar verhielden en over hoe en langs welke kanalen ideeën van het niet-literaire en literaire discours elkaar beïnvloedden. Maar wellicht zou dit *Het verloren paradijs* al te zeer uitgebreid hebben. Het boek bevat nu reeds een encyclopedische schat aan materiaal. Samen met *Nederlandse literatuur in het fin de siècle* van Bel en het recentelijk verschenen *1900. Hoogtij van burgerlijke cultuur* (1993) kan met dat materiaal gewerkt worden aan een preciezere plaatsbepaling van de literatuur in de cultuur van het fin de siècle.

Nog één kanttekening: de auteur laat Vlaanderen buiten beschouwing omdat er hier sprake zou zijn van een ander literair systeem en een andersoortige cultuurhistorische context. Een vergelijking van beide systemen en contexten zou echter ook zeer instructief voor de Noord-Nederlandse literatuur kunnen zijn en de werkelijke aanzet kunnen vormen tot een situering ervan in een Europese culturele context. Schreef Kemperink in haar programma immers zelf niet dat de verhouding tot de Franse literatuur een vruchtbaar terrein van onderzoek zou zijn? Welnu, het moet niet moeilijk te bewijzen zijn dat Vlaanderen, of beter België, voor Nederland fungeerde als een doorgeefluik voor die Franse ideeën.

Hans Vandevoorde

Bank, Jan en Buuren, Maarten van (2000). *1900. Hoogtij van burgerlijke cultuur*, Den Haag, Sdu Uitgevers.

Bel, Jacqueline (1993). *Nederlandse literatuur in het fin de siècle*, Amsterdam, Amsterdam University Press.

..... *In Memoriam Gertrude Reichenbach*

Op 24 februari 2001 overleed in Philadelphia, op 88-jarige leeftijd, mevrouw Gertrude (Gertie) Reichenbach. Tussen 1969 en 1987 leidde zij het Dutch Studies Program aan de University of Pennsylvania.

In die achttien jaar heeft zij het programma uitgebouwd tot een volwaardig onderdeel van deze universiteit. Een gedreven docente die niet alleen les gaf maar ook succesvol bemiddelde bij de plaatsing van haar studenten aan instituten in België en in Nederland en daarnaast jarenlang een lezingencyclus verzorgde met gerenommeerde gasten uit de Verenigde Staten en Europa.

Mede dankzij haar inspanningen stelde de Belgische regering in 1985 de Pieter Breughel-leerstoel in.

Voor haar verdiensten werd zij in 1986 door koningin Beatrix tot Officier in de Orde van Oranje Nassau benoemd. Eerder was haar reeds de John Adams Medal toegekend.

Mevrouw Reichenbach werd geboren in Heerlen, en behaalde haar doctorandustitel in de Engelse taal- en letterkunde in 1936 aan de Universiteit van Utrecht. Tijdens haar docentschap aan de University of Pennsylvania behaalde zij aan dezelfde universiteit een Masters in de Duitse taal- en letterkunde.

Na haar pensionering bleef zij op de hoogte van de ontwikkelingen binnen het Dutch Studies Program, waar zij zich tot aan haar overlijden nauw bij betrokken voelde.

Rob Naborn, University of Pennsylvania, Philadelphia

..... *In Memoriam Josef Skopal*

Op 30 mei overleed Josef Skopal, lector Nederlands aan de Masaryk Universiteit in Brno en medeauteur van het vertaalwoordenboek (Tsjechisch-Nederlands) van Emmy Mácelová-van den Broecke. In Josef Skopal verliest de Tsjechische neerlandistiek een onvermoeibaar docent die twee generaties germanisten de basiskennis van het Nederlands bijbracht.

Josef Skopal werd in 1916 in Rousinov geboren en studeerde geschiedenis en germanistiek aan de Masaryk Universiteit in Brno. In 1939 ontving hij van de Nederlandse regering een beurs voor een studieverblijf aan de Rijksuniversiteit Leiden. Daar bezocht hij onder andere de colleges van Johan Huizinga, die een onuitwisbare indruk op hem maakten; tevens studeerde hij er Nederlands. Na de Duitse bezetting van Tsjechië in 1939 bleef hij in Nederland wonen, aanvankelijk als student, om er in de plaatselijke archieven aan zijn historiografische afstudeerscriptie te werken. Later vond hij een baan in de Tsjechische schoenfabriek Bata in Eindhoven en gaf er onder meer les aan de kinderen van het Tsjechische personeel. In november 1940 was hij gedwongen naar Tsjechië terug te keren, waar alle universiteiten inmiddels gesloten waren.

Na 1945 maakte hij zijn studie af en werd leraar Duits op verschillende plaatsen in Zuid-Moravië. In 1963 begon hij colleges Duitse literatuur te geven aan de Masaryk Universiteit te Brno. Vijf jaar later verdedigde hij er zijn proefschrift, over het personage Paracelsus in de Duitse literatuur. Sinds 1967 werkte hij als beëdigd vertaler en tolk (Tsjechisch, Duits en Nederlands) in Brno. In 1969 begon Josef Skopal met colleges Nederlands aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, een taak waarvan hij zich dertig jaar lang met veel enthousiasme kweet. Zijn werk heeft dan ook aanzienlijk bijgedragen tot de opbouw van de huidige vakgroep Nederlands. Gelukkig mocht hij nog meemaken hoe deze zich, in oktober 1999, van een bij- tot een hoofdvak ontwikkelde. Hij was er trots op om, op drieëntachtigjarige leeftijd, aan de eerste lichte hoofdvakstudenten te mogen lesgeven.

We zullen Josef Skopal, zijn liefde voor de Nederlandse taal en zijn toewijding als docent, erg missen.

*Zdenek Marecek,
Nele Rampart,
Masaryk Universiteit, Brno*

Jan de Vries

..... *Koekoeksklok*

Ik ben dol op klokken. Bij mijn afscheid in Leiden kreeg ik dan ook buiten een onderscheiding een koekoeksklok. Mijn kleinzoon van vier, wiens taalontwikkeling nog niet verstoord is door onderwijs en al te nadrukkelijk voorlezen, weigert van me aan te nemen dat de klok *koekoek* zegt. Boos en verontwaardigd houdt hij vol dat het houten vogeltje *oe-oe* gilt, zonder de drie *k*'s. Wel bootst hij een soort glottisslag na, zoals in de krijgshaftige uitspraak van *geef acht!* wel is te horen.

Onderwijs kan taalverwerving grondig verstoren. Een van onze ministers – maar is hij dat nog als deze column verschijnt? – u weet wel, met die fraaie stem, de minister die zijdelings geparenteerd is aan ons vorstenhuis, heeft te veel onderwijs genoten, en laat dat van tijd tot tijd merken ook. Toen de varkenspest of die verschrikkelijke koeienziekte – dat weet ik niet meer – opnieuw dreigde toe te slaan, verzuchtte hij in het journaal van acht uur: “Moge Gode dat verhoeden!” Ik heb al wat geïnterpreteerd. Hij spreekt keurig Hoog-Hollands, en laat dus een slot-*n* weg: hij heeft dus zeker niet bedoeld dat goden het onheil mogen verhoeden. Zoveel invloed heeft een klassieke opleiding ook weer niet. Neen, het moderne westerse opperwezen is bedoeld, door mij bedeed met een hoofdletter, wellicht in strijd met de wens van de spreker. *Gode* zei hij, met een slot-*e* die in vroeger tijd kenmerkend was voor een mannelijke of onzijdige datief, zoals ook in *in koelen bloede*. Dat *Gode* is natuurlijk onzin: je kunt *Gode bevelen* of zoiets zeggen, maar in de journaalzin is de nominatief *God* bedoeld. Anders gezegd: *God* is onderwerp, en *moge* drukt als aanvoegende wijs een wens uit. Dat komt ervan als je je aangeleerd hebt deftig te spreken: hypercorrecties liggen op de loer.

De twee gedoodverfde nieuwe regeringsleiders – wie van de twee het wordt zullen de verkiezingen wel uitmaken – hebben minder last van hun onderwijs. De liberaal heb ik nergens op kunnen betrappen: hij spreekt gewoon Nederlands. De socialist wel, maar op iets geheel anders: zijn taalgebruik heeft de neiging zich aan te passen aan wat het onderwijs voorbij is: het zorgvuldig nonchalante gepraat van de ontwikkelde dertiger en veertiger. “Alles wil en kan ik naar de mensen toe verantwoorden”, aldus Neerlands hoop op een model dat de polder achter ons laat, met de modieuze voorzetselcombinatie *naar ... toe* en het amicale en omarmende *de mensen*, dat dertig jaar geleden overigens al gebruikt werd door de toenmalige jonge leider van de liberalen in het driedelige pak.

Na mijn vervroegd pensioen hoeft bijna niets meer, en daarom houd ik me bezig met wat ik leuk vind. Bijna niets, want aan de nieuwe versie van *Het verhaal van een taal* en de uitgave van een woordenboek met alle leenwoorden in het Indonesisch moet de laatste hand nog gelegd worden. En wat is dan leuk: lezen van biografieën, luisteren naar muziek, de tuin netjes houden, de kinderen en kleinkinderen in Spanje en Japan bezoeken, lezingen geven voor een vereniging van huisvrouwen, en kriskras, dus niet systematisch, observeren wat me opvalt in het taalgebruik om me heen. Enige regelmaat leg ik mezelf wel op: ik blijf vroeg opstaan.

Tot andere periodieke handelingen word ik gedwongen: grasmaaien en de koekoeksklok. Met een vooruitziende blik is me een klok geschonken die voorzien is van dennenappels die ik iedere dag twee keer moet ophijsen, 's morgens en 's avonds. Als grasmaaien overbodig is geworden, kan ik de winter toch doorkomen.

..... *Auteursgegevens bij NEM 1, 2002*

Ludo Beheydt is hoogleraar Nederlandse taalkunde en Nederlandse cultuur aan de Université Catholique de Louvain in Louvain-la-Neuve en bijzonder hoogleraar 'De Nederlanden in de wereld' aan de Universiteit Leiden. Hij publiceert geregeld over Nederlands als vreemde taal en over 'Cultuur en maatschappij' in de gelijknamige kroniek in *Neerlandica Extra Muros*.
e-mail: beheydt@lige.ucl.ac.be

Tom van Deel is als universitair docent verbonden aan de leerstoelgroep Moderne Nederlandse Letterkunde van de Universiteit van Amsterdam. Hij is literair criticus van dagblad *Trouw*. Hij publiceerde diverse essays en dichtbundels.
e-mail: t.van.deel@hum.uva.nl

Herman van der Heide is als docent Nederlands verbonden aan de Universiteit van Bologna. Zijn belangstelling gaat uit naar literatuur en literatuurdidactiek. Hij werkt momenteel aan een monografie over Gerrit Achterberg in het Italiaans.
e-mail: heide@lingue.unibo.it

Joop van der Horst is hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Leuven voor historische taalkunde van het Nederlands.
e-mail: joop.vanderhorst@arts.kuleuven.ac.be

Piet de Kleijn doceert Nederlands als tweede taal en Frans aan het Talenpracticum van de Nuffic in Den Haag. Is sinds 1981 docent aan de Zomercursus Nederlandse taal en cultuur (Breukelen/Zeist) en verzorgt sinds 1987 de didactiekcolleges voor het Seminarium voor Nederlandse taal en cultuur (Amsterdam). Hij is de auteur van onder andere *Alexander: leerboek ter uitbreiding van de woordenschat van anderstaligen* (1986, uitgave in eigen beheer) en legt nu de laatste hand aan een publicatie over vaste verbindingen.
e-mail: pdkleijn@euronet.nl

Dirk Sacré is als hoogleraar Latijn verbonden aan de Afdeling Latijn en aan het Seminarium Philologiae Humanisticae van de

Katholieke Universiteit Leuven. Zijn onderzoek en publicaties zijn op de Neolatijnse poëzie (15de–20ste eeuw) toegespitst. Hij besteedde de laatste jaren wetenschappelijke aandacht aan de Latijnse poëzie van jezuïeten.
e-mail: dirk.sacre@arts.kuleuven.ac.be

Tom De Smet studeerde taal- en letterkunde aan verschillende universiteiten. Hij werkte voor het Leidse Instituut voor Nederlandse Lexicologie aan het Spellingproject 1999. Momenteel doceert hij Nederlandse taalkunde aan de Universiteit van Wenen, waar hij tevens betrokken is bij het project Zakelijk Nederlands voor Anderstaligen. Als prozarecensent publiceert hij onder meer in *De Standaard der Letteren*.
e-mail: de_smettom@hotmail.com

A. Agnes Sneller is als hoogleraar verbonden aan de vakgroep Neerlandistiek van de Karoli Universiteit in Budapest. Binnenkort verschijnt van haar en dr. Agnes Verbiest bij de Sdu *Genderwijzer*. Haar onderzoek richt zich eveneens op vroegmoderne Nederlandse teksten.
e-mail: snellera@lux.kgre.hu

Hans Vandevoorde werkt met een beurs van het Bijzonder Onderzoeksfonds van de Universiteit Gent aan een proefschrift over de allegorie in het werk van Karel van de Woestijne. Hij is als recensent verbonden aan *Tijd Cultuur*, de cultuurbijdrage van de *Financieel Economische Tijd*.
e-mail: hans.vandevoorde@rug.ac.be

Agnes Verbiest was als taalbeheerser verbonden aan de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden. Sinds 1991 publiceert ze vooral op het gebied van de genderlinguïstiek. Samen met A. Agnes Sneller schreef zij onder meer *Wat woorden doen, cursusboek genderlinguïstiek*, 2000, Uitgeverij Coutinho.
e-mail: a.verbiest@compaqnet.nl

Dimitri Verhulst (o Aalst, 1972) schreef de romans *De kamer hiernaast* en *Niets, niemand*

en redelijk stil. In 2001 verscheen zijn dichtbundel *Liefde, tenzij anders vermeld.* Voor *HP/De Tijd* schrijft hij over het Vlaamse cultuurleven.

Jan Willem de Vries is emeritus-hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Universiteit Leiden en oprichter van de opleiding Dutch Studies voor buitenlandse studenten.

Abonnementsprijs 2002

(3 nummers van 84 blz.)

Nederland: € 30,00 (inclusief portokosten)

Overige landen: € 35,00 vooraf te betalen op
rekeningnummer 56 64 78 323 van

Rozenberg Publishers, Rozengracht 176A,
1016 NK Amsterdam, Nederland. In dit bedrag zijn
de portokosten begrepen. (Alle bankkosten in
binnen- en buitenland zijn ten laste van de abonnee.)
Losse nummers: € 16,50 (inclusief portokosten).

Tarieven

Advertenties kunnen aan de uitgever worden
opgegeven.

1/1 pagina € 125,00 (exclusief btw)

1/2 pagina € 80,00 (exclusief btw)

1/4 pagina € 47,50 (exclusief btw)

